

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТИ

Оммавий коммуникация ва ахборот технологиялари кафедраси

***“Очиқ ахборот тизимларида
ахборий-психологик хавфсизлик”***

фанидан

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Тузувчи: Ф.Мўминов

МУНДАРИЖА

1. 1-маъруза. Очiq ахборот тизимларида ахборий- психологик хавфсизлик...	3-9
2. 2-маъруза. Ахборот ва жамият тараққиёти.....	9-14
3. 3-маъруза. Глобаллашув, миллий маънавият ва ахборот тизимлари	14-24
4. 4-маъруза. Шахс, жамият ва давлатнинг ахборот–психологик хавфсизлигидаги манбалар ва уларнинг турлари.....	24-30
5. 5-маъруза. Оммавий ахборот воситалари ва ахборот қарама–қаршилиги ...	30-36
6. 6-маъруза. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимининг моҳияти ва унсурлари.....	36-41
7. 7-маъруза. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг вазифалари, асосий фаолият йўналишлари ва услублари.....	41-45
8. 8-маъруза. Очiq оммавий ахборот тизими шароитида шахснинг психологик ўзини-ўзи ҳимоялаши.....	45-55
9. 9-маъруза. Жамоатчилик фикри ва ахборот хавфсизлиги.....	55-61
10. 10-маъруза. Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари ва жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш.....	61
11. Адабиётлар рўйхати... ..	

1-март: Очир ахборот тизимларида ахборий-психологик хавфсизлик

Кириш

1. Курснинг мақсад ва вазифаси.
2. Асосий тушунча ва терминлар.
3. Курснинг тузилиши.

1. Ҳозирги вақтда деярли барча давлатлар ахборот соҳаси тадрижий ривожланиши ва турли хил таъйиқлар мавжуд бўлган шароитларда унинг амал қилиши учун шарт-шароитлар яратиш бўйича фаолиятни кучайтирдилар. Шунинг учун ХХІ – асрни ахборот технологиялари асри деб бежиз айтмаяптилар. Бу маънода Акинавада 2000 йил 22 июлда жаҳоннинг ривожланган 8 мамлакати томонидан имзоланган глобал ахборот жамияти хартиясини эшлаш мақсадга мувофиқдир. Мазкур хартия янги асрдаги жаҳон ҳамжамияти ривожланишининг муҳим омили бўлиб ахборот – коммуникация технологиялари ҳисобланишидан яққол далолат беради. Илмий техника тараққиёти инсоният ва жамият моддий эҳтиёжларини қондириш учун улкан имкониятлар яратди. Янги юқори технологиялар жамият аъзолари турмушини исталган маҳсулот билан таъминлашга саноат хизмат соҳасини жадал ривожлантириш учун шарт – шароит яратиш имконини беради. Ахборот яратиш ва тарқатиш соҳасида ҳам илгари кўз кўриб қулоқ эшитмаган суръат ва кўламга эришилди.

Кишилар ўртасида хабар етказишни таъминлашга қобил ҳисоблаш техникаси, ахборий алоқа тизими, интернет тизими, шунингдек бошқа ахборот технологиялари инсон ва жамият ҳаёти ва фаолиятида ахборотнинг аҳамиятини кескин ошириб юборди. Ҳозирги кунда ижтимоий-техникавий ривожланиш билан ижтимоий-сиёсий ривожланиш ўртасида мутаносиблик мавжуд бўлган жамиятгина ҳар томонлама уйғун ривожланиши мумкин. Шунинг учун ҳар қандай жамият ўзининг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва бошқа ахборотга бўлган талаб ҳамда эҳтиёжини тўлиқроқ қондиришга интилади. Юқорида айтиб ўтилганидек, бугунга келиб илмий-техникавий, ишлаб чиқариш, ижтимоий ривожланишнинг миқёси мазкур соҳаларда тўпланган ва алмашинаётган ахборотлар, уларнинг алмашилиш суръати ва ўзлаштирилиш тезлиги билан белгиланади.

Глобаллашаётган дунёда ахборот халқлараро ва давлатлараро муносабатларда катта аҳамият касб этади. Яъни у жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ҳам ижобий, ҳам салбий куч сифатида намоён бўлиши мумкин. Шу маънода техникавий-технологик соҳада катта имкониятга эга бўлган мамлакатлар қулай шароитга эга бўладилар. Мана шу устунлик туфайли улар ўз шахсий манфаатларига мос келувчи қадриятларни, нуқтаи-назарларни, ғояларни, фикрларни илгари суришлари мумкин ва сурмоқдалар ҳам. Шунга кўра кўпгина давлатларда глобаллашувга қарши ҳаракатлар юзага келмоқда, булар ягона жаҳон уйғунлашган ахборот майдонини тузишни рад этмоқдалар. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, глобаллашувга қарши ҳаракатнинг ўзи тобора глобал ҳаракат тусини олмоқда. Замонамизнинг ўзига хос жиҳатларидан бўлиб, ҳар қандай маҳаллий ҳодиса ёки воқеа замонавий ахборот технологиялари туфайли глобал ҳодиса ёки воқеага айланмақда. Масалан, 2001 йил 11 сентябрда Нью Йоркда юз берган воқеа, Леван тупроғидаги ҳарбий ҳаракатлар, Франциядаги ёшларнинг чиқишлари, у ёки бу мамлакатдаги сайловлар, авиа ҳалокат, табиий офат, террорчилик ҳаракати ва бошқа шунга ўхшаш воқеа ва ҳодисалар бунинг ёрқин далили бўлади.

Жаҳон миқёсида кезиб юрувчи бундай ахборотлар муайян давлат манфаатларига таъсир этмай қолмайди. Бу фақат шу ахборот тарқаладиган алоҳида олинган бир мамлакатдаги ижтимоий, сиёсий ва жараёнлардан дарак бериши билангина эмас, балки бошқа мамлакатларнинг мазкур хабарлар ҳақида ҳеч нарса айтилмаган аудиторияси буларни ўз давлатидаги ҳолатга қиёслаши билан ҳам мазкур мамлакат манфаатларига ҳам таъсир этади. Шу сабабли давлатлар, ҳукуматлар ўртасида айрим келишмовчиликлар вақти-вақти

билан юзага чиқиб туриши мумкин. Бунда ким ҳақ ёки ким ноҳақ эканлигини аниқлаш ҳар доим ҳам осон бўлавермайди.

Булар барчаси ахборот жараёнларининг глобаллашуви билан боғлиқ муаммолар долзарблигини яна бир карра таъкидлайди. Аммо мазкур муаммолар туфайли ахборот ишлаб-чиқариш ва тарқатиш имкониятлар тенгсизлиги пайдо бўлади. Бу объектив вазиятни шундай деб қабул қилмоқ керак. Мамлакатлар бу борадиги ўз устунликларини шахсий манфаатларида фойдаланишлари бошқа гап. Мана шундай вақтда муносабатларда кескинлик юзага келади, у кўп ҳолларда ахборий курашга ёки бошқача қилиб айтганда психологик урушга айланиб кетади.

Очиқ ахборот тизимларида ахборий-психологик хавфсизликни таъминлаш ҳозирги куннинг долзарб талабидир. Ҳар бир давлат бунинг устида бош қотирмоқда. Бу жаҳондаги янги геосиёсий тақсимот, янги минтақавий низоларнинг юзага келиши, миллатчилик, шовинизм, дин ниқобидаги экстремизм, экологик ҳалокатнинг таҳдиди кучайиши, спид, парранда грипи ва бошқа юқумли касалликларнинг тарқалиши билан боғлиқдир.

Юқорида қайд этилганларнинг барчаси Ўзбекистон Республикаси учун ҳам мазкур муаммолар муҳим эканлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Бунинг долзарблиги давлатимиз учун миллий мустақилликни янада мустаҳкамлаш, иқтисод ва бозор муносабатларини тадрижий ривожланишини таъминлаш, ижтимоий ислохотларни чуқурлаштиришда яққол кўринади. Бунда Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш, миллий анъаналарни ҳаётга қайтариш, муросасозликни тарбиялаш ҳам катта аҳамият касб этади. Маълумки, мустақил дунё қарашга эга маълумотли кишиларгина турли хил талқиндаги тазйиқларга руҳан барқарор қаршилиқ кўрсата оладилар. Бу биринчидан. Иккинчидан, мана шундай кишиларгина тегишли муҳит яратишлари ва миллий ғояларнинг дарғалари ҳисобланади.

2. Мана шунинг учун ҳам мазкур муаммоларни ўрганишда ахборотнинг шакли ва моҳияти; ахборот хавфсизлигини таъминлаш; очиқ ахборот тизимларининг ўзига хослиги; шахс, жамият ва давлат ахборий- психологик хавфсизлигини таъминлаш манбалари ва турлари; ахборот соҳасидаги миллий хавфсизликни таъминлашнинг аҳамияти ва тамойиллари; ОАВ ва ахборий қарама-қаршилиқ; ахборий-психологик хавфсизликни таъминлашда асосий йўналиш ва усуллари; очиқ ахборот тизимларда шахснинг ўз-ўзини ҳимоя қилиши; жамоатчилик фикри ва жамият ахборий-психологик хавфсизлиги; Ўзбекистон ОАВ лари ва жамиятнинг психологик хавфсизлиги каби мавзуларни ойдинлаштириш талаб этилади.

Юқорида санаб ўтилган мавзуларни ўрганишда ахборот, ахборий хавфсизлик, миллий манфаатлар, ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга бўлган хавф, манбалари, жамоатчилик фикри, очиқ ахборот тизимлари, глобаллашув, ахборий қарама-қаршилиқ, ахборий-психологик кураш, ОАВ лари, онглилик, идроклаш, акс эттириш манипулятция қилиш, психологик қўпоровчилик, ижтимоий тарғибот, жамоатчилик онги, инсонни хуфиёна бошқариш ва бошқаларга алоҳида эътибор қаратиш жоиз.

Психология, социология, фалсафа, ОАВ назарияларидан олинган бу тушунча ва терминлар фанни чуқурроқ тушунишга, унинг асосий мазмунини, усуллари ва йўсинларини, яъни очиқ ахборот тизимларида фойдаланаётган усулларни идрок этишга, демак, ижобий ғояларни салбий ғоялардан фарқлай олишга кўмаклашади. Маълумки, ҳар қандай далил, ҳодиса ёки воқеа турлича талқин этилиши мумкин, шунга боғлиқ тарзда аудитория томонидан қабул этилиши ҳам мумкин. Шунинг учун аввал бошиданоқ, тушунчавий аппаратни белгилаб олиш, уни шарҳлаш лозим, шундан келиб чиққан ҳолда бирор ҳадиса ёки воқеани биз қандай идрок этишимиз ва талқинимизни беришимиз даркор.

Жамоатчилик фикри, бу ҳозирги пайт учун долзарб бўлган турмуш муаммоларига кишиларнинг муносабатини ифода этувчи ижтимоий онг шаклидир. Аслида тезкор бўлган онгнинг бу шакли юқори даражада жамият турли институтлари томонидан кўрсатилаётган таъсир остидадир, демак, бу манипулятив таъсирга ҳам чалингандир.

Жамоатчилик фикрини манипулятция қилиш (чалғитиш) муайян мақсадни кўзлаб амалга оширилади. Бунда чалғитиш (манипулятция) қилиш тушунчасининг нисбийлиги

ҳақида айтиб ўтиш керак, чунки исталган томон жамоатчилик фикрига ҳар қандай таъсирни чалғитиш (маникуляция) дея баҳолаши мумкин. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳозирги жамиятда ягона бўлган ижтимоий фикр эҳтимолдан йироқдир. Демократиянинг тамойилларидан бири мана шудир.

Курснинг предмети - аудиторияда очик ахборот тизимларида айланувчи ахборотларни боҳалашга психологик имменитут ва онгли равишда оқилона ёндашишни тарбиялаш мақсадида очик ахборот тизимларидаги долзарб ахборий психологик хавфсизлик муаммоларини идрок этиш ҳисобланади. Мазкур муаммонинг муҳимлигини яна юқори технологик коммуникация воситалари амал қилаётган шароитларда айрим кишилар, жамият давлат, жаҳон ҳамжамияти хулқ-атвори ва ҳаракатини ҳатто биргина ахборот канали ёрдамида бошқаришни амалга оширишнинг улкан имконияти пайдо бўлганлиги билан изоҳлаш мумкин. Тўфон, астероидлар яқинлашиб келаётгани ҳақидаги биргина хабарни ёдга олайлик, булар сайёрамизга қандай зарар етказиши, ҳатто ундаги ҳаётни барбод қилишлари мумкин. Лекин бундай ҳодисалар тез-тез юз бериб турмайди. Булардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш мумкин эмас. Бир ёки бир гуруҳ мамлакатларнинг миллий манфаатлари ҳақида сўз борса, бу бошқа гап. Бундай ҳолатда манфаатдор мамлакат зарур натижага эга бўлиш учун интилиб, ҳам мамлакат ичкарисиди ҳам халқаро майдонда ахборий тadbир ўтказди. Бугунги кунга келиб, иқтисодий, сиёсий ва бошқа мақсадларга эришиш учун ҳарбий устунлик ёки кучнинг ўзи етарли эмас. Рақиб томонга ахборий- психологик тазйик ўтказиш ҳам зарур бўлади. Ироққа қарши биринчи ҳарбий ҳаракатлар вақтида ҳам, иккинчисиди ҳам шундай бўлган эди. Совет Иттифоқи парчалангандан сўнг айрим давлатлардаги (рангли инқилоблар) вақтида ҳам шундай ҳолат кузатилган эди. Афсуски, бу ҳол бизнинг замонамизда халқаро муносабатларнинг кўринишларидан бирига айланмоқда. Шунинг учун руҳий тазйик ўтказишни минимум даражага келтириш учун ҳозирда бирор жамиятга таъсир ўтказиш мақсадида фойдаланилаётган шакл, усул ва йўсинларни ўрганиш шундай таъсирга учраши мумкин бўлган айрим давлатлар, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси учун ҳам ниҳоятда муҳимдир. Аудитория у ёки бу ахборотдан қандай мақсад кўзлангани, кимнинг манфаатига хизмат қилишини аниқ белгилашни ўрганиш талаб этилади.

Ижтимоий онг айрим ижтимоий гуруҳлар, бутун жамият турмуши ва онгининг намоён бўлиш шаклидир. Ижтимоий онгининг мавжуд бўлиш шакллари бўлиб, сиёсий ғоялар, ҳуқуқ, фалсафа, ахлоқ, дин, фан, эстетика ва б. ҳисобланади. Афсуски, маълумотнома ва махсус адабиётларда ижтимоий онгга анъаналарми, одатларми, турли маросимларми, турмуш тарзими, алоҳида-алоҳида ёки биргаликда бу кадриятлар барчаси биргаликда кўпроқ таъсир ўтказиши ҳақида лом-мим дейилмайди. Ваҳоланки, булар оқибат натижада ҳар бир кишининг, этнос, элат ва миллатнинг ўзлиги (менталитети) ни белгилайди.

Ахборот моддий дунёнинг организмда ёки организмлар жамоасида акс этган ҳамда улар томонидан атроф – муҳит ўзгаришларига мослашиш учун фойдаланиладиган моддий дунё объектларининг аксидир. У маълумотлар, хабарлар шаклида намоён бўлади. Маълумотлар моддий дунё объектлари организациyasi акси натижасида ҳосил бўлади. Хабарлар эса бошқа организмларга хабар етказиш учун юзага келади. Очик ахборот тизимларида «хабар» термини кишилар, ижтимоий гуруҳлар, умуман жамият куршаб турган оламда мўлжал топа билиши учун ижтимоий аҳамиятга эга хабар маъно ифодасини беради. Шунингдек, муайян жамият ижтимоий табиати белгилаб берадиган маънавий кадриятларни қарор топдириш учун хизмат қилади. Миллий манфаатлар, бу - давлат томонидан тан олинган ҳамда шахс, жамият ва давлат ижтимоий манфаатларининг ҳуқуқий жиҳатдан таъминланган мутаносиблашган мажмуидир. Буларни амалга ошириш муайян тарихий шароитда миллатнинг мавжудлиги, хавфсизлиги ва кафолати ҳисобланади.

Ўзини намоён эта билишлик, жамият ишларида қатнашишлик, этник ўзига хосликни сақлаш шахсий эҳтиёжларнинг намоён бўлиши – шахсининг ижтимоий манфаатларидир.

Жамият манфаатлари жамият ривожланишидаги кучли зиддиятларни ҳал этишда, миллий ўзига хосликни сақлашда намоён бўладиган жамият эҳтиёжи ҳисобланади.

Давлат манфаати бўлиб, жамият ишларини бошқаришни сифатли амалга оширишга, миллий ўзига хосликни сақлашга бўлган давлат эҳтиёжининг намоён бўлиши ҳисобланади.

Миллий ахборий хавфсизлик тушунчаси ҳар бир инсоннинг, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини ўз ичига олади. Ҳар бир инсон хавфсизлиги деганда унга шахс сифатида зарар етказиш мумкин эмаслиги тушунилади, унинг ижтимоий фаолияти олаётган ахборотларни идрок этишга ва бошқа инсонлар билан ахборий ўзаро алоқага кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Жамиятнинг ахборий хавфсизлиги унинг маънавий, иқтисодий, сиёсий соҳаларига, маданий қадриятларига, инсонлар ҳуқ-атворини ижтимоий тартибга солувчиларга, ахборот инфра тузилмаларига ва булар ёрдамига узатилаётган хабарларга зарар етказиш мумкин эмаслигидан иборатдир.

Давлатнинг ахборий хавфсизлиги предмети ахборот ва жамият ахборот инфра тузилмаларидан ташкил топган жамият ишларини бошқаришни бажариш бўйича давлат фаолиятига зарар етказиш мумкин эмаслидан иборат.

Тазйиқ бу ўзаро муносабатлар объектлар ўртасидаги қарама-қаршиликларни объектлардан бирининг ёмонлашуви томонига куч билан ўзгартиш киритиш мақсадида зарар етказиш йўли билан ҳал этиш усулидир.

Миллий манфаатларга тазйиқ деганда мамлакат миллий манфаатларини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи миллий қадриятлар ва миллий турмуш тарзига ҳавф туғдирувчи шарт-шароитлар мажмуи тушунилади. Информация соҳасидаги миллий манфаатларга тазйиқ деганда ахборот соҳасида ва манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятда миллий манфаатлар объектларига зарар етказиш ҳавфини туғдирувчи шарт-шароитлар мажмуи англашилади. Яъни ахборий фаолият соҳасида инсон ва фуқаро ҳуқуқий мавқеини амалга оширишга, ахборотлар, ахборий инфра тузилмага, шунингдек, мазкур объектлар билан боғлиқ миллий манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятга зарар етказиш тазйиқидир.

Ахборот соҳасида шахс ва жамият манфаатларига тазйиқ манбалари деганда инсон ва фуқаронинг очиқ ахборотга эга бўлиши, қонун билан тақиқланмаган фаолиятни амалга оширишни фойдаланишга бўлган ҳуқуқини чеклаш тушунилади. Булар эса шахсий хавфсизлик маънавий ва ақлий ривожланишни таъминловчи ахборотлар ҳисобланади. Бундан ташқари индивидуал, «вертуал ахборот» майдонини, унинг руҳий фаолиятига таъсир этиш технологияларидан фойдаланиш имконини шакллантириш ҳисобига жамоатчилик онгини чалкаштириш имконини кенгайтириш шахснинг манфаатларига бўлган энг хавфли тажовуз ҳисобланади.

Ахборот тизимини ва алоқа тармоқларини, жамият ҳаётини таъминловчи ўта муҳим инфра тузилмани мураккаблаштириш ахборот соҳасидаги жамият манфаатларига бўлган тазйиқ манбаларидан бири ҳисобланади.

Бу тазйиқлар атайин ёки тушунмасдан амалга оширилиши мумкин. Бундан ташқари улар техниканинг ва программий таъминотнинг хатоси ёки ишламай қолиши туфайли, жиноятчи тўдалар ёки унсурлар томонидан мазкур инфратузилмага зарарли таъсир сифатида намоён бўлиши мумкин.

Яна бир тазйиқ манбаи бўлиб, ОАВларнинг мулкдорлар унча катта бўлмаган гуруҳи қўлида тўпланиши ҳисобланади. Булар тазйиқи остида ижтимоий аҳамиятга молик бирор ҳодиса сохталаштирилиши ҳамда жамоатчилик фикри чалғитилиши мумкин, шунингдек, ёт қадриятларни тикиштириш йўли билан жамият ахлоқий заминига путур етказиш мумкин.

«Ахборий қурол» ни тарқатиш ва бу соҳада «қуролланиш пойгаси» ни кучайтириш ҳам ахборот соҳасидаги давлат манфаатлари учун хавф манбаи ҳисобланади. Бундай хавфлар давлат сири ҳисобланган, бошқа махфий ахборотлардан иборат бўлган маълумотларга қонунга ҳилоф тарзда эга бўлишдан иборатдир. Маълумки, буларнинг ошкор бўлиши шубҳасиз, давлат манфаатларига зарар етказади.

Очиқ ахборот тизимлари-ахборот агентликлари, газеталар, журналлар, журнал тарздаги нашрлар, бошқа нашр маҳсулотлар, радио, телевидение, аудио ва видеомасхулотлар

ҳисобланади. Интернет, матбуот хизмати, жамоатчилик билан алоқалар, давлат, жамоатчилик ва бошқа ташкилотлар ва муассасалар, реклама агентликлари бўйича тузилмалар ҳам шулар жумласидандир.

ОАВ очик ахборот тизимининг муҳим асосий қисмини ташкил этади.

Ахборий қарама-қаршилик, бу-аудиторияга дунёдаги бирор ҳодисага нисбатан муносабатда бўлишга ўз қарашлари, фикрини тикиштириш ҳамда қарши томон ғояси ва нуқтаи-назарини инкор этиш билан таъсир этишга интилишдир.

Ахборий-психологик кураш бу-бошқа мамлакат ёки мамлакатлар гуруҳида мавжуд ижтимоий тузимни бўшаштириш, жамият ахлоқини издан чиқариш, ривожланиш миллий праграммасига путур етказиш, шунингдек ўз қадриятлари ва турмуш-тарзини тўғридан-тўғри экспорт қилиш мақсадида ахборот хизмати ва қўпоровчилик билан шуғулланувчи хизматларни ўзаро ҳамкорлигидир.

Қўйилган топшириқ - индивиднинг эътибор қаратишига, муносабат билдиришига, жумладан келаётган ахборотга ҳам психологик жиҳатдан тайёр эканлиги ҳамдир. Психологик жиҳатдан топшириқ у ёки бу қарорга келиш йўлида шаклланади. Бунда конкрет ҳолат билан унга боғлиқ бўлган турли факторлар ҳисобга олинади.

Омма онгига у ёки бу қадриятларни психологик жиҳатдан таъсир кўрсатишида ахборий воситалардан фойдаланиш – ахборот манипуляцияси, ахборотни ишлатиб мақсадга эришишдир. Қўпчилик бунда ўзи англамаган ҳолда, хатто ўзларининг манфаатларига зид бўлса ҳам таъсир қилиш манбаига, объектига айланганларини билмайдилар.

Режа:

1. Информацион жараёнлар: асосий тушунчалар талқини.
2. Ахборотлашув ва жамият ривож.
3. Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш-долзарб вазифа.

Ахборот (лотинча «informatio»-тушунтирма, баён этмоқ) замонавий фан ва сиёсатнинг асосий тушунчаларидан бири; дастлаб кишилар томонидан оғзаки, кейинроқ ёзма ёки бошқа шакллар узатилган маълумот; XX асрнинг ўрталаридан бошлаб инсонлараро, инсон-автомат, автомат-автомат ўртасидаги маълумот ҳамда ҳайвонлар ва ўсимликлардаги сигнал алмашинуви, ҳужайрада ҳужайрага муайян белгиларнинг узатилиши ва шу кабиларни англата бошлаган.

Ижтимоий ҳаётга татбиқан ахборот-кишилар, предметлар, фактлар, ҳодисалар, жараёнлар ва шу кабилар ҳақидаги маълумот (маълумотлар мажмуи)ни англатади.

Ахборотлаштириш-ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш ҳисобига фуқаролар, давлат ҳокимияти ва ўз-ўзини бошқариш органлари, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларининг ахборот соҳасидаги эҳтиёжларини қондириш, ҳуқуқларини рўёбга чиқариш мақсадида оптимал шароитларни яратиш учун ташкил этиладиган ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник жараёнлар мажмуи.

Информацион жараёнлар-ахборотни қидириш, йиғиш, қайта ишлаш, тўплаш, сақлаш ва тарқатиш жараёни.

Ахборот тизими (информацион система)-информацион жараёнларни амалга оширувчи тартибга солинган ҳужжатлар ҳамда ахборот технологиялари мажмуи.

Ахборот ресурслари-муайян (кутубхона, архив, фонд, маълумотлар банки каби) ахборот тизимларидаги алоҳида ҳужжатлар ва ҳужжатлар мажмуи.

Ижтимоий-сиёсий ахборот- ижтимоий ва сиёсий ҳаёт борасида жамият аъзолари, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий ташкилотлар ўртасида алмашинув предмети ҳисобланган ва улар ўз фаолиятида фойдаланадиган билимлар, маълумотлар ва хабарлар мажмуи.

Ижтимоий-сиёсий ахборотлар инсонлар ўртасидаги алоқалар, сиёсий жараёнлар, жамиятни бошқариш, илмий, ўқув ва тарбиявий ишларни ташкил этиш, тарғибот ва ташвиқотни амалга оширишда тобора муҳим ва устувор аҳамият касб этмоқда.

Тўлалиги, асосланганлиги ва ишончлилиги муҳим аҳамият касб этадиган ижтимоий-сиёсий ахборотларни ишлаб чиқишда фан, уларни тарқатишда ОАВ муҳим роль ўйнайди.

Ахборот маданияти техник-технологик ва ижтимоий-маданий жиҳатларга эга. **Техник-технологик жиҳатдан** ахборот маданияти ахборотни олиш, қайта ишлаш, сақлаш ва етказиб беришга хизмат қиладиган техник-ахборот воситалари ва улардан оқилона фойдаланиш усуллари ҳақидаги билимлар тизимини англатади.

Ижтимоий-маданий маънода ахборот маданияти инсоннинг муайян маънавий-ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва эстетик қадриятларни ўзлаштирган ҳолда ахборот майдонида ҳаётини фаолият кўрсатишини амалга оширади.

Ахборот истеъмоли маданияти (ЎЗМУ тадқиқотчиси У.Қўшаев томонидан илмий муомалага киритилган тушунча) ахборот дунёсидан ижтимоий тараққиётга хизмат қилувчи маълумотларни саралаб олиш борасидаги билимлар, қобилият ва малакани ўзида ифода этади.

Ахборотлашган жамият-кишилик жамияти ривожланишининг ҳозирги босқичида шаклланаётган ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ахборот ҳамда информатикадан оқилона фойдаланишга асосланган сифатий ҳолатини тавсифловчи тушунча.

Ахборотлашган жамият назарияси асосчилари ижтимоий ривожланишни «босқичлар алмашинуви» нуқтаи назаридан қараган ҳолда, унинг шаклланишини қишлоқ хўжалиги, саноат ва хизматлар иқтисодиётидан кейин пайдо бўлган иқтисодиётнинг тўртинчи – “ахборот сектори” юзага келиши билан боғлайдилар.

Уларнинг фикрига кўра, индустриал жамиятнинг асоси бўлган капитал ва меҳнат ахборотлашган жамиятда ўз ўрнини ахборот ва билимга бўшатиб беради.

2. Ахборотлашув жараёни жамиятдаги иқтисодий мамда ижтимоий-маданий ўзгаришларга жиддий таъсир кўрсатади. Марб социологлари фикрига кўра, ахборотлашган жамият техника соҳасида-ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, таълим ва маиший ҳаётга ахборот технологияларининг кенг жорий этилиши; иқтисодий ҳаётда-ахборотнинг товарга айланиши; ижтимоий ҳаётда-ахборот турмуш, ҳаёт даражаси ўзгаришининг асосий омилига айланиши; сиёсий соҳада-кенг миқёсда фикр алмашишга замин яратувчи хилма-хил ахборотларни эркин олишга йўл очилиши; маданият соҳасида-ахборот алмашинуви давр эҳтиёжларига жавоб берадиган нормалар ва қадриятларнинг шаклланиши билан характерланади.

Айни пайтда ахборотлашган жамият:

-уйда ишлашнинг кенгайишига, транспорт ҳаракатининг камайишига ва бунинг оқибатида табиатга тушадиган «юк»нинг кескин қисқаришига олиб келади;

-иш кунининг қисқариши одамларнинг уйда кўпроқ бўлишига ва оилавий муҳитнинг барқарор бўлишига замин яратади;

-кейинги юз йилликларда кишилар шаҳар яшаш ва ишлаш учун энг қулай макон, деган хулосага келдилар. Ахборотлашув жараёни эса, қишлоқдан туриб ҳам бутун олам билан мулоқот қилиш, энг обрўли ташкилотларда ишлаш, шаҳар аҳолиси баҳраманд бўлаётган маданият ютуқларини қабул қилиш имкониятини яратади. Бу эса, ўз навбатида нисбатан осуда ва тинч бўлган, табиатга яқин қишлоқларга қайтиш ёки у ерда доимий қолиш учун замин яратади;

-масофавий таълим билим олишнинг энг қулай шаклига айланиши баробарида, аҳолининг кенг қатламлари учун ҳатто энг нуфузли олий ўқув юрлари эшикларининг очилишига замин яратади. Содда қилиб айтганда,

маълумотлилик кўп даражада инсоннинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлиб қолади.

Айни пайтда, ахборотлашув жараёни бир қатор муаммоларни ҳам келтириб чиқаради.

«Юмшоқ эротика»дан тортиб “очиқ порнография”гача бўлган ҳодисалар билан боғлиқ муаммолар ана шулар жумласидандир. Бундай ҳолатларнинг олдини тўла-тўқис олиб бўлмайди. Зеро, ахборот тармоқларининг узилишларсиз ишлаши унинг муҳим сифатий белгиси ҳисобланади ва бу жараён доимий такомиллашувни бошдан кечирмоқда. Демак, юқоридаги каби «муаммолар» йўлига қанчалик тўсиқ қўйилмасин доимо уларни «айланиб» ўтиш имконияти мавжуд бўлади.

Яна бир муаммо муаллифлик ҳамда интеллектуал мулк ҳуқуқининг бузилиши билан боғлиқ. Шундай экан, ахборот тармоғида кўпчилик кўра олмайдиган ҳудудлар юзага келиши табиий. Бугунги кунда компаниялар ўз ахборотларини ҳимоя қилиш ва рухсат этилмаган киришларнинг олдини олиш учун катта маблағлар сарфлаётгани ҳам шундан.

Шу билан бирга муайян ахборотларни яширишдан тортиб, уни ноқонуний равишда эълон қилишгача бўлган кўринишларда намоён бўладиган суиистеъмолликлар ҳам келиб чиқиши мумкин.

Ахборот турли ижтимоий қатламлар, профессионал ва миллий гуруҳлар вакилларга ҳар хил таъсир қилиши баробарида уни истеъмол қилиш амалиёти турли гуруҳларда бир-биридан кескин фарқ қилиши мумкин. Бу энг аввало, ахборот манбалари миқдори ўртасидаги фарқда намоён бўлади. Масалан, айрим одамларда ахборот манбаи минимал (телевидение, радио), айримларда эса кенг (интернет, янги телекоммуникациялар тизими) бўлиши мумкин.

Мутахассислар фикрига кўра, бугунги кунда жамиятда айнан ахборотни олиш, унга йўл топиш соҳасида кескин бўлиниш, табақалашув содир бўлмоқда.

Ёшлар ўзининг ҳаракатчанлиги ва янгиликка интилувчилиги ҳамда бўш вақт ресурсига эгаллиги туфайли юқори даражада коммуникатив фаоллик кўрсатишади. Бошқа гуруҳларда эса, нисбатан пассивлик кузатилади. Уларга хос бундай хусусиятлар салбий оқибатларни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Бу биринчи гуруҳ учун тобора фаоллашаётган агрессив сиёсий таъсирга берилиб кетиш хавфининг мавжудлигида, иккинчи гуруҳнинг эса, позитив мазмунга эга ахборотлар таъсиридан ташқарида қолиши билан белгиланади.

3. Иқтисодий, сиёсий, маданий-маърифий ва бошқа соҳалардаги ахборотлар таъсирлашуви ижтимоий ҳаётнинг мазмунан бойиши, такомиллашувининг муҳим омили ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кунда ахборот алмашинуви инсоният тараққиётининг муҳим шартига айланди дейиш мумкин.

Ўз даврида оғзаки нутқнинг пайдо бўлиши билан ахборот узатиш имкониятлари кенгайган бўлса, ёзма нутқ ривожини бу борада ўзига хос янги босқични бошлаб берган эди. Ҳозирги фан-техника тараққиёти, интеграция ва глобаллашув шароитида эса ахборот маконида туб сифатий ҳолат кечмоқда. Эндиликда, ахборот узатиш нафақат хилма-хил (радио, телевидение, матбуот, телефон, факс, почта, Интернет ва б.) шакллари, балки, ўта тезкорлиги билан ҳам

жамият тараққиётининг олдинги даврлардагидан фарқ қилади. Бундай шароитда, ахборот истеъмоли жараёнида ҳам янги тенденциялар кузатилмоқда.

“Кимки ахборотга эга бўлса, у дунёга эгалик қилади” деган фикрнинг пайдо бўлишига ҳам ахборотнинг юқоридаги хусусиятлари сабаб бўлган.

Ижтимоий макон – бу, айтилишича, ахборот макони ҳамдир. Глобаллашув шароитида ахборот ҳажмининг катталиги, уларнинг замонавий тезкор воситалар орқали тарқатилаётгани ахборот соҳасининг ижтимоий маконнинг бошқа шаклларида тубдан фарқ қилишини таъминламоқда. Хусусан, замонавий оммавий ахборот воситалари (айниқса, Интернет тизими) орқали тарқатилаётган хабар ва маълумотларга турли сиёсий таъқидлар, давлат чегаралари тўсиқ бўла олмайди.

Ахборот истеъмоли ижтимоий, аниқроғи, маънавий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган ҳодисадир. Ахборот истеъмолининг хизматлар истеъмолининг ўзига хос шакли ҳисобланади. Маълумки, ҳар қандай хизматни истеъмол қилишдан аввал унинг сифати, нархи, фойдаси, қулайлиги ва бошқа шу каби хусусиятларига эътибор берилади. Бу жараёнда, истеъмол қилинаётган хизматнинг талаб-таклиф хусусиятлари ҳам инобатга олинади. Масалан, таклифи камайиб кетган хизматларнинг истеъмол даражаси юқори бўлиб, уларга талаб кучаяди. Мазкур хусусиятлар ахборот истеъмоли жараёнига ҳам хосдир. Бироқ, маънавий неъмат бўлган ахборотни истеъмол қилиш ўзига хос томонлари билан ҳам ажралиб туришини таъкидлаш жоиз. Хусусан, ахборот конкрет шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият ва давлат томонидан истеъмол қилинади-ки, мазкур даражаларда истеъмол жараёнлари бир-биридан фарқ қилади. Масалан, бирон шахс учун қизиқарли бўлган маълумот, муайян ижтимоий қатлам ёки гуруҳ учун аҳамиятсиз бўлиши мумкин. Шунингдек, ахборот макон ва замон хусусиятларига ҳам эга. Чунинчи, Ғарбда ўта оммабоп бўлган ахборотлар, Шарқ халқлари томонидан кам истеъмол қилиниши мумкин. Бундан ташқари, маълум бир тарихий даврда катта қизиқиш билан кутиб олинган маълумотлар, вақт ўтиши билан одатий ҳолга айланиши ва ижтимоий ҳаётда бу тарзда инъикос этмаслиги мумкин.

Ахборот истеъмоли, ким томонидан истеъмол қилинишидан қатъи назар, қабул қилиш, тушуниш, талқин этиш каби бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган босқичларда амалга ошади.

Бугунги кунда, ахборот истеъмоли жараёни ҳам ўзига хос маданиятни тақозо этмоқда-ки, маданиятнинг бундай шакли инсоният маънавий маданиятининг таркибий қисмига айланиши зарур.

Ахборот истеъмоли маданияти глобаллашув жараёнларининг характерли хусусиятларидан бири бўлган, Интернет тармоғи жадал ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда, аниқса, муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун, ҳозирги давр кишиси олдида ахборот танлаш имконияти шу қадар юқори-ки, унинг талабини қондира олмайдиган маълумотлар бир зумда қимматини йўқотиши аниқ. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳозирги даврда ахборот истеъмоли аввалгиларидан тубдан фарқ қилади.

Шубҳасиз, зарур ахборотларга эга бўлишга интилиш – давр талаби. Бироқ, бугунги кунда, шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият ва давлатнинг

ўзи ҳақида ахборотларни тарқатиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунинг икки асосий жиҳати мавжуд. Биринчидан, масалан, Интернет тармоғи имкониятлари кенгайиб бораётган ҳозирги даврда, улардан мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрнини мустаҳкамлашда кенг фойдаланиш зарур. Чунки, жаҳонга танилиш учун нафақат реал дунёда, балки, ахборот дунёси (виртуал олам)да ҳам ҳаракатлар олиб бориш зарур. Республикамиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек, «бу борада ишни тўғри ташкил этиш учун Интернет тизимидан самарали ва оқилона фойдаланиш, уни ўзимизнинг маълумотлар билан тўлдириш керак...бизнинг заиф томонимиз шундаки, Интернетда Ўзбекистон билан боғлиқ маълумотлар жуда кам. Нега деганда, бизда бу жараённинг техникаси ва технологияси талаб даражасида эмас. Миллий кадриятларимиз, тарих ва меросимиз, бугунги фан, санъат ва адабиётимизнинг энг яхши намуналарини Интернетга киритиш дастури ишлаб чиқилмаган»¹. Иккинчи муҳим жиҳат шундаки, юртимиз ҳаётига доир айрим ноҳолис, тор доирадаги манфаатлардан келиб чиқиб тарқатилаётган маълумотларга жавобан ахборотларни глобал миқёсда тарғиб-ташвиқ этиш ташқи ахборот хуружларига қарши ўзига хос қалқон вазифасини бажаради. Бу эса, турли геосиёсий манфаатлар доирасидаги ахборот хуружлари таъсирини камайитириш ва миллий ахборот макони хавфсизлиги таъминланишининг муҳим шарти ҳисобланади.

Бунинг учун, кишиларда ахборот истеъмоли маданиятини юксак даражада шакллантиришга эришиш зарур. Шундагина маълумотларга кўр-кўрона эргашиш, уларни нотўғри талқин этишнинг олди олинади. Энг муҳими эса, ахборот истеъмоли маданиятига эга инсон, жамият, халқ ва миллат ғаразли манфаатлар доирасидаги геоахборотлар таъсирига тушиб қолмайди. Албатта, ахборот истеъмоли маданиятининг шаклланиши мураккаб жараён бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида тизимли равишда саъй-ҳаракатларни олиб боришни тақозо этади.

Ахборот истеъмоли маданияти ҳам маданиятнинг бошқа шакллари каби бир қатор функцияларни бажаради. Коммуникатив, регулятив (тартибга солиш), ахборот, аксиологик (баҳолаш) каби функциялар шулар жумласидандир. Биз таҳлил этаётган муаммо доирасида ахборот истеъмоли маданиятининг аксиологик функцияси алоҳида аҳамиятга эга. Масалан, Интернет орқали жуда кўп ижобий маълумотлар билан бирга, Шарқ маданиятига, хусусан, кишиларимиз хулку одобига салбий таъсир этувчи ахборотлар ҳам узатилаётгани, табиийки, кишиларимиз, айниқса, ёшларимиз ғоявий тарбиясига салбий таъсир этиши мумкин. Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш орқалигина бундай таъсирларнинг олдини олиш мумкин. Шунингдек, “биз баъзан Ғарб маданияти тўхтовсиз кириб келаётгани ҳақида таассуф билан гапирамиз. Бу шундай кучли оқимки, унга қарши чиқиш жуда мушкул. Бунинг фақат битта йўли бор. У ҳам бўлса, Интернетга ўзимизга мос бўлган маълумотларни ўз вақтида киритишдан иборат”².

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13–жилд.-Т., Ўзбекистон. 2005. – Б. 301-302

² Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13–жилд.-Т., Ўзбекистон. 2005. – Б. 304

Ҳамма гап, мазкур муҳим ресурсдан ким ва қандай мақсадларда фойдаланишида.

Бошқача айтганда, тармоқдан иллат қидириш билан оввора бўлмасдан, унинг имкониятларидан юртимиз шон-шуҳратини дунё миқёсида кенг ёйиш йўлида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Чунки, Интернет виртуал, аммо, объектив ҳодисадир. Унинг ҳаётимизга кириб келишини назорат қилиб бўлмайди. Одамларимизни Интернет тизимидан узоқроқ тутишга интилиш эмас, балки, ундан оқилона фойдаланишга ўргатиш, ахборот истеъмоли маданиятини юксалтиришга ҳаракат қилишимиз тўғри бўлади. Зеро, кишиларда ахборот истеъмоли маданияти шаклланган бўлса, миллий кадриятларимизга зид бўлган хабар, маълумотларни "...баҳолаш пайтида, албатта, ҳар бир шахснинг ўз қарашлари, кадриятлар тизими муҳим роль ўйнайди. Лекин, аксарият ҳолларда бундай пайтда, айниқса, баҳоланилаётган ҳодиса ўзга маданиятга тегишли бўлса, ўзимиз мансуб бўлган маданият руҳимизга сингдирган кадриятлар тизими устувор бўлади ва бутун бўй-баси билан ўзлигини намоён қилади... маданиятнинг баҳолаш функцияси туфайли танланиш содир бўлади, маданиятдаги барқарорлик, ҳар бир даврдаги айнийлик, ўзига хослик, айти пайтда, давомийлик, ворислик таъминланади³.

Шунинг учун, ҳозирги даврда аҳолимиз, айниқса ёшларимизнинг ахборот узатишнинг замонавий техникаси ва технологиясини мукамал даражада ўзлаштириши муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун, мамлакатимизда Интернетдан фойдаланиш тизимини янада ривожлантириш билан бирга, мазкур тармоққа миллий манфаатларимиз акс этган ахборотларни турли шакл ва тилларда киритиб бориш зарур. Зеро, жамиятимиз ҳаётининг турли соҳалари тўғрисида ахборот берувчи объектив, жозибадор маълумотларнинг Интернет саҳифаларидан кенг ўрин эгаллаши, Ўзбекистоннинг глобал ахборот маконидаги ўрнининг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

³ Шермухамедов С., Очилдиев А. Маданият ва цивилизация. – Фарғона, 2000. – Б. 37г

3 маъруза: Глобаллашув, миллий маънавият ва ахборот тизимлари

XXI аср бошларига келиб дунё мамлакатлари ўртасидаги ўзаро таъсир шу даражада кучайиб кетдики, бу жараёндан тўла ифталаниб олган бирорта мамлакат йўли, деб тўла ишонч билан айтиш мумкин. Маттоки, халқаро ташкилотлардан ўзaro туришга интилаётган, уларга аъзо бўлишни истамаётган мамлакатлар мамлакат бу жараёндан мутлақо четда эмас. Глобаллашув шундай жараёнки, ундан четда тураман, деган мамлакатлар унинг таъсирига кўпроқ учраб қолиши мумкин. Бундай Ҳайри ихтиёрий таъсир эса кўпинча салбий бўлади.

Глобаллашувнинг турли мамлакатларга ўтказётган таъсири мамлакат турлича. Бу мамлакат дунё мамлакатларининг иқтисодий, ахборот, маънавий салоҳиятлари ва сиёсати бундай экани билан бўлиши. Дунёда юз бераётган шиддатли жараёнларнинг ҳам бир мамлакатга ўтказётган салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини кучайтириш учун шу модисанинг моҳиятини чуқурроқ аниқлаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Бу модисани чуқур ўрганимай туриб унга мослашиш, керак бўлганда, унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириш мумкин эмас. Глобаллашув яна шундай жараёнки, уни чуқур ўрганимаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тоғдан тушаётган шиддатли дарё оқимида бошқарувсиз қайиқни топшириб қўйиш билан барабар бўлади.

Муваффақият даражасида мамлакатимиз олимлари ўтказган ва ўтказётган тадқиқотларга кўз югуртириш бу соҳадаги ишлар энди бошланаётганидан гувоҳлик беради. Глобаллашувнинг миллий маънавиятга ўтказадиган таъсири ҳақида ёзилган жиддийроқ рисола ва йирик тадқиқотлар у ёқда турсин кичикроқ мақолаларни топиш ҳам мушкул. Илмий нашрлар ва журналлар, даврий матбуотда мазкур мавзу бўйича биз топа олган ишларнинг миқдори қўлларимиз панжасидан ҳам оз. Ҳар қандай сиёсат, жумладан иқтисодий сиёсат ва маънавият соҳасидаги сиёсат ҳам илмий асосга эга бўлгандагина муваффақият келтиришини назарда тутсак, бу масалада олимларимиз сиёсатчиларимизга етарли кўмак бера олмаётганини эътироф этишга тўғри келади. Мамлакатимиз жаҳон майдонида олиб бораётган сиёсат кўпроқ самара ва муваффақият келтиришини истасак, глобаллашувнинг моҳияти, йўналишлари, хусусиятларини чуқурроқ тадқиқ ва таҳлил қилишимиз, шу орқали сиёсатчиларимизнинг тўғри йўл танлаши ва қарорлар қабул қилиши учун имконият яратишимиз лозим.

Глобаллашувга қисқа таъриф бермоқчи бўлсак, уни турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайиши дейиш мумкин.

Глобаллашувга берилган таърифлар жуда кўп. Лекин унинг хусусиятларини тўлароқ қамраб олгани бизнингча, француз тадқиқотчиси Б.Банди берган таъриф. Унда глобаллашув жараёнининг уч ўлчовли эканига урғу берилади:

- Глобаллашув - муттасил давом этадиган тарихий жараён;

- Глобаллашув-жаҳоннинг гомогенлашуви ва универсаллашув жараёни;

- Глобаллашув-миллий чегараларнинг «ювилиб кетиш» жараёни.

Б.Банди таърифида келтирилган глобаллашув ўлчовларининг ҳар учаласига нисбатан ҳам муайян эътирозлар билдириш мумкин. Лекин жаҳонда юз бераётган жараёнларни кузатсак, уларнинг ҳар учови ҳам унда мавжуд эканини кўрамиз.

Глобаллашувнинг ўзи мураккаб жараён экани, унинг турли мамлакатлар иқтисоди, сиёсати ва маънавиятига ўтказаетган таъсири яна ҳам мураккаб бўлгани сабабли унга нисбатан ҳам жаҳонга бир-бирига нисбатан қарама-қарши бўлган икки гуруҳ: глобалистлар ва аксилглобалистлар гуруҳлари вужудга келди.

Глобаллашув тарафдорлари глобалистлар, деб аталади. Улар орасида давлат арбоблари, сиёсатдонлар, саноатчи ва бизнесменлар кўпроқ учрайди. Глобаллашув муҳолифлари эса аксилглобалистлар номини олган бўлиб улар орасида кўпроқ сўл кучлар, касаба уюшмалари ва ёшлар ташкилотининг вакиллари бор. МДХ ҳудудида аксилглобалистлар Россия Федерацияси ҳудудида фаол ҳаракат олиб бормоқдалар. Бу ерда улар турли анжуманлар, семинарлар ўтказиш учун тўпланиб турдилар.

XX аср ўрталарида глобаллашувнинг институционаллашуви, яъни ташкиллашуви кучайгандан кейин бу жараённинг ўзи ҳам кескин тезлашди ва кучайди. Институционаллашувнинг кучайганини Бутунжаҳон савдо ташкилоти, Халқаро Валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Европа тараққиёти ва тикланиш банки каби улкан ташкилотларнинг вужудга келгани мисолида ҳам кўриш мумкин.

Глобаллашувнинг тезлашишига ва кучайишига жавоб сифатида аксилглобалистларнинг фаолияти ҳам кучайиб кетди. Улар глобаллашувнинг фақат салбий оқибатларига эмас, умуман унинг ўзига қарши чиқа бошладилар. Масалан, Россиялик файласуф ва ёзувчи А. Зиновьев «Аксилглобализм векторлари» номли анжуманда сўзлаган нуткида шундай дейди: «Глобаллашув янги жаҳон урушидир. У янги типдаги жаҳон уруши. Бу урушда тирик қолиш учун қаршилик кўрсатишдан бошқа йўлини кўрмайман. Фақат қаршилик!»¹, - деган эди.

«Аксилглобализм векторлари» анжуманидаги яна бир маърузачи А. Паршев эса глобаллашувга қуйидагича таъриф беради: «Аслида глобаллашувнинг асосий мазмуни бошқа мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг қўшимча қийматини, дунёдаги асосий заҳираларни ўзлаштиришдан иборат»².

Таҳлил шуни кўрсатадики, глобализм тарафдорлари ҳам, душманлари ҳам асосий эътиборни иқтисодиёт соҳасига қаратишади. Глобаллашувнинг маънавиятга таъсири ва маънавий глобаллашув масалалари социология, фалсафа, маданий антропология фанларида ўзининг аксини етарли даражада топганича йўқ.

Маънавиятни ҳам бир уйга қиёсласак, ташқаридан кираётган шамол уй ичидаги нарсаларни остин-устин қилиб ташлашини ҳеч бир хонадон соҳиби

истамайди. Худди шу каби биз ҳам ёт ғоялар, оқимлар ва мафкуралар маънавиятимизга вайронкор таъсир ўтказишига қарши ҳимоя чоралари кўришимиз табиий. Четдан ўтказиладиган мафкуравий таъсирга қарши ҳимоя чоралари кўришдан аввал қандай таъсирларни маъқуллаш лозиму, қандайларини рад этиш кераклигини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда бирорта ҳам миллий маънавият йўқки, у бошқа халқлар маънавиятидан тўла ихоталанган бўлса. Ҳатто, Австралия чакалакзорлари, Африка саванналари ва Жанубий чангалзорларда турмуш кечираётган қабилалар ҳам қўшни қабилалар ва замонавий тамаддун таъсирини ўзида ҳис қилиб туради. Қолаверса, тарихни таҳлил қилиш бошқа халқлар маънавиятидан баҳраманд бўлган халқлар маънавияти юксакликларга кўтарилгандан гувоҳлик беради.

Ўрта Осиё халқлари маданияти ва маънавияти ҳам Шарқ ва Ғарбни туташтирган карвон йўлларида жойлашгани сабабли ҳам Шарқ, ҳам Ғарб маданиятидан баҳраманд бўлган. Муҳими шундаки, халқимиз Ғарб ва Шарқ маънавиятидан баҳраманд бўлиб, уларнинг ижобий томонларини ўзлаштирибгина қолмай, уларга ижодий ёндашиб янги чўққиларга кўтарилди. Бу фикрнинг тасдиғини маънавиятнинг таркибий қисмлари бўлган илмий билимлар, диний эътиқод, санъат мисолида ҳам кўриш мумкин. Буни фақат Ватанимиз эмас, умумжаҳон маданияти тарихидан мустаҳкам ўрин эгаллаган алломаларимиз ижоди мисолида ҳам кўриш мумкин. Масалан, ана шундай аجدодларимиздан бири Абу Райҳон Беруний Хитой ва Ҳиндистон, Юнонистон ва Рим фалсафасини, табиий фанларини чуқур ўзлаштирган эди. Ҳиндистонда бўлган пайтида у ҳинд фани ва маданиятини ўрганар экан, қадимги манбаларни ўрганиш учун қадимги ҳинд тили-санскритни билиш лозимлигини англайди. У санскритни ўрганишга киришади ва қисқа фурсатда уни чуқур ўзлаштиради. Энди қадимги ҳинд маданияти ва фанини асл манбалардан ўргана бошлайди. У шунингдек, юнон ва Рим маданияти ва фанини ўрганиш учун юнон ва латин тилларини ўзлаштирган эди.

Жаҳон маданияти тарихида чуқур из қолдирган Абу Наср Форобий ҳам ўнлаб тилларни билган ва ўнлаб халқлар маданияти ва маънавиятини чуқур ўрганган эди. Бундай мисолларни жуда кўплаб келтириш мумкин. Энг муҳим жиҳати шундаки, ўша буюк аждодларимиз жаҳон халқлари маънавиятини ўрганибгина қолмай, уларни чуқур таҳлил этишди, тегишли жойларини ривожлантириб оламшумул кашфиётлар қилишди.

Аждодларимиз тарихи жаҳон халқлари маънавиятига ҳурмат билан қараш, керакли жойларини ўрганиб, ижодий ривожлантириш орқалигина маънавият чўққисига эришиш мумкинлигидан гувоҳлик беради. Назаримда бизга ҳозирги кунда ана шу ижодий ёндашув етишмаётгандай. Бизга таъсир ўтказаётган ёки таъсир ўтказмоқчи бўлаётган ғояларнинг қай бирини қабул қилиш ва қай бирини рад этиш лозимлигини аниқлаш учун жиддий таҳлил лозим. Ана шундай таҳлилни ўтказиш учун эса баъзан эринчоқлигимиз, баъзан уқувсизлигимиз халақит бермоқда. Бунинг оқибатида қабул қилиш керак бўлган ғояларни рад этиш ва рад этиш лозим бўлган ғояларни қабул қилиш ҳоллари ҳам учраб турибди.

Шундай ғоялар борки, улар очик чехра билан эшигимизни тақиллатиб, кириб келади. Шундай ғоялар ҳам борки, улар ўғри каби кечаси туйнукдан тушишади.

Эшик қоқиб келадиган ғоялар миллий маънавиятни бойитишга, ривожлантиришга хизмат қилади. Чунки, миллий маънавиятлар ўзаро таъсир жараёнида ривожланади. Ҳар қандай халқ маънавияти ривожига назар ташланса унинг бошқа халқлар удум ва анъаналарини ўзлаштириш ва мослаштириш орқали ривожланганини кўриш мумкин.

Ўзбек миллий маънавияти ҳам узоқ ва яқиндаги қўшниларнинг илғор анъаналарини ўзлаштириш натижасида ривожланиб борди. Маънавиятимизнинг ривожланиш тарихини кузатсак, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мукин. XX аср бошларидаги ўзбек маданияти ва маънавияти ва унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида анча жиддий тафовут бор. Бу тафовутни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак соҳаларида ҳам кузатиш мумкин.

XX аср бошида ўзбек адабиётида драматургия жанри ҳали шаклланмаган эди, демак миллий театр санъати тўғрисида сўз ҳам юритиш мумкин эмас эди. Мунаввар қори Абдурашидхонов, Маҳмудхўжа Бехбудий, Фитрат сингари маърифатпарварларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли драматургия шакллана бошлади ва кейинроқ театр санъати вужудга келди. Ўша пайтларда театр санъатини ўзбек миллати учун ёт, бегона ғоя деб эълон қилганлар оз эмас эди. Драматургия ва театрни рад қилиш фақат даҳанаки танқид билан чегараланмаган эди. Санъатнинг бу турларини Ўзбекистонга олиб киришга ҳаракат қилаётган инсонларни мазах қилиш, масхаралаш, ҳатто сазойи қилиш ўзларини миллий маънавият ҳимоячилари, деювчилар томонидан амалга оширилган эди. Ҳамма нарса учун олий ҳакам ҳисобланадиган вақт эса, театр санъати миллий руҳиятимиз ва маънавиятимизга ёт, деювчиларнинг ўзлари миллий маънавият ривожига ғов эканини кўрсатди. Ҳозирги кунда ҳар миллион кишига ҳисоблаганда театрлар сони бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг илғор ўринлардан бирини эгаллайди ва театр миллий маънавиятимизнинг узвий қисмига айланган.

Миллий кийимлар ҳам миллий қадриятлардан бири ҳисобланади. XX аср давомида ана шу қадриятимизнинг тадрижини кузатсак, ғаройиб ҳодисаларнинг гувоҳи бўламиз. Ўтган аср бошларида маҳаллий эркакларнинг қишки кийими телпак, пахталик чопон, пахталик шим ва этикдан иборат эди. Ёзги кийим эса дўппи, кўйлак ёки яктак, оқ лозим ва шиппак ёки кафшдан иборат эди.

Ўша пайтларда Оврупоча кийим кийиш, галстук тақиш ёки костюм ва шляпа кийиш у ёқда турсин, миллий кийимга озроқ бўлса ҳам ўзгариш киритишга уриниш дин пешволари ва миллий ўзлик “ҳимоячи” лари томонидан миллий маънавиятга таҳдид сифатида баҳоланар эди. Масалан, анъанавий тарзда тугма қадалмайдиган яктакка тугма қадаш 1918 йил феврал ойида Бухоро муфтийси томонидан кофирларнинг иши деб эълон қилинди. Ўша пайтларда эндигина ривожланиб келаётган вақтли матбуот, яъни газета ва журналларни ўқиш ҳам куфр деб эълон қилинди. XX аср охирига келиб эса миллий ўзликка таҳдид, деб эълон қилинган ўша газета ва журналлар миллий

ўзликни ҳимоя қилувчи воситалардан бирига айланди. Эркакларнинг кийимлари ҳам бир аср давомида мутлақо ўзгариб кетди.

Аёлларнинг кийимлари ҳам бир аср давомида жиддий ўзгаришларга учради. У пайтда аёллар либоси кенг ва узун кўйлак, камзул ва кафш-махсидан иборат эди. Анъанага кўра, аёллар кўйлаги баданнинг паст-баланд жойларини билинтирмайдиган даражада кенг бўлиши, енглари эса билакларни тўла ёпиб туриши лозим эди. Аёлларнинг шундай кийимлари 30-йилларгача мода бўлиб келди. Ўша пайтларда бирор киши яна 30-40-йиллардан кейин ўзбек аёллари тор кўйлак ва юбка, шим кийиб юришади, деса бошқалар уни ақлдан озганга чиқариб қўйиши ҳеч гап эмас эди. Орадан 40-50 йил ўтар-ўтмас аёллар шунчаки тор кўйлак ва шим эмас, мини юбка, жуда тор шимлар кия бошлашди. Энди кийим уларнинг баданидаги паст-баланд жойларни яширишга эмас, бўртиб турган жойларни яна ҳам бўрттириброк кўрсатишга хизмат қила бошлади. Аср бошида аёллар баданининг 5-6 фоиз қисми очик юрган бўлса, аср охирига келиб ёз пайтларида аёллар баданининг 50-60 фоиз қисми очик юрадиган бўлди. XX асрнинг сўнгги чорагида аёллар аср бошидаги аёллар либосларини кинофильм ва фотосуратларда кўриб ажабланишади, холос. Буларнинг бари ҳозирги тил билан айтганда, глобаллашув, аниқроғи маънавиятдаги глобаллашув натижаси эди.

Кўриб ўтган мисолларимизда эркак ва аёллар либосларидаги ўзгаришлар юз берган ҳар бир босқичда аввалги босқич либосларини ҳимоя қилувчи, янгиликларни эса Ғарбдан келаётган маънавий таҳдид, деб баҳоловчилар ҳам анчагина бўлган. Мана шу мисоллар глобаллашув жараёнида четдан кириб келаётган ҳодисаларнинг қайси бири маънавиятга таҳдиду, қайси бири ҳаётбахш эканини аниқлаб олиш қийин эканини кўрсатади. Шунинг учун четдан келаётган ҳар қандай ғояни ёт ва вайронкор, деб эълон қилишдан аввал миллий манфаатлар йўлида фойдаланиш мумкин ёки мумкин эмаслиги тўғрисида обдон ўйлаш лозим.

Спорт соҳасидаги атамаларни глобаллашув жараёнига ҳам тадбиқ қиладиган бўлсак, вайронкор ғоялардан ҳимояланишнинг энг самарали йўли уларга қарши ҳужумга ўтишдир. Яъни, биз ёт ғоялардан ҳимояланиш билангина шуғулланмай, ўз ғояларимиз, анъаналаримиз, турмуш тарзимизни дунёга ёйиш учун ҳаракат ҳам қилишимиз зарур. Ҳозирча биз маънавият соҳасида кўпроқ ҳимоя билан бандмиз.

Тарихимиз илм-фан, дин, санъат соҳасида юртимизда етишиб чиққан алломалар бутун дунёга донг таратганидан гувоҳлик беради. Абу Наср Форобий жаҳон фалсафаси ривожига сезиларли ҳисса қўшган бўлса, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Замахшарий, Хоразмий, Мирзо Улуғбек сингари алломаларимиз жаҳон фанини янги поғоналарга кўтаришди. Исмоил Бухорий, ат Термизий, Мотуридий, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳовуддин Нақшбандий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийлар эса, ҳадис, калом, фикҳ илмлари ва тасаввуфда порлоқ юлдузлар ҳисобланишади. Амир Темур ва Мирзо Бобурнинг ҳарбий санъати нақадар юксаклигини бутун жаҳон эътироф этади.

Шўролар даврида миллий кадриятларимизни дунёга ёйиш уёқда турсин ўз юртимизда кадрлаш учун ҳам йўл берилмади, кўпчилик кадриятларимиз эса топталди. Мустақилликка эришганимиздан кейин ўша хўрланган кадриятларимизни тиклаш имконига эга бўлдик. Бундан ташқари. кадриятларимизни тарғиб қилиш имконига ҳам эга бўлдик. Ўзбек миллий курашини дунёга ёйиш бўйича қилинган ишлар, дунёнинг кўпчилик мамлакатларида ўзбек кураши федерацияларининг тузилиши бунинг яққол мисоли. Шунинг эътирофи этиш лозимки, ўзбек курашини дунёга ёйиш бўйича ишларнинг ташаббускори ва ташкилотчиси Президент И. Каримов бўлди. Демак, биз глобаллашув жараёнида пассив қабул қилувчи томонгина бўлмай, фаол тарғиб қилувчиларга ҳам айланишимиз мумкин экан.

Тарихга назар ташласак, фан ва маданиятимиз, миллий маънавиятимизнинг гуркираб ўсиши билан бирга тушқунлик давлари ҳам бўлганини кўрамиз. Масалан, Мирзо Бобурдан кейин XX асргача юртимизда дунёни лол қолдирадиган на саркарда, на аллома, на шоиру фузало етишиб чиқди. Шу даврда Бобораҳим Машраб ва Огаҳий сингари бир неча шоирларнинг етишиб чиқишини эса бу давр учун қонуният эмас, бахтли тасодиф, деб баҳоламоқ зарур.

Тарихимизнинг сўнгги беш юз йилида аввалги беш юз йилликдаги сингари юзлаб алломалар, шоирлар, лашкарбошилар етишиб чиқмаганининг сабаби нимада, деган саволнинг туғилиши табиий. Бунинг қатор сабаблари бор. Улар орасида халқ руҳияти билан, ҳарбий вазият ва иқтисодиёт билан боғлиқлари ҳам мавжуд. Иқтисодий сабаблардан энг муҳими бизнингча шундаки, ХУ аср охирида қилинган Буюк географик кашфиётлар натижасида Буюк Ипак йўли ўз аҳамиятини йўқота бошлагани, ҳудудимиз савдо йўлларида четда қолгани ана шундай иқтисодий ва маънавий тушқунликка олиб келди. Бундан чиқаришимиз лозим бўлган энг муҳим хулоса шундаки, глобаллашув жараёнидан четда қолганимиз бизнинг миллий маънавиятимизга, руҳиятимизга ижобий эмас, салбий таъсир ўтказди. Демак, биз глобаллашув жараёнида оқилона йўл тутсак, ҳам инқилобий, ҳам маънавий раўнаққа эришишимиз мумкин экан. Оқилона йўл эса глобаллашувни тўла инкор қилиш ёки чапак чалиб кутиб олишда эмас, керак бўлганда унинг йўналишига мослашишда, тегишли пайтда уни ўзимизга мослаштиришда. Бунинг учун эса уни муттасил кузатиб бориш ва таҳлил қилиш лозим.

Миллий маънавиятимизни ва маънавий ўзлигимизни таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун миллий истиқлол ғоясидан самаралироқ ва кучлироқ восита йўқ. Шу масалада миллий истиқлол ғоясининг жуда муҳим функцияси, яъни миллий ва маънавий ўзлиқни ҳимоялаш каби муҳим функцияси намоён бўлади. Миллий истиқлол ғояси ана шу функцияни бажариши учун эса ёшлар ва аҳоли онгида фақат билим, тасаввур сифатида эмас, эътиқод сифатида шаклланиши лозим.

Миллий истиқлол ғоясининг шакллантирилиши ва унинг ўқувчилар, талабалар, кенг аҳоли томонидан ўрганишга киришилиши мамлакатимиз маънавий тараққиётида алоҳида босқични ташкил қилади. Аслида миллий истиқлол ғоясининг асослари Президент И.Каримов томонидан истиқлолнинг дастлабки босқичларидаёқ шакллантирилган эди. Лекин, бу ғояни ёшлар ва

аҳоли онгига сингдириш учун муайян пойдевор керак эди. Яъни, аввало миллий қадриятларни, миллий маънавиятни тиклаш, миллий ғурурни уйғотиш, бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғояси томир отиши ва гуркираб ривожланиши учун замин тайёрлаш лозим эди. Мустақиллик қўлга киритилгандан буён ўтган давр ичида маънавият соҳасида улкан назарий, маърифий ва амалий ишлар бажарилди. Маънавият ва маърифат кенгашлари тузилди, юзлаб мақола ва рисоалар нашр этилди, тадқиқотлар ўтказилди, бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғоясини кенг тарғиб қилиш учун замин яратилди.

Миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда бизнингча баъзан биртомонламаликка йўл қўйилмоқда. Бу ғояни тарғиб қилишда иштирок этаётган мураббий ва ўқитувчилар, тадқиқотчиларнинг чиқишларида, мақола ва рисоаларида маърифатчилик билан чекланиш кўзга ташланмоқда. Ҳолбуки, маънавиятни ривожлантиришда асосий ёндашув маърифий ёндашув бўлса ҳам миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда бу ёндашув билан чекланиб бўлмайди. Бу ҳол миллий истиқлол ғоясининг хусусиятлари билан боғлиқ.

Миллий ғоя жамиятни жипслаштирувчи, уни ижтимоий тараққиёт кўндаланг қўяётган масалаларни ҳал қилишга, четдан бўлаётган ғоявий, маънавий таҳдидлардан ҳимоялашга қаратилган кучдир. Унинг моҳияти шундаки, у одамлар онгидаги, хотирасидаги ғоялигича қолмай амалиётга, ҳаётга айланган тақдирдагина ҳақиқий миллий ва ҳақиқий истиқлол ғояси бўлиши мумкин. Шундагина у миллий маънавиятни ва маънавий ўзликни ташқи мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қиладиган кучга айланади.

Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётимиз жараёнига сингиб кетишини таъминлаш учун эса, ғоялар амалий ҳаракатларга айланиши жараёнини синчиклаб ўрганиши керак. Бунинг учун даставвал, ғоя бевосита амалиётга, амалиёт дастурига айланиши мумкинми? Агар мумкин бўлса, бу жараён қандай юз беради, деган саволларга жавоб топиш керак.

Замонавий психология, ижтимоий психология ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар нуқтаи назаридан бу саволга “кўпинча айланмайди” деб жавоб бериш керак. Чунки инсон онгида, миёсида ўнлаб, юзлаб ва ҳатто минглаб ғоялар бўлади. Уларнинг барчаси амалиётга айланаверса инсон ҳам маънан, ҳам жисмонан майда бўлақларга бўлиниб, парчаланиб кетиши керак эди. Чунки, айтимиз бир инсон онгида айтимиз бир пайтнинг ўзида ўнлаб турли хил, жумладан, диний, ахлоқий, сиёсий, илмий, бадиий ва бошқа хил ғоялар бўлиши табиий. Улар бир-бирларини тўлғазиши ва кўпинча бир-бирларига тўла мос келмаслиги мумкин. Натижада, шахс бу ғоялардан энг зарурларини ва ўзи энг тўғри, деб билганларини ажратиб ҳаётга тадбиқ қилади. Ана шу танлаш, яъни ғоянинг амалиётга ўтишидаги муҳим босқични тўлароқ ва чуқурроқ англаш учун шу танлаш мезонларини аниқлаб олиш зарур.

Ғояларни саралашда шахс фойдаланадиган мезонларнинг энг муҳимларидан бири, саралаб олинаётган ғоянинг шахс манфаатларига, эҳтиёжларига, установкаларига, эътиқодига мослигидир. Бу ҳодисалар, яъни манфаатлар, эҳтиёжлар, установкалар, эътиқодлар ва уларнинг ғоялар билан ўзаро алоқадорлиги жуда мураккаб. Бунинг устига бу муаммо жаҳон фанида

ҳам кам ўрганилган. Мамлакатимиз психолог олимлари бу муаммо устида энди бош қотира бошладилар.

Муаммонинг мураккаблигини ҳисобга олиб биз унинг фақат бир жиҳати яъни ғоялар ва эътиқод алоқадорлиги тўғрисида фикр юритмоқчимиз.

Эътиқод шахс онгида шундай муҳим ўрин тутадигани, унинг ҳаёт йўналиши, ҳаёт тарзи, интилишлари мана шу эътиқод билан белгиланади.

Инсон онгига йўл топаётган, кириб бораётган ғоялар ҳам мана шу эътиқод чиғириғидан ўтказилади. Эътиқодга мос келмайдиган ғоялар рад этилади.

Лекин, ғоя ва эътиқод алоқадорлиги фақат бир томонлама жараён эмас. Уларнинг алоқадорлиги фақатгина эътиқоднинг назоратчилиги, ғояларни элақдан ўтказиши билан чекланмайди. Шундай ҳолатлар ҳам бўладигани, инсон онгига кириб келаётган ғоя ундаги эътиқодни мустаҳкамлайди ёки бўшаштиради, баъзан эса шу ғоянинг ўзи эътиқодга айланади.

Мустақиллик кўлга киритилгач, мамлакатимизда кенг қамровли ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар бошланди. Бу ислоҳотлар жараёнида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, хусусийлаштириш, ижтимоий-сиёсий ҳаётни эркинлаштириш сингари кўплаб тадбирларни амалга оширишга киришилди.

Ислоҳот ижтимоий руҳият соҳасида ҳам амалга оширила бошлади. Бу соҳадаги энг муҳим вазифа одамларни мустақил фикрлашга ўргатиш эди. Бунинг учун эса уларни собиқ шўролар тузуми қолипларидан, боқимандалик, ўзибўларчилик кайфиятидан халос қилиш керак эди. Бу йўналишда муайян ишлар амалга оширилди. Бироқ бу жараён мамлакатимизда миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойиллари шаклланиши билан ўзининг яқунловчи палласига кирди. Чунки Президент И. Каримов кўп марта таъкидлаганидек, табиатда бўлмагани сингари инсон онгида ҳам мутлақ бўшлиқ бўлмайди. Собиқ тоталитар тузум сарқитларини инсон онгидан супуриб ташлаш учун кучли қурол керак. Бундай қурол вазифасини фақат миллий истиқлол ғояси бажариши мумкин. Чунки, ҳаётбахш ғоя билан қуролланмай туриб эски ғоялар таъсиридан тўла кутилиш мумкин эмас. Шуниси ҳам борки, миллий истиқлол ғоясидан жамият аъзоларининг кўпчилиги хабардор бўлиши эски тузум сарқитларини супуриб ташлаш учун кифоя қилмайди. Миллий истиқлол ғояси эътиқодга айлангандагина эскилик сарқитларини супуриб ташлаши мумкин.

Ғоянинг эътиқодга айланиши унинг амалиётга ўтишидаги муҳим босқичдир. Шахс эътиқодга айланган ғояни рўёбга чиқариш учун ҳаракат қила бошлайди. Эътиқод қанчалик кучли бўлса, уни амалга ошириш учун шахс шунчалик эҳтирос билан ҳаракат қилади. Кучли эътиқод йўлида шахс билимини, кучини, бойликларини, ҳатто ҳаётини ҳам аямайди. Тарихдан бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. АҚШ Президентларидан бири Т. Жефферсон “Озодлик шундай дарахтки, у баъзан одам қони билан суғориб туришларини талаб қилади”, деганда худди шундай эътиқодли одамларни, озодликни ҳимоя қилиш йўлида улар ўз жонидан кечишга ҳам тайёр туришларини назарда тутган эди. Юртимиз тарихида озодлик дарахтини ўз қони билан суғорган ёки суғоришга тайёр турган қаҳрамонлар кўп бўлган.

Ўғизхон, Широқ, Тўмарис, Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Бобур Мирзо сингари шахслар шулар жумласидандир. Улар озодлик, юрт мустақиллиги йўлида бутун куч-ғайратларини, зарур бўлганда жонларини ҳам аямадилар.

Мустақилликни ҳам озодликка ўхшатиш мумкин. Улар – эгизак. Мустақилликсиз озодлик бўлмайди ва аксинча-озодликсиз мустақилликка эришиб бўлмайди. Мустақиллик дарахти ҳам баъзан одам қони билан суғоришларини талаб қилади. Уни ҳимоя қилиш учун жон фидо қилишга тайёр ўғлонлар бўлмаса у қуриб қолади. Лекин, у фақат одам қони билан кўкара олмайди. Мустақиллик дарахти гуллаб-яшнаши учун фақат қон эмас, унинг пойига кўпроқ тер тўкиш керак. Ватан ўғил-қизлари қанчалик кўп меҳнат қилиб тер тўксалар, мустақиллик дарахти, унинг илдизлари, илдизлари орасидаги ўқтомир-миллий истиқлол ғояси шунчалик барқ уриб ривожланади. Баён қилинганлардан маълум бўладикки, миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда, уни ёшлар ва аҳоли онгига синдиришда маърифий йўл билан чекланиб бўлмайди. Бу йўлни тўла инкор қилиб бўлмайди, у ҳам зарур. Лекин фақат унинг ўзи билан қаноатланилса, нари борганда истиқлол ғоясини изоҳлаб, тушунтириб бериш мумкин, изоҳлаш ва тушунтириш йўли билан эса одамларнинг фақат фикрига, хотирасига таъсир ўтказса бўлади. Миллий истиқлол ғоясини яхши тушуниб олган талаба ёки ўқувчи имтиҳонда “аъло” ёки “яхши” баҳо олиши мумкин, лекин унда бу ғояга эътиқод шаклланмаган бўлса бу билимни у тезда унутади. Эътиқод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Эътиқод, хусусан ғоявий эътиқод билим ва ҳис-туйғунинг фарзандидир. Ғоявий эътиқоднинг отаси билим бўлса, онаси ҳис-туйғудир. Улардан бири бўлмаса ғоявий эътиқод ҳам бўлмайди. Шу хусусияти билан ғоявий эътиқод эътиқоднинг бошқа турларидан, айтайлик диний эътиқоддан фарқ қилади. Диний эътиқод шаклланиши учун дин арконлари тўғрисида чуқур билим бўлиши шарт эмас. Диндорларнинг кўпчилигида ана шундай чуқур диний билим йўқ, лекин уларнинг талай қисмидаги эътиқод билимдон уламоларнинг эътиқодидан кучлироқ бўлиши мумкин. Бунинг сабаби шундаки, диний эътиқод билимни инкор қилмайди, лекин унда эҳтирос устиворлик қилади. Дин бўйича жуда кўп билимга эга бўлган одамнинг эътиқоди суст ва бунинг аксича, оз билимга эга бўлган одам кучлироқ эътиқодга эга бўлиши мумкин.

Илмига амал қилмаган мулладан бешак,
Афзалдир устига китоб ортилган эшак,
деганда Шайх Саъдий билимдон, лекин эътиқодсиз муллаларни назарда тутган эди.

Миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда ҳам бизнинг назаримизда талаба ва ўқувчиларга билим беришга кўпроқ ҳаракат қилиниб, эътиқод шакллантириш вазифаси сояда қолмоқда. Худди шундай ҳолатни миллий истиқлол ғоясига бағишланган илмий рисоалар, мақолалар, дарслик ва ўқув қўлланмаларидаги маърифий ёндашув билан чекланишда ҳам кузатиш мумкин. Миллий истиқлол ғояси фанини ўқитишда эътиқодни шакллантириш масалаларига бағишланган рисола у ёқда турсин, кичикроқ мақолани ҳам

топиш амри маҳол. Аҳвол шу тахлитда давом этса эътиқодсиз билимдонлар кўпайиб кетиши мумкин. Билим бўлгани билан эътиқодсиз одамлар бу билимга амал қилмайдилар ва уларнинг Шайх Саъдий таърифлаган устига китоб ортилган маҳлукдан фарқи кам қолади.

Миллий истиқлол ғояси эътиқодга айлангандагина мукаммаллик касб этади. Миллий истиқлол ғоясининг ҳақиқатан ҳам миллат, халқ миқёсидаги ғоя эканлигини кўрсатувчи муҳим бир мезон бор: бу унинг ҳар бир фуқаро шахсий эътиқодига айланганлигидадир. Бу ғоянинг кўпчилик фуқаролар эътиқодига айлангандагина унинг ҳақиқатан ҳам *миллий* ғоя эканини тасдиқлайди. Миллий истиқлол ғояси ва алоҳида фуқаронинг ғоявий эътиқоди ўртасидаги боғлиқлик шундаки, шахс эътиқоди миллий ғоя негизида шаклланади ва миллий ғоя ўз навбатида алоҳида шахслар эътиқодидан қувват олади, алоҳида шахслар эътиқоди сифатида мавжуд бўлади.

Миллий истиқлол ғоясининг моҳиятига монанд тарзда уни ёшлар ва аҳоли онгига сингдириш бўйича олиб борилаётган ишлар маърифийлик билан чекланмай эътиқод шакллантиришга йўналтирилса кўнгилдагидай бўларди. Бунинг учун эса эътиқоднинг ўзига хос хусусиятлари, унинг шаклланишидаги босқичлар, мураккаблиklar, нозикликларни доимо ёдда тутиш зарур бўлади.

4-маъруза: Шахс, жамият ва давлатнинг ахборот–психологик хавфсизлигидаги манбалар ва уларнинг турлари (маъруза – 2 соат)

Таҳдидлар таснифи: объект ва унга муносабат, келиб чиқиши, таъсир хусусияти, зарар кўлами ва миқдори бўйича тасниф. Таҳдидлар аслида турлича бўлиши мумкин: шахс, жамият ва давлатга, ички ва ташқи, катта ва кичик, узоқ ва яқин, сиёсий, харбий, иқтисодий, маданий, экологик, миллий ва бошқалар.

Ахборий фаолиятнинг субъектлари сифатида давлат тузилмалари, оммавий ахборот воситалари, турли катта (корпорация, ассоциация, бирлашма, концерн...) ва кичик (корхона, идора, ваколатхона...) ташкилотлар хизмат қилиши мумкин. Замонавий босқичда, яъни, интернет пайдо бўлганидан кейин, шундай субъект сифатида алоҳида шахслар ҳам фаолият кўрсатиши мумкин, масалан, виртуал маконда ўз сайтини очиш йўли билан.

Таҳдид объектларини таснифлашда икки ёндашув мавжуд. Биринчи ва кенг тарқалган нуқтаи назар бўйича бундай объектлар учта: давлат, жамият ва шахс. Иккинчи қарашнинг тарафдорлари фикрича, таҳдид объектлари социологик таснифлашга мос тушса, тўғрироқ бўлади. Яъни, бундай объектларга жамият, ижтимоий синф, катта ва кичик ижтимоий гуруҳлар ҳамда шахсларни киритиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисобланади.

Таъсир кўрсатиш йўллари таъсир этувчи томонидан объектга мос равишда танланади, барча объектлар учун бир хил усул тўғри келмайди. Давлатга таъсир бир йўл билан амалга оширилса, шахсга таъсир этиш учун бошқача усул танланади.

Зарарнинг кўлами ва миқдори ҳам турлича бўлиши мумкин, жуда катта даражадан унча аҳамиятли бўлмаган ҳажмгача. Бу эса ўз навбатида таъсир этувчининг мақсади, моддий, илмий, психологик ва техник имкониятларига боғлиқ.

Шахс, жамият ва давлат манфаатлари, жамоатчилик фикри ва мамлакат маънавий юксалишига ахборот таҳдиди. Ахборот таҳдиди шундай бир универсал характерга эгаки, унинг барча бошқа соҳаларга жиддий салбий таъсир қилиш имконияти бор: шахс дунёқарашига, жамият барқарорлигига, давлат тинчлигига, жамоатчилик фикрини чалғитишга ва охири оқибатда ҳар бир мамлакатнинг маънавий, сиёсий, иқтисодий, маданий юксалишига ҳам. Чунки ахборотнинг жамият, ташкилот, оила, шахс онгига кириб келиши унча ҳам кўзга ташланмайди. Ижобий ва салбий ахборотни фарқлаш, яхши маълумотни ўзлаштириш ва зарарлисини рад этиш учун инсон онги ривожланган, унинг ўзи эса мустаҳкам иродали бўлиши зарур. Ҳар бир мамлакат аҳолисининг асосий қисми эса бундай имкониятга эга эмас. Шунинг учун ахборий-психологик барқарорликка биринчи ўринда ахборот тарқатувчилар эга бўлиши шарт: давлат тузилмалари хизматчилари, журналистлар, педагоглар, жамоат ташкилотлари ходимлари ва бошқалар.

Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов шундай деган: “Маърифатпарварлик биз учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, йўқотмайди

ҳам. Ақл-заковатли, юксак маънавиятли кишиларни тарбиялай олсаккина, олдимизга қўйган мақсадларга эриша оламиз, юртимизда фаровонлик ва тараққиёт қарор топади. Агар шу муаммони ечмасак, барча тоат-ибодатларимиз бир пул: тараққиёт ҳам, келажак ҳам, фаровон ҳаёт ҳам бўлмайди” (Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкуриси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2000. 23-24 б.).

Давлат сиёсатини таъминлашдаги ахборий таҳдид. Ахборий таҳдидларнинг энг хавфлиси – давлат сиёсатини таъминлашга ҳалакит бераётганларидир. Чунки агар шахсга салбий таъсир тор доирадаги одамларни қамраб олса, давлат ва жамиятга таҳдид бутун бир мамлакат, халқ тинчлигини хавф остига қуяди. Бу жуда катта ва жиддий муаммодир, шунинг биз уни мазкур фанни ўзлаштириш жараёнида турли нуктаи назардан ўрганмоқдамиз.

Мамлакат ахборот такомилидаги таҳдидлар; ички бозорни ахборот билан таъминлаш; миллий ахборот технологиялари ва ресурсларидан фойдаланиш ҳамда уни тўплаш. Ахборий таҳдидларга қарши курашнинг яхши йўлларида бири – мамлакат ўзини ўзи ахборот билан таъминлаши. Албатта, бундай ахборот тўлиқ, сифатли ва ҳаққоний бўлиши шарт, акс ҳолда жамият аъзолари янада хорижий манбаларга мурожаат этадилар ва бунга ҳеч ким тўсиқлик қилолмайди. Аслида ички ҳудудни ахборот билан етарли даражада таъминлаш унча ҳам қийин эмас, чунки бугунги кунда ахборот технологиялари жуда кенг ишлатилмоқда ва ахборот тарқатадиган субъектлар мамлакатнинг ҳамда дунёнинг турли бурчакларидан хоҳлаган маълумотларни олиб мамлакат ичида тарқатиши мумкин. Фақат ушбу ишда лоқайдлик ва ўзибўларчиликка йўл қўймаслик зарур. Чунки инсон психологиясининг шундай бир хусусияти борки, агар у бирор бир воқеа бўйича уч-тўрт соат ичида маълумот (жумладан, расмий) ололмаса, пайдо бўлган ахборот бўшлигини ҳар хил уйдирма ва миш-мишлар тўлдиради.

Ахборот ва телекоммуникация восита ва тизимлари хавфсизлигига таҳдидлар. Биринчи Ироқ уруши пайтида Ироқнинг ўша даврдаги президенти Саддам Хусайннинг кучли армияси бор эди. Аммо мазкур армия бир неча кун ичида АҚШ харбийлари томонидан тор-мор қилинди. Бунинг сабаби нимада? Биринчи ўринда АҚШ харбийлари Ироқ армиясининг харбий коммуникацияларини, жумладан, компьютерларини ишдан чиқардилар. Бундай кейин техника ва аскарларни енгил кийин бўлмади.

Мазкур мисолдан ҳар бир мамлакат ўз ахборот тизимларини хавфсизлигини таъминлаши нақадар муҳим эканлигини англаб олиш қийин эмас. Ахборот асрининг муҳим кўрсаткичларидан бири – давлат ва жамиятнинг барча буғинлари учун тезкор ахборот алмашинуви биринчи ҳаётий заруратга айланиши. Бу ишни қила олганлар замона билан ҳамнафас яшайди, эплолмаганлар эса орқада қолиб кетаверади ва бундай қоқоқлик кундан кунга ошади. Демак, ривожланишни хоҳлаган давлат биринчи ўринда ўз коммуникация тизимлари фаолиятини, бутунлигини, уларни хавфсизлигини таъминлаши зарур.

Ахборот – психологик таъсир воситаси сифатида. Инсон учун ахборот – энг таъсирчан воситадир, чунки унинг онги бор. Мантиқий исбот, қолаверса,

ахборот етказишнинг энг оддий усуллари шу қадар катта кучга эгаки, унга ҳеч ким ҳеч нарсани қарши қўйолмайди. Шунинг учун тарғиботи ҳаддан кучли мамлакатнинг аҳолиси фанатикларга ўхшайди, масалан, Гитлер давридаги немис бюргерлари. Инсоннинг табиати шундай яратилганки, у ахборотни қабул қилмасдан, уни тушунишга ҳаракат қилмасдан яшолмайди. Ҳар бир одам маълумотни кўради, эшитади, ўқийди ва, энг муҳими, доимо, узлуксиз равишда, кечаю-кундуз унга етиб борадиган ахборотнинг таъсирида яшайди. Шунинг учун ахборот ёрдамида кимгадир руҳий таъсир қилмоқчи бўлганларга ўша одамнинг психологияси кўмаклашади, агар ушбу инсон ахборотни ўйламасдан қабул қилаверса.

Шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари ва умумий тавсифи: ташқи ва ички таҳдид, унинг тузилиши ҳамда моҳияти. Юқорида айтганимиздек, шахс томонидан ахборотни қабул қилишнинг ҳал этувчи мезони – бу инсоннинг онги борлигидир. Мазкур онгдан фойдаланиб, мантикий исбот ёрдамида одамга хоҳлаган, энг номаъқул ғояни ҳам “тўғрилигини” исботлаш мумкин, бу қийин эмас. Бунинг учун далилларни усталик танлаб, исбот жараёнини яхши тузиш кифоя. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка таҳдиднинг биринчи манбаси – бу инсоннинг ўзидир.

Ундан ташқари бошқа манбалар ҳам бор. Улар, энг аввало, ташқи ва ички манбаларга бўлинади. Ташқилари қаторига бошқа мамлакатлар Ўзбекистон ахборот ҳудудида ҳукмронлилик қилишга йўналтирилган ҳаракатлардан ҳосил бўлади ва турли ноҳолис сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, жамоавий тузилмалар вакиллариининг Ўзбекистон фуқароларига нисбатан салбий таъсир кўрсатишидан иборат. Бундай ҳаракатлар, жумладан, хорижий ОАВ, турли нодавлат, жамоавий ташкилотлар, жамғармалар, гуруҳлар ва ҳ.к. томонидан амалга оширилади.

Ички таҳдидлар сирасига аҳолини ахборот билан таъминлашнинг ҳуқуқий ва иқтисодий асослари етарли эмаслиги, фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланмаётганлиги ва фуқароларнинг давлат ва нодавлат ташкилотларига мурожаатлари жавобсиз қолиб кетиши, ахборот бозори қандай ривожланиши давлат томонидан назорат қилинмаслиги, фуқаролар давлат тузилмалари фаолияти ҳақида етарли ахборот ололмаслиги ҳамда юқори ташкилотлар томонидан қабул қилинган қарорлар уларга тушунтириб берилмаслиги ва бошқ. киради.

Шахс руҳиятининг биоижтимоий табиати, унинг хусусияти, шаклланиши ва бошқарилуви, кишининг шахсий тавсифи ва ахборот-психологик хавфсизлик таҳдиди тизимида унинг аҳамияти. Инсон руҳияти биоижтимоий табиатга эга эканлигини кўпчилик билсада, бу ҳолатга ва бундан келиб чиқадиган оқибатларга унча ҳам эътибор берилмайди. Биоижтимоий табиат эса инсон ҳулқи ва онги учун етакчи омил. Демак, кенг аудитория билан ишлаш жараёнида психология қонунларини билмасдан самарали фаолият кўрсатиб бўлмайди. Инсон психологиясининг негизини биологик фазилатлар ташкил этади, одатда биологик жиҳатдан тинч бўлган оддий одам ижтимоий сифатларга эга бўлишга қодир. Зигмунд Фрейд, Карл Юнг ва шулар каби файласуф-психологлар исботлаб берилгани бўйича, инсон онгининг

фундаментини онгсиз биологик хусусиятлар (шахсий ва жамоавий онгсизлик) ташкил этади. Шундай экан, ахборот хавфсизлиги соҳасида ихтисослашаётган мутахассислар бунӣ эътиборга олишлари зарур.

Масалан, ҳар бир инсон ҳулки, нуқтаи назари ва позицияси турли ахборот ёрдамида ҳар хил бошқарилиши мумкин. Сиёсатшунослар ёки журналистлар бир воқеани, битта фактни шундай талқин қила оладикӣ, ундан кенг аудитория ижобий ёки, тескарисӣ, салбий ҳулоса чиқариши одатий ҳол бўлиб қолган. Шундай экан, ахборот-психологик хавфсизлик таҳдиди тизимида фаолият кўрсатадиган Ўзбекистон ОАВ улар учун энг муҳим омиллар бўлган тезкорлик ва ҳақиқатгўйлик принциплари асосида иш олиб боришлари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

Жамият ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари. Бундай манбалар кўп, уларнинг асосий қисми шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари таркибида келтирилди. Қўшимча равишда бутун жамият ва миллатга хавф солаётган манбаларни келтириш мумкин, масалан, миллатчилики, шовинизмни, империявий тафаккур, мафкуравий экспансионизм ва бошқа шу каби иллатларни кўзғатувчи давлатлар, ташкилотлар ва шахслар (Қаранг: Пахрутдинов Ш. Тараққиётга таҳдид: назария ва амалиёт. Т.: “Akademiya”, 2006. 73 б.).

Ахборотда ҳудудий муносабатлар: ахборот олиш ҳудудини таъминлаш; шахсий ҳаёт ва оила сири, сирли ёзишмалар даҳлсизлигини таъминлаш. Энг аввало айтиш керакки, ахборий ҳуружни ҳудуд жиҳатдан олтига асосий турга ажратиш мумкин: 1) умумсайёравий (бир қутбли, яъни “однополярный” дунёни ташкил этишга ҳаракат қилувчи давлатлар томонидан амалга оширилади); 2) қитъавий (Осиё ёки бошқа қитъага нисбатан); 3) регионли (ўзаро чегарадош, масалан, Марказий Осиё мамлакатларига нисбатан); 4) давлат (Ўзбекистон)га нисбатан; 5) минтақавий (масалан, Фарғона водийси); 6) маҳаллий (вилоят, шаҳар, туманга нисбатан).

Табиийки, ҳар бир давлат ўз ахборот ҳудудини ўзи ташкил этади. Бошқа давлат томонидан ушбу мамлакат ҳудудида интенсив равишда ахборот тарқатиш ахборий ҳуруж ҳисобланади, бундай ҳаракат ушбу давлатни ўз ахборий маконини ҳақли равишда ҳимоя қилишга ундайди. Ҳимоя қилинадиган соҳаларга давлат ва жамият манфаатларидан ташқари шахсий ҳаёт даҳлсизлигини, оилани асраш ва сирли ёзишмаларни асраш ҳам киради.

Ахборот кўламини шакллантириш, ички ва халқаро миқёсидаги ахборот алмашинувида давлат сиёсатидан фойдаланиш; ахборот технологиялари оқимида иқтидорли дастурчилар ва бошқа мутахассисларни йўналтириш.

Ахборот кўламини шакллантириш жараёнида дунёвий тамойиллардан келиб чиқиш зарур. Қайси бир мамлакат ушбу тамойилларни инкор қилса, унинг ахборот тарқатиш жабҳасидаги интилишлари керакли натижа бермайди. Дунёвий тамойил эса биринчи ўринда бугунги ахборот оқимлари жуда катта ҳажмда ва жадал суръатларда тарқатилаётганидан иборат. Бундай шароитни эътиборга олиб, қолаверса, уларга мослашиб иш олиб бориш, сарф-ҳаражатлардан келиб чиқиб, юқорироқ натижа олишга ёрдам беради. Қисқа

қилиб ушбу фикрни қуйидагича баён қилиш мумкин: агар Ўзбекистонга нисбатан ахборот хуружини рақиблар томонидан катта майдон бўйича, яъни, ноаниқ ахборий отишмага қиёсласак, Ўзбекистон давлати ва ОАВ ўз ишини аниқ ҳудуд ва аҳоли қатламларига режалаштирилган шаклда (точечный охват маъносида) изчил равишда олиб бориши зарур.

Ўзбекистон давлати дунё ҳамжамиятининг тенг вакили сифатида мустақилликнинг биринчи кунларидан бошлаб турли йўналишлар бўйича ўз оқилона сиёсатини ишлаб чиқди ва унга амал қилиб келмоқда. Мамлакатимиз ички ва халқаро миқёсидаги ахборот алмашинувида ўзига хос ва мос ҳамда бошқа мамлакатларга зарар етказмайдиган давлат сиёсатидан фойдаланмоқда. Шунинг ҳам айтиш керакки, шу сиёсатга мувофиқ иш олиб бориш барчаларга: давлат тузилмалари, ОАВ, жамоат ташкилотлари учун, қолаверса, бутун мамлакат учун фойда бериши муқаррар. Ушбу сиёсатдан чекланиш эса давлат миқёсидаги бирликка, ҳамжиҳатликка путур етказди.

Маълумки, инсоният ривожланишининг “учинчи тўлқин” босқичида давлатларнинг асосий бойлиги ахборотдир. Демак, ҳар бир мамлакатга ахборот билан ишлайдиган мутахассислар ҳам керак. Одатда бундай одамлар сифатида журналистлар тилга олинади. Лекин бу масаланинг фақат бир қирраси. Ундан ташқари ахборот билан самарали тарзда сиёсатшунослар, политтехнологлар, ўқитувчилар ва бошқалар ҳам ишлайди. Охириги йилларда бундай мутахассислар сафига пиарменлар ҳам қўшилди. Лекин ахборот технологиялари ривожланган даврда энг керакли мутахассислар компьютер дастурчиларидир. Ўз давлатини ривожлантирмоқчи бўлган ҳукумат ахборот асрида биринчи ўринда ушбу тоифадаги мутахассисларни тайёрлаш зарурлигини англайди ва кун тартибига қўяди. Маълумки, Ўзбекистон республикаси ҳам мазкур масала бўйича жадал ҳаракат қилиб, бугунги кунда кўп вилоятлардаги университетлар таркибида шундай мутахассисликни очди. Журналистлар тайёрлаш масаласи бўйича саккиз йил ичида иккита Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди.

Ахборот–психологик хавфсизликни шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари. Ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш, тарқатиш механизмлари, жамиятдаги трансформация ва қайталаниши. Ахборот–психологик хавфсизликнинг шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари аслида кўп, лекин анъанавий равишда улар учта асосий турга бўлинади: давлат етказадиган, ОАВ ва норасмий мулоқотдаги ахборот. Норасмий ахборот деб, шахс маҳаллада, иш жойида, ўртоқларидан, транспорт воситаларида, гапларда эшитган маълумотларга айтилади.

Ахборот билан ишлаш бир нечта асосий буғинларни ташкил этади, уларнинг иш механизми эса қуйидагидан иборат: 1) маълумотни қабул қилиш, англаб олиш ва эслаб қуйиш; 2) ахборотни англаш ва эслаб қуйиш жараёнида материални қабул қилувчи томонидан унинг билими ва психологиясидан келиб чиққан ҳолда қайта ишлаш ва янгиланган ахборотни шахс хотирасида сақлаш; 3) ахборотни тарқатиш. Ҳар бир босқичнинг ўз қоидалари бор ва уларга риоя қилмаган одам ушбу фаолиятда инқирозга учрашиши аниқ. Ахборотни қабул қилиш энг оддий нарса, лекин бу ерда ҳам, агар эшитиш, кўриш ёки ўқиб олиш

учун етарли шароит бўлмаса, кенг омма маълумотни тушунмайди ва эслаб ололмайди. Ахборотни англашга келсак, аудитория вакиллари турли ижтимоий қатламларга тегишли бўлиши туфайли улар барча ахборотни эслаб қололмайди, шунинг учун хорижий шоввоз журналистлар ўз хабарларини иложи борича содда, қисқа ва аниқ тарзда узатишга ҳаракат қилади, материалнинг асосий ғоясини эса бир неча марта такрорлайди. Улар ҳар бир фуқаро эшитган янгилигини ўзи яшайдиган шароитга қийслаб тушунишини жуда яхши билади ва узатиладиган маълумотларни айнан ушбу талабга мослаштириб тарқатади. Шунинг учун ахборот хавфсизлиги соҳасидаги мутахассислар юқорида келтирилган қонуниятларни эътиборга олиб ишлашлари зарур.

Ахборотни тарқатиш механизми эса катта тизим орқали амалга оширилади, булар матбуот, радио, телевидение ва интернет. Бу ҳақда биз кейинги маърузада тўхталамиз.

Трансформацияга келганда айтиш керакки, ҳар бир шахс ва ижтимоий қатлам қабул қилган ахборотини ўзининг ёши, ҳаётий тажрибаси, миллати, билими, касби, жамиятдаги мавқеи нуқтаи назарларидан қабул қилиб, ушбу кўрсаткичларга қараб мослаштиради, ёки, бошқача қилиб айтганда, қабул қилинган маълумот маълум бир трансформацияга учрайди. Одамнинг тажрибаси ва билими қанча кўп бўлса, унга четдан туриб таъсир қилиш имкониятлари шунча кам бўлади.

Шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг шаклланиш омиллари, унинг таъсир доираси кенгайиши. Замонавий босқичда шахснинг ахборий-психологик хавфсизлигига таҳдидларнинг кўлами анча кенг. Буларнинг ичида асосийлар деб қуйидагиларни келтириш мумкин. Биринчи ўринда шахс кадр-қимматини поймол қилмаслик, фикр ва сўз эркинлиги, адабий, бадиий ва илмий ижод эркинлиги. Иккинчидан шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сирни ҳимояси. Учинчидан оммавий ахборот воситалари эркинлиги, ҳар бир киши уларда қонун доирасида ўз фикрини айта олиши. Мутахассисларнинг кузатувларига мувофиқ, ОАВда фуқаролар ўз фикрларини эркин айтишлари давлат учун хавфли эмас, одамлар эса уларнинг сўзини бошқалар ҳам этиштишини хоҳлайди ва шунга интилади. Тўртинчидан – маънавий кадриятларга, халқнинг урф-одатларига, жамиятнинг маданий меросига кимнингдир томонидан хужум қилиниши.

5-майруза: Оммавий ахборот воситалари ва ахборот қарама-қаршилиги

Дунёда ахборот ўлчовларининг ўрганилиши. Баъзи бир давлатларнинг ахборот бозоридаги ҳукмронлигининг ошиш тенденцияси, халқлар, давлатлар ва маданиятлар хусусида уларнинг шахсий қарашларини шакллантиришга интилиши. Маълумки, бугунги кунда ахборот оқимлари ҳаддан ташқари жадал ва кенг кўламли бўлган. Битта мисол: охирги эллик йил ичида жамиятда айланадиган ахборот ҳажми миллион марта кўпайди ва кундан кунга янада ошиб бормоқда. Бу шундай бир катта рақамки, уни тўла даражада англаб олиш ҳам қийин. Шунини айтиш зарурки, бундай имкониятлар ҳамма давлатларга ҳам хос эмас.

Демак, техникавий жиҳатдан қудратли бўлган давлатлар кучли ахборот технологияларига эга. Шунинг эвазига улар ўзлари ишлаб чиққан ахборотни тарқатиш йўли билан бошқа мамлакатлар устидан олдин ғоявий, кейин эса сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳукмронлик қилишга ҳаракат қилмоқда. Бундай давлатлар сирасига энг аввало ривожланган мамлакатлар киради. Мазкур мамлакатларнинг ахборот манбалари сифатида биринчи ўринда давлат ахборот марказлари ва миллий ОАВ хизмат қилади.

Ахборий ҳукмронлиكنинг мақсади битта – ахборот тарқатадиган мамлакатнинг мафкурасини бошқа давлатлар ва халқлар ўртасида кенг тарқатиш ва тарғиб қилиш. Лекин бундай вазифа борлиги ҳақида улар очиқ ойдин айтмайди, аксинча, уни ҳар хил йўллар билан яширади. Масалан, инсон ҳуқуқлари ёки демократик андозалар ниқоби остида ва ҳоказо.

“Биринчи даражали” ва “ривожланмаган” давлатлар ҳақидаги афсонанинг яратилиш эҳтимолини мавжудлиги. “Биринчи даражали” ва “ривожланмаган” давлат ҳақидаги афсоналар аслида бир неча асрлик тарихга эга. Аммо сайёрамиз мамлакатларини бундай тоифаларга бўлиш учун асос йўқ. Иқтисодий, илмий ва техникавий жиҳатлардан ривожланган мамлакатлар аҳолиси яхши яшайди деган гапнинг ўзи унча ҳам тўғри эмас. “Яхши яшаш” нима дегани? Моддий бойлик етарлигими? Унда нега аҳолиси энг узоқ умр кўрадиган Япония бир неча ўн йилликлар давомида дунё мамлакатлари ичида ўз жонига қасд қилувчи фуқаролар сони жиҳатидан дунёда биринчи ўринда туради? Нега Самарқанд ва Бухоро тўйларини кўрган француз ва немислар бизнинг урф-одатларимизга ҳавас билан қарайдилар ва “сизларга Европа маданияти керак эмас экан” деган фикрларни билдирадилар? Бу АҚШ профессори Самюэль Хантингтон айтган маданиятлар (цивилизациялар) тўқнашуви эмас, аксинча, улар турфа хиллиги, колаверса, сиртқи диалогидир.

ОАВ ахборот-психологик урушни олиб бориш воситаси сифатида. Афсуски, айрим ОАВ бугунги кунда шундай воситага айланганлар. Ушбу урушда ОАВнинг ўрни ва ролини аниқлаш учун энг аввало ахборий-психологик урушни маъносини англаб олишимиз зарур. “Ахборот уруши” сўзларининг асосчиси физик-олим Томас Рон ҳисобланади, 1976 йилда у ахборотни харбий кучларнинг энг заиф буғини деб таърифлаб, ушбу масалага

барча давлат миқёсидаги масъул кишиларни эътиборини қаратди. Шундан бери мазкур сўзларнинг аҳамияти кундан кунга кучайиб келмоқда.

Бевосита ахборот уруши таърифига келганда биз бир китобдан иқтибос келтирмоқчимиз: “Ахборот уруши деб, ижтимоий, сиёсий, этник ва бошқа тизимларнинг моддий ютуққа эга бўлиш мақсадида бир бирига очик ва яширин мақсадли ахборий таъсирларга айтилади. Шу билан бир қаторда ахборот урушини деб янада рақиб устидан ахборий ҳукмронликка эришиш ва шунинг эвазига унга моддий, мафкуравий ёки бошқача зарар етказиш учун давлатнинг ҳарбий кучлари, ҳукумати ҳамда хусусий ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган табдирлар ва операциялар мажмуасига айтилади” (Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. 2-нашр. М.: Горячая линия – Телеком. 2006, 203 б.).

Турли ОАВ (телевидение, радио, даврий матбуот)нинг ўзига хос психологик таъсири. Ҳар бир ОАВ аудиторияга ўзига хос таъсир этиш кучига эга. Интернетгача уларнинг ичида энг самаралиси телевидение эди, чунки у томошабинга уч йўл билан ахборот етказди: тасвир, овоз ва мантиқ. Шунинг учун телевидение оммавий равишда тарқалганидан кейин беш-ўн йил ичида беш юз йиллик тарихга эга бўлган матбуотдан узиб кетди. Радиога ҳам катта кучга эга, чунки у икки канал орқали таъсир кўрсатади, овоз ва мантиқ. Унинг афзаллиги – жонли овоз ёрдамида аудитория билан мулоқот қилиш, бундай усул ахборот манбаи билан тингловчи ўртасидаги масофани йўқотади. Инсон овози, уни юракдан чиқиши, ундаги ҳаяжон ва самимийлик радионинг имкониятини кескин оширади.

Матбуотнинг ўқувчи билан мулоқот йўли эса асосан мантиқий исботдан иборат, бундай таъсирга маълум миқдорда тасвир ҳам қўшилади: газетадаги расмлар, ранг, сарлавҳалар кўринишлари.

Психологик таъсир технологияси. Юқори технология ва оммавий коммуникация. Психологик таъсир инсон ахборотни қабул қилиш йўллари билан боғлиқ: кўриш, эшитиш, таъмини билиш, ҳидини сезиш, қўл билан тегиш, фикрлаш ва ҳ.к. Ахборот хавфсизлиги масаласига келганда психологик таъсир кўпроқ ОАВ ёрдамида амалга оширилади, шунинг учун улар мутахассислар томонидан тинмасдан мукаммаллаштирилмоқда. Натижада ривожланган мамлакатлар матбуот, радио ва телевидениенинг барча имкониятларини ўзида мужассамлаштирган интернетдек юқори технологияга эга бўлдилар.

Интернет оммавий коммуникация таъсирини энг баланд поғонага кўтарди. Сайтга жойлаштирилган маълумот бирдан бутун дунё бўйича тарқалиб кетади. Унинг адади (тиражи) эса чексиз. ОАВнинг роли интернетгача ҳам кучли бўлган, энди эса уларнинг таъсири тасаввур қилиб бўлмайдиган даражага етди. ОАВдан ташқари интернет реклама, маълумотлар етказиш, электрон почта хизматларини ҳам бажаради. Энг қулайи шундаки, интернетдаги маълумот жуда кўп, у арзон ва ўта тезкор.

Интернетнинг пайдо бўлиши ва интернет журналистикасининг тақомили. Интернетни кўп мутахассислар ҳарбийларнинг ихтироси деб

айтади. Аслида эса дастлабки босқичда уни АҚШдаги тўртта университет кашф этди. Мазкур университетлар компьютерларини бир тизимга бирлаштириб, ўзаро кутубхоналаридан фойдалана бошладилар. Пентагон эса бундан тез хабар топди. Ва ихтиронинг имкониятларини ўрганиб, ундан ҳарбий қумондонликни такомиллаштириш мақсадида олимларни жалб этиб, уларга барча шароитларни яратиб, арпанетни (интернетнинг биринчи номи) ўз мақсадларига йўналтирди. Узоққа бормай ундан журналистлар ҳам фойдалана бошлади. Натижада интернет журналистикаси пайдо бўлди.

Интернет журналистикаси – катта ва муҳим мавзу, уни маърузанинг бир қисмида очиб беришнинг иложи йўқ (Қаралсин: Калмыков А.А., Коханова Л.А. Интернет-журналистика. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2005). Шунинг учун биз фақат унинг ижобий ва салбий томонларини айтиб ўтамиз. Интернетнинг қулайликлари: арзон, тезкор, техник жиҳатдан материалларни жойлаштириш қийин эмас, маълумотларни катта ҳажмда ўрнатиш мумкин, уларни турли тилларга угириш осон, ахборот чегара ва масофани билмайди ва х.к. Салбий оқибатлари: хоҳлаган одам истаган ахбороти билан виртуал майдонга тўсиқсиз кириб келиши, назорат йўқлиги ва шу туфайли террористик ҳамда порнографик маълумотлар ўта кўплиги, космополитик ғоялар ҳамда “универсал маданият” кенг тарқалиши, давлат роли пасайиши, тармоқ ёрдамида демократик фундаментализм ривожланиши ва бошқ.

Нейролингвистик дастурлаш ва доимий, узлуксиз эфирга узатиладиган телевизион хабарлар натижасида турли миллат ва халқлар онгига таъсирнинг ўсиши. Нейролингвистик дастурлашни айрим мутахассислар (масалан, Г.Г.Почепцов) томонидан унга ҳеч нарсани қарши қуйиб бўлмайдиган шприц таъсирига қиёслайдилар. Бундай ўхшатишда маълум бир ҳақиқат бор. Агар бирор-бир ғояни, у ёлғон бўлса ҳам, ОАВ ҳаддан ташкари кўп ва турли шаклларда такрорлаверса, аудитория (гарчи у ушбу ғояга дастлабки босқичда ишонмаган бўлсада) бориб-бориб кейинча унга ишонадиган бўлади. Ҳар хил услубларда, барча ОАВда маълум бир фикрни такрорлаш одамнинг остки онгига таъсир этади ва у ушбу фикрга ишонайдиган бўлади. Мазкур жараёни мутахассислар нейролингвистик дастурлаш деб атайд.

Агар радио, телевидение ва матбуотда айрим давлат, гуруҳ ёки шахс ҳақида қайта-қайта бирор-бир нотўғри баҳо такрорланаверса, турли мамлакатлардаги халқлар, ҳар хил миллатлар унга ишонадилар. Нейролингвистик дастурлаш учун энг қулай ОАВ телевидениедир, чунки у аудиторияга бир пайтни ўзида учта канал орқали ўз таъсирини ўтказади. АҚШ коммуникативистлари телевидениени хатто транквилизаторга ҳам ўхшатадилар.

“Маданий босқич” ва “инсон ҳуқуқ”лари экспансияси тушунчасининг моҳияти ва унинг пайдо бўлиш шакллари. “Маданий босқич” ва “инсон ҳуқуқ”лари ғоялари Ғарбда пайдо бўлиб, Ғарб мамлакатлари томонидан бутун дунё буйича тарқатилмоқда. Бу эса жуда мураккаб ва, энг муҳими, самарасиз жараён. Катта муҳокамаларга сабабчи бўлган Самюэль Хантингтоннинг “Маданиятлар тўқнашуви” деб номланган мақоласини

ўқимаган сиёсатшунос бўлмаса керак. Афсуски, ўзбек тилига таржима қилинганда, мақоланинг энг муҳим парчаси тушиб қолган. Ушбу бўшлиқни тўлдиришга ҳаракат қиламиз: “Турли жамиятларнинг маданий қадриятларини ўрганишга бағишланган юзта асарни қиёсий усулда ўрганиб чиққан бир муаллиф (Harry C. Triandis назарда тутилмоқда – Ф.М.) ўз обзорида шундай хулосага келганки, “ғарб жамиятида энг эъзозланаётган қадриятлар дунёнинг қолган қисмида энг паст аҳамиятга эга экан”. Сиёсий жиҳатдан ушбу қарама-қаршилик АҚШ ва бошқа ғарбий давлатлар томонидан бошқа халқларни демократия ва инсон ҳуқуқларига тегишли ғарбона ғояларни қабул қилишга мажбурлаш самарасиз эканлигини кўрсатмоқда. Замонавий демократик тузум Ғарбда пайдо бўлди. Ноғарбий давлатлар томонидан эса бундай тузум ғарбона колониализм ёки мажбурлаш хосили деб қабул қилинади” (“Экономическое обозрение”, 1998, январь, 74 б.). Херри Триандис обзоридаги ғоялар “Нью-Йорк Таймс” газетасида 1990 йил 25 декабрь куни 41 бетда ҳам чоп этилди. Замонавий илмда бундай ҳаракатлар “демократик фундаментализм” деб ном олди.

Янгилик, унинг кўриниши ва шакллари. Чегараланмаган журналистика; янгиликларни тиклаш йўллари, фактларни тартиблаш ва таҳлил этиш, янгиликлар блокиннинг тартиби.

Янгиликларнинг кўринишлари ҳар хил бўлади: воқеа, ходиса, рақам, фамилия, лавозимлар, жойлар номлари акс эттирилган хабар, лавҳа, репортаж, маълумотномалар ва ҳ.к. Бугунги кунга келиб янгиликларни етказиш усуллари ғоявий курашнинг катта бир йўналишига айланиб қолди. Ушбу соҳада эса нафақат журналистлар, улар билан бир қаторда сиёсатшунослар, политтехнологлар, иқтисодчилар, психологлар, қисқаси, оммавий ахборотни оммага етказадиган барча мутахассислар устаси фаранг бўлиб кетганлар. Уларнинг маҳорати шу қадар ривожланиб кетдики, янгиликдан, унинг мазмунидан қатъий назар, қандай хулоса чиқариш керак бўлса, шундай тарзда у аудиторияга етказилади. Фактларни эса керакли тартибда тизимлаштириш қийин эмас, уларнинг кетма-кетлигининг ўзи аудиторияга керакли маълумотни беради ва ахборот етказувчи учун зарур бўлган дунёқарашни шакллантиради.

Ахборот урушини аниқлаш. Ахборот уруши таркиби: психологик, электрон ва дезинформацион; ахборот ҳужуми ва унинг турлари (тўғридан-тўғри, айланма), ахборот тизимининг ишдан чиқиши. Ахборот уруши таърифини биз юқорида келтирган эдик. Ушбу фикрни давом эттирамиз. Ахборот урушининг хусусиятлари қуйидагилардан иборат. Биринчидан, ахборот қуролини ишлаб чиқиш унча ҳам қиммат эмас ва бу ишни турли соҳалар мутахассислари бажариши мумкин. Иккинчидан, чегараларнинг нисбийлиги: давлатлар, қонуний ва ноқонуний ҳаракатлар, ҳарбий ва ноҳарбий жанглар ўртасида ва ҳ.к. Учунчидан, ҳужумнинг олдини олиш ноилложлиги. Тўртинчидан, зарарни хисоблаб чиқиш мураккаблиги. Бешинчидан, ҳарбий блоklar, бирлашмалар тузиш қийинлиги ва ҳ.к.

Ахборот қуроли, унинг ўзига хослиги, замонавий дунёда уни қўллаш имконияти ва кўлами. Ахборот қуролининг кенг ва тор маънолари бор. Кенг маънода ахборот қуроли деб рақибни керакли йўналишда фикрлашга

ундайдиган, унинг нуқтаи назарини ўзгартиришга қодир бўлган ва керакли ахборот ёрдамида амалга ошириладиган ҳаракатларга айтилади. Тор маънода ахборот қуроли деб рақибнинг ахборот захиралари устидан назоратни таъминлайдиган ва унинг телекоммуникациялари тизимларига зарар етказа оладиган техникавий усуллар ва технологияларга айтилади. Демак, ахборот қуроли – бу рақибнинг ахборот ва бошқарув тизимларига таъсир этувчи махсус мослама ва воситалар. Табиийки, ахборот технологиялари ривожланган мамлакатлар томонидан бундай қуролдан фойдаланиш имкониятлари жуда кенг.

Ахборий қарама-қаршиликнинг мақсади, восита ва шакллари, уни назорат этиш, жамиятнинг умумий ҳолатига келтирадиган психологик зарарлари. Ахборий қарама-қаршиликнинг мақсади – дунёвий (глобал) ахборот майдонида миллий манфаатлар ҳимоясини таъминлаш. Мазкур масқадга эришиш эса турли мамлакатлар томонидан турлича амалга оширилади: технологик кучли давлатлар ҳуқуқронлик қилишга интилади, ривожланаётган давлатлар эса ўзини ҳимоялашга ҳаракат қилади. Иккала томон ҳам ўзига қулай келадиган усуллардан фойдаланади.

Аммо шуни ҳам айтиш керакки, технологик жиҳатдан кучли давлатнинг ахборий ҳужуми бошқа мамлакатлар аҳолисига катта психологик зарар етказади. Чунки бундай урушни тўхтатайдиган ва агрессор-давлатга нисбатан чора кўриш учун имконият яратадиган халқаро меъёрий ҳужжат йўқ. Ривожланган мамлакатлар ушбу вазиятдан кенг фойдаланмоқдалар.

Оммавий коммуникация – хориж ОАВда ахборот экспансиясидан ҳимояланиш, фикрлаш ва ўзини тутиш воситаси сифатида. Хорижий ОАВ экспансиясидан ҳимояланиш учун энг қулай чоралардан бири – маҳаллий ОАВ. Ўзбекистон шароитида бунинг учун миллий газета, радио ва телевидениемизнинг имкониятлари бор, фақат улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Бунинг учун бош омил ва мустаҳкам фундамент – миллий истиқлол ғоясидир.

ОАВ доирасида халқаро корпорация; дунё ҳамжамияти ва айрим давлатларда жамоатчилик фикрини шакллантириш механизми сифатидаги ўрни. ОАВ соҳасида бевосита халқаро корпорациялар кам ва улар дунё бўйича ахборот тарқатиш жараёнига катта таъсир кўрсатолмайдилар. Бундай ОАВ сифатида биз Си-эн-эн ва Би-би-си, Евроньюс ва ТВ-5, Ассошиэйтэд Пресс ва Франс Пресс, Рейтер ва ИТАР-ТАСС, Америка овози ва Дойче Веллеларни тилга олишимиз ўринлироқ бўларди. Ушбу ахборот манбалари АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Россияларга тегишли бўлиб, улар нафақат юқори тезлик ва катта ҳажмда, шу билан бир қаторда турли тилларда маълумотларни тарқатадилар. Масалан, Би-би-си телерадиокорпорациясининг ўзбек тилидаги сайти, Америка овози радиостанциясининг эса ўзбек тилидаги бўлими бор. Биз улар Ўзбекистон ҳақида тарқатадиган материалларга бефарқ бўла олмаймиз.

Хориж матбуоти, телевидение, радио ва Интернетнинг асосий қадриятлари. Хориж ОАВнинг аҳолига таъсир кўрсатиш йўли, шакл ва услублари. Табиийки, бундай ахборот манбалари, энг аввало, иқтисодий

жиҳатлардан бақувват давлатлар томонидан уларга хос ва мос бўлган кадриятларни, жумладан, ғарбий кўринишдаги “демократия стандартлари”ни тарқатади. Бу ҳақда биз қисман юқорида айтиб ўтдик. Бунинг сабаби нимада, деб ўзимизга савол берсак, жавоб қуйидагича бўлиши мумкин. Гап шундаки, ҳар бир халқ ёки миллат тарихий ривожланиб ва шаклланиб келган ва ушбу кўп асрлик жараёнининг ўзи қайси бир яшаш усули тўғри ёки нотўғри эканлигини исботлаб берган. Агар устига устак у ёки бу халққа мана бундай яшанглар, бу тўғри бўлади деб, уни шунга мажбурласа, албатта, бундай зўравонлик, жумладан, “демократик фундаментализм” кўпчилик томонидан қабул қилинмайди. Агар хорижий ОАВ ёки ташкилотлар Ўзбекистон ҳудудида умуминсоний кадриятларни тарқатишга ёрдамлашса, улар ўзбекистонликлар томонидан яхши қабул қилинади. Бунга мисол сифатида мамлакатимизда кўп йилдан бери фаолият кўрсатадиган Конрад Аденауэр ёки Фридрих Эберт жамғармаларини айтиш мумкин.

Жамоа руҳияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Ахборот манипуляцияси, унинг мақсад ва вазифалари, қоида, усул ва шакллари. Жамоатчилик фикрига таъсир этувчи ахборотнинг ижтимоий феномени. Оммавий аудиторияга психологик таъсирнинг усул ва шакллари. Алоҳида бир одамнинг руҳияти жамоа руҳиятига тенг эмас, албатта. Энг қизиғи шундаки, жамоа руҳиятида онгсизлик даражаси баландроқ. “Ум хорошо, два лучше (бир ақл яхши, икки ақл янада яхши)” деган рус мақоли ОАВ хабарларини оммавий қабул қилинишига тўғри келмайди. Оммавий таассуротда ОАВ томонидан айtilган гапларга бирдан ишониш, ваҳимага тушиш, салбий информацияга кўпроқ берилиш кайфиятлари анча кучли. Буни Карл Юнг “жамоавий онгсизлик” (“коллективное бессознательное”) деб таърифлаган ва бугунги кунда ушбу психологик категорияни топиб, уни исботлаб берилгани Юнгнинг буюк кашфиети деб ҳисобланади.

Ахборот манипуляциясига келганда, айтиш керакки. ушбу муаммо буйича анчагина китоблар чоп этилган ва улар билан танишиш фойдадан ҳоли бўлмайди. Биз эса манипуляциянинг айрим кам тилга олинadиган турларини айтиш билан чегараланамиз. Булар: абстракт, тушунарсиз фикрлаш; манба томонидан ахборотни фақат унинг фойдасига бўлган қисмини етказиш; реал фактларни хомаки, нореал хулосалар билан якунлаш; ўз вақтида жавоб бермасдан долзарб муаммони “совутиш” ва ҳ.к.

Ахборотдан фойдаланиш маданияти тушунчаси, тузилиши ва моҳияти. Ахборотдан фойдаланиш маданияти ҳеч қачон ўзидан ўзи келмайди, бундай маданият бир қатор омилларга боғлиқ. Биринчидан, ахборот истеъмолчилари юксак шахсий маданиятга эга бўлишлари лозим. Иккинчидан, ОАВ ва бошқа манбалардан келаётган маълумотни мағзини чақиб, унинг муаллифларини мақсадларини англаб олиш керак. Учинчидан, касбий ўсиш ва шахсий дунёқарашни ривожлатирадиган маълумотларни олиб, кераксиз ахборотни тез эсдан чиқариш зарур ва ҳ.к.

6-мәъруза: Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимининг моҳияти ва унсурлари

Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, Ер шари аҳолиси кайфиятини, руҳиятини, мақсад ва интилишларини, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир бўлган ахборот технологияси вужудга келган бир даврда яшамокда. Бу ҳозирги замон цивилизациясининг ўзига хос ютуғи. Халқлар, мамлакатлар, давлатлар ўзаро муносабатларини тобора яқинлаштиришга, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, дунёвий кайфият, дунёвий руҳият ва маслакнинг вужудга келишига хизмат қиладиган мўжизакор ҳодиса.

Бироқ цивилизациянинг ана шундай улкан, кенг миқёсли ва серқирра ютуғидан ким қандай мақсадларда фойдаланаяпти? Уни бекиёс ва қудратли кучини нималарга ишлатаяпти? - деган ҳақли савол ҳам муаммога айланмокда.

Умуман олганда инсоният тафаккури кенгайиб, фан-техника тараққиёти жадаллашгани сайин инсоният ўзининг буюк яратувчилик қудратини намоён этмокда. Шу билан бирга ўзининг бошини ўз оғритадиган, ўз ҳаётига ўзи таҳдид соладиган, ўз истиқболини мавҳумлаштирадиган ҳолатларга ҳам дуч келмокда.

Инсоният ёзув ихтиро қилингунга қадар тахминан уч миллион йил оғзаки алоқа қилган бўлса, ундан беш минг йил кейингина саноат асосида китоб босишни ўрганди. Ундан беш юз йил ўтиб телефон, радио ва телевединиега эга бўлди. Анъанавий эшитув-кўрув воситаларидан компьютерларга ўтиш учун эса атиги эллик йилча вақт керак бўлди, холос. Ана шу тарихий ҳақиқатнинг ўзи инсон тафаккури тараққиёти, фан-техника ривожини билан боғлиқ бўлган оламшумул ўзгаришлар динамикасини кўрсатади.

Компьютерларнинг юзага келиши эса бутун Ер шарини ягона ахборот маконига айлантирдики, натижада ҳар бир мамлакат тақдири билан ҳам, бутун дунё тақдири билан боғлиқ бўлган воқелик юзага келди.

Бугун Ўзбекистон ана шу ягона ахборот тизимининг фаол субъектига айланди. Унинг дунё билан алоқаси, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларига иштироки, давлатлараро муносабатлар, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва маданий алоқалари умумжаҳон ахборот тизими таркибида амалга оширилмокда. Бу бевосита электрон почта, электрон ахборот алмашиш тизими орқали ҳам миллий, ҳам дунёвий муаммоларни ҳал этишда фаолият самарадорлигини оширишда, вақтни тежашда, молиявий харажатларнинг кескин камайишида, қолаверса, замонавий ахборот алмаштириш салоҳиятини намоён қилишда катта самара бермокда.

Бироқ бу жараён бир қатор муаммолардан ҳам холи эмас. Жумладан, жаҳон ахборот тизимидан фойдаланиш даражасининг пастлиги (5 %), интернет тизимининг кенг ривожланмаганлиги, ундан фойдаланиш даражасининг пастлиги кўзга ташланмокда.

Аммо масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Бу бевосита ахборот бозоридан фойдаланаётганда қандай ахборотларни қабул қилиш, қандай ахборотлардан фойдаланиш борасидаги салоҳиятни ҳам тақозо этмокда. Чунки

бозорнинг оддий ҳақиқати шундаки, ҳар ким топганини савдога чиқаради. Сифати, мазаси, ранги, таъми ёки фойдаси жиҳатидан танлаш харидорнинг ихтиёрида. Ана шу ҳаётини қонуният нуқтаи назаридан қараганимизда жаҳон ахборот бозорида бизнинг манфаатларимизга зид бўлган, миллий хусусиятларимизни, анъаналаримизни, турмуш тарзимизни менсимайдиган ахборотлар ҳам хурж қилмоқда, ҳаётимизга шиддат билан кириб келмоқда. Бу ўз ўзидан ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш муаммосини кўндаланг қилиб қўймоқда.

Ҳозирги замон ахборот тизими, унинг жуда кенг имкониятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот олиш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг умуммиллий манфаат ва умуммиллий тараққиёт нуқтаи назаридан бошқарув механизмини яратиш, унинг моҳияти ва унсурларни чуқур англаш зарур бўлиб қолмоқда. Ана шу ҳаётини эҳтиёждан келиб чиқиб ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг қуйидаги усуллари кўллаш зарур деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, сациологик йўналиш. Бунда ахборот олиш ва тарқатиш жараёнида жамият тараққиётида ахборотнинг ижтимоий воқелик сифатидаги ролдан келиб чиқиб жамиятда шаклланаётган ижтимоий онг йўналишлари, ижтимоий тафаккур даражаси ва унинг оқимларини ўрганишни йўлга қуйиш керак. Аҳоли турли қатламлари қарашлари, касбий ва бошқа ижтимоий ҳолатлари асосидаги фикрлаш тарзини аниқлаб бориш зарур.

Иккинчидан, статистик йўналиш. Кўпмиллатли мамлакатда, хусусан, 130 дан ортиқ миллат ва элат яшаётган, 20 га яқин диний конфессиялар фаолият кўрсатаётган Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро можароларни, турли сиёсий манфаатлар ва бузғунчи ғоялар таъсирида келиб чиқиши мумкин бўлган сиёсий низоларни ўрганиб бориш. Бу борада аниқ ҳисоб-китобларга, таҳлилий ечимларга эга бўлиш.

Учинчидан, сиёсий конфликтология ва сиёсий психология. Ахборот-психологик хавф авж олаётган бир пайтда, турли бузғунчи ғоялар инсон онги ва тафаккурига ўз таъсирини ўтказаётган бир шароитда сиёсий можаролар келиб чиқиши мумкин бўлган манбаларни ўрганиш, омилларни аниқлаш ҳамда унинг натижасида жамиятда шаклланиши мумкин бўлган жамоатчилик фикри, сиёсий қарашлари, руҳияти – ижтимоий-сиёсий психология изчил равишда ўрганиб бориш лозим.

Тўртинчидан, мантиқий-тизимий ва функционал таҳлил. Ахборот тизими, хусусан, ахборот-психологик таъсир ахборот сиёсати тизими ва воситасининг муҳим қисми сифатида баҳоланиши лозим. Воқеликка ана шу тарзда ёндошиб, илмий-таҳлилий, назарий ва амалий хулосалар чиқариш керак. Тиғиз ахборотлашган жамиятда ахборот оқими таъсирида шаклланаётган ижтимоий фикр фан нуқтаи назаридан изчил ўрганилмоғи, унинг предмети ва методологиясини ишлаб чиқиш муҳим бўлиб қолди.

Бешинчидан, ахборот тизимида миллий истиқлол ғоясининг устиворлиги. Ҳар қандай фуқаро ахборот бозоридан “маҳсулот” танлаш жараёнида унинг қалбида, руҳиятида, кайфиятида, феъл-атворида, буларнинг

барчасининг оқибати сифатидаги хатти-ҳаракати ва муносабатида **мафкуравий иммунитет** устуворлигини таъминлаш.

Албатта, Ўзбекистонда мустақилликнинг ўтган 15 йили мобайнида оммавий ахборот коммуникацияси соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди. Энг аввало, ҳар бир фуқаронинг сўз ва фикр эркинлиги, ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқи Конституция билан кафолатланди. Оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги бир қатор қонунлар яратилди ва амалда қўлланилмоқда. Мустақил нашрлар сони кескин кўпайди. Буларнинг ҳаммаси мамлакат ички ҳаётида миллий ахборот тизимининг ўзига хос тараққиётидан далолат беради.

Шу билан бирга Ўзбекистон жаҳон ахборот тизимидан фойдаланишнинг энг замонавий ва тезкор технологиясини жорий этди. Бу нафақат давлат ва ҳокимиятнинг, расмий идораларнинг, балки нодавлат-нотижорат ташкилотлар, ҳатто, алоҳида фуқароларнинг дунё ахборот бозорига бемалол кириши ва ундан бемалол фойдаланиши имконини беради.

Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизими бевосита ижтимоий хавф, миллий таҳдид, тараққиётга тўғаноқ сифатида баҳоланмоғини ва унга қарши кучли механизмни яратишни тақозо этади. Бунда давлат ахборот сиёсати алоҳида аҳамиятга эга. Албатта, Ўзбекистонда ахборот тизими, уни бошқариш, ундан фойдаланиш борасида қатор қонунлар бор. Жумладан, ахборот олиш кафолатлари, электрон почта, электрон рақамли имзо тўғрисидаги қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бироқ булар етарли эмас. Чунончи, замонавий ахборот технологиялари тобора такомиллашиб, ривожланиб, ахборот олиш, сақлаш, уни ишлаш ва тарқатишнинг шакллари, усуллари, услублари тобора кенгайиб бормоқдаки, бу бутун кўлами билан амалдаги қонунларда ўз ифодасини топмаган.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Ўзбекистонда ҳозирги мавжуд ижтимоий фикр, жамиятнинг умумий сиёсий-маърифий даражаси замонавий ахборот хуружига ва унинг шиддатига дош беролмайди. Аниқроғи, унинг бутун кўламини, моҳиятини, ахборот остидаги яширин ғояни ва ахборот тарқатувчи манба мақсадини етарли даражада баҳолай билмайди. Натижада ахборот бозорида мавжуд бўлган асосли, жиддий, фикрлашга чақирадиган, тараққиётга ёрдам берадиган ахборотларни етарлича қабул қила олмайди. Аксинча енгил-елпи, шов-шувли, ҳаётимиздаги мавжуд ўткинчи камчилик ва нуқсонларни бўрттириб кўтариб чиққан хабарларга берилиб кетади. Уларни тез қабул қилади. Натижада жамиятда ялпи ўртача кайфият, озурда руҳият пайдо бўлишига имконият яратилади. Бундай вазиятда миллий ахборот тизимини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, унинг фаолиятини такомиллаштириш, таъсир доирасини ошириш зарур бўлиб қолмоқда. Бу муаммоларни ҳал этиш учун кўйдагиларга эътибор бермоқ лозим:

- Оммавий ахборот воситаларида ҳозиргача шаклланган тил, услуб ва ифода усулини ўзгартириш лозим. Жозибадор, айти пайтда ҳаётга яқин, энг оддий фуқаро қалби ва руҳиятига мос келадиган халқчил ифода усулини шакллантириш лозим. Бошқача қилиб айтганда, ахборот маконини ҳаётга, одамларга, уларнинг кундалик ташвишу изтиробларига, янгиланаётган жамият муаммоларига юксак маҳорат билан мослаштириш керак.

- Жамиятни, унинг ҳар бир аъзосини ахборот воситаларига қизиқишини орттириш йўли билан ахборот орқали юзага келаётган руҳий танглик, маънавий озурдалик, бошқача қилиб айтганда, бузғунчи ғояларга эргашиш кайфиятининг оммалашиб кетишига чек қўйиш лозим. **Ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат** тамойилининг устиворлигига эришмоқ керак.

- Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш мақсадида фуқаролик жамияти институтлари – жамоат ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш, улар сўзи ва фикрининг таъсирчанлигини ошириш керак. Токи ҳар қандай умумманфаат ва умумтараққиёт йўлида айтилаётган сўз ҳар бир тингловчи қалбига кирсин, онига сингсин. Уни рағбатлантирсин, руҳлантирсин, миллий якдилликка, миллий бирликка даъват этсин.

Албатта, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашнинг энг самарали йўлларида бири тўғридан-тўғри ҳар қандай бузғунчи ғояларга, жамоатчилик фикрини бузадиган хабарларга асосли тарзда қарши тура билиш. Иккинчи томондан айтиш керакки, ана шу қарши тарғибот механизмининг самарали бошқаришни таъминлаш.

Ҳозирги замон ахборот тизимида шундай ходисалар мавжудки, унга қарши чиқиш у ёқда турсин, уни бошқариш, тартибга солиш ҳам мумкин бўлмай қолмоқда. Демак, бундай шароитда энг мақбул ва самарали усулларни ишлаб чиқиш зарур. Жумладан:

Биринчидан, жамоатчилик фикрини ўзгартираётган, чалғитаётган вайронкор ахборотлар ташқаридан, ўзига хос ҳимоя қалқонига эга бўлган маконлардан келаётганлигини назарда тутиб, ахборот тарқатиш борасидаги можароларга йўл қуймай, уларга юксак сиёсий ва касбий маданият орқали ёндошиш. Бефарқлик, сукут сақлаш, кайфиятига барҳам бериб, миллий орият, миллий нафсоният билан боғлиқ ҳолдаги тарғиботчилик имкониятимизни намоён этиш йўлидан бориш.

Иккинчидан, шуни назарда тутиш керакки, ҳар қандай ҳужумкор ва бузғунчи ғояга қарши ўз вақтида, мўлжални аниқ олиб муносабат билдиришда эҳтиросларга берилмаслик, ортиқча шов-шувларга йўл қуймасдан сиёсий вазминлик ва босиқлик, айтиш пайтда кучли таъсир ўтказиш усуллари йўллатишмоқ лозим.

Ахборот соҳасида ахборот ҳуружи қизғин авж олган бир пайтда айтиш керакки, ана шу ҳуружлар моҳиятини, унинг манбаларини, ривожланиш омилларини, илмий тил билан айтганда **конфликтоген** жиҳатларини чуқур ўрганиш лозим. Бузғунчи ва ҳужумкор ахборотлар мақсади, иддаоси, уларнинг тагида ётган манфаатлар қанчалик тўғри ўрганилса, уларга шунчалик тўғри ва ишончли зарба бериш мумкин бўлади.

XXI аср цивилизацияси оқибатида инсоният ҳаёти ахборот-психологик таҳдид кучаётган жараёнидан бошдан кечирмоқда. Бу, айниқса, ривожланиш йўлига чиқиб олган Ўзбекистондай ёш мустақил давлатларга кучли салбий таъсир ўтказиши мумкин. Чунки ҳар қандай асоссиз, бузғунчи ғоя ўтиш даврига хос бўлган жузъий камчиликлар ва ўткинчи ижтимоий-иқтисодий нуқсонларни бўрттириб кўрсатиб, жамоатчилик фикрини чалғитиши, унинг

истикболга ишончини сусайтириб юбориши мумкин. Зотан, бугун жаҳон сиёсати тобора маданийлашиб, ижтимоий-сиёсий жараёнлар инсонийлашиб, давлатлараро манфаатлар устуворлиги юмшайиб бораётган бир пайтда оммавий қирғин қуролларидан фойдаланиш, термо-ядро хавфини кучайтириш, атом, вадород, турли биологик, бактериологик ва кимёвий аслаҳалардан фойдаланиш ибтидоий ҳодисага айланиб қолди.

Миллатларни йўқ қилиш, уларнинг илдинини қирқиб ташлаш, миллий хусусиятлари, анъаналари ва урф-одатларини барбод этиш йўли билан мамлакатларни забт этиш цивилизациявий ҳодисага айланди. Бундай мақсадни амалга оширишда ахборот тизимидан фойдаланиш кенг авж олиб бормоқда. Мустақил Ўзбекистон эса ана шу жараёнда ўзининг янгидан-янги имкониятларини, ақлий салоҳиятини, ўзини ўзи ҳимоя қилиш ва ҳар қандай тажовузларга қарши тура олиш иқтидорини намоён этмоқда. Бироқ бу етарли эмас. Аниқ натижаларга эришиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим, деб ўйлаймиз:

- инсоннинг шахс ва фуқаро сифатидаги имкониятларни руёбга чиқариш ва уни шакллантириш;

- инсоннинг ўзини ўзи ҳимоя қила олиш инстинктини, ўзини ўзи бошқариш салоҳиятини шакллантириш;

- алоҳида одамлар, гуруҳлар, қатламлараро муносабатларни яна ҳам барқарорлаштириш;

- жамоалар бирлигини, умумий хонадон – яхлит мамлакат тақдири учун жавобгарлик ҳиссини кучайтириш;

- миллатидан ва диний эътиқодидан қатъий назар Ўзбекистон фуқароси бўлган ҳар бир шахснинг келажак учун масъуллигини таъминлаш;

- келиб чиқиши мумкин бўлган можаролар, келишмовчиликлар асосларини, йўналишларини, уларнинг ривожланиш омилларини ва динамикасини доимий тарзда, узлуксиз равишда ўрганиб бориш.

Ана шу тарзда, албатта, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашнинг Ўзбекистон тажрибаси такомиллашиб бормоқда. Бу бевосита ахборот хуружи авж олаётган, ахборот тарқатиш технологиялари тобора такомиллашиб, унинг усул ва услублари янгиланиб бораётган бир пайтда Ўзбекистон айна ана шу цивилизациявий жараённинг энг самарали, энг инсонпарвар усулларида яна ҳам кенгроқ фойдаланиш имкониятларини қидирмоқда.

7-маъруза: Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг вазифалари, асосий фаолият йўналишлари ва услублари

“Ахборот” тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этмоқда. У инсон тафаккурига турли йўналишларда таъсир ўтказувчи, яхлит инсоният ҳаётини ва тақдирини у ёки бу томонга буриб юбуровчи, гоҳ салбий гоҳ ижобий моҳият касб этувчи қудратли воситага айланди.

Аслини олганда ахборот тушунчаси дунёқарашни ифодаладиган барча билимлар соҳасида қадимдан мавжуд бўлган. Кибернетиканинг келиб чиқиши ва ривожланиши бу тушунчани “алоқа” ва “бошқарув” тушунчалари билан бирга кенг қўлланилишига олиб келди. Ҳозирги вақтда ахборотларни ҳосил қилиш, қайта ишлаш, сақлаш, қўпайтириш ва тарқатиш алоҳида илмий соҳани – информатика соҳасини ташкил этади. Бу лотинчада таништириш, тушунтириш, шарқ тилларида эса хабар, ахборот маъносини билдиради.

Ахборот соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши, уни автоматлаштириш усуллариининг шиддат билан ривожлантирилиши компьютерларнинг яратилишига ва кишилиқ ҳаётининг турли соҳаларини компьютерлаштиришга олиб келди. Бу эса ўз навбатида бугунги кунда ғоятда тезкорлик билан ўсиб бораётган “Ахборотли жамият” назариясини майдонга келтирди.

Компьютерлаштирилган дунё, ялпи ахборотлаштирилган глобал тизимнинг вужудга келиши миллатлар, халқлар ва бутун инсоният тақдирини бир-бирига боғлаб қўйди. Ахборот олиш, уни ишлаш, сақлаш ва тарқатиш технологиясининг тасаввур қилиб бўлмайдиган даражадаги тараққиёти бугун жиддий ташвишлар туғдирмоқда. Чунки ҳозирги замон компьютерларининг энг сўнгги авлоди ҳар бирининг процессорида 80-100 миллион транзистор бўлиб, ҳар сонияда икки миллиардгача вазифани бажара олади. Ахборот технологиясининг ана шундай мўъжизаси туфайли хоҳлаган киши Ер юзининг хоҳлаган нуқтасидаги одам билан сонияларда алоқа ўрнатиши, муаммони лаҳзаларда ҳал этиши мумкин. Ана шу ҳолатнинг ўзи инсон фаолиятини, тафаккур тарзини, ахлоқий меъёрларини, оламга муносабатларини, яхлит олганда эса янги юз йилликдаги инсоният ҳаёти ва тақдирини ифода этади. Бошқача қилиб айтганда, ХХІ аср цивилизацияси ахборот хуружи, информатсион-психологик уруш қиёфасида ўзини намоён этмоқда.

Инсониятнинг келажақдаги тақдири ва истиқболи хусусида ўйлар эканмиз, ахборот технологияси моҳияти, унинг тараққиёти, инсон ва инсоният ҳаётига таъсир ўтказиши омилларини чуқур ўрганишни тақозо этади. Булар қуйидагиларда кўринади:

Биринчидан, инсон фаолиятини мақсадга мувофиқ ҳолда йўлга қуйиш, йўналтириш. Умумманфаат атрофида бирлаштириш, жамоа ва жамият ишига дахлдорлик туйғусини шакллантириш, инсоният ҳаётини сақлашда масъуллик, унинг тақдирига тақдирдошлиқ ҳиссини шакллантириш.

Иккинчидан, турли феъл-атворга, табиатга эга бўлган, ўз манфаати устуворлигига интилаётган сиёсий субъектлар ўртасидаги ўзаро мувофиқликни таъминлаш. Уруш маданиятсизлигидан тинчлик маданиятига ўтиш, давлатлараро ва минтақалараро муносабатларда бир-биридан қочиш эмас, бир-

бирига интилиш кайфиятини яратиш, жаҳон муаммоларини ҳал этишда соғлом ғояларга тан бериш руҳиятини шакллантириш.

Учинчидан, фан-техника тараққиёти чексиз даражада ривожланаётган бир пайтда унинг кенг имкониятларини умумий тараққиёт йўлига сафарбар этиш кайфиятининг устуворлигини таъминлаш. Акс ҳолда ғайриахлоқий ва ғайриинсоний кайфиятдаги фуқаро қудратли технологияларни жамият тараққиётига зид бўлган ғоят хатарли мақсадни амалга оширишга ишлатиши мумкин. Бу, айниқса, халқаро терроризм, наркобизнес, диний экстеримизм сингари глобал фожеаларни бошқаришда, давлатлараро иқтисодий муносабатларни чалкаштиришда, банк, молия-иродит тизимини издан чиқаришда қўл келади.

Тўртинчидан, ахборот технологиясининг беқиёс имкониятларини, улкан қудратини тўла-туқис инсон ҳаётига тадбиқ этиш, инсон тақдирига хизмат қилдиришни таъминлайдиган энг замонавий ва самарали бошқарув механизмининг иқтисодий, ижтимоий, маънавий, руҳий ва сиёсий соҳаларда юксак маданият билан унумли фойдаланиш асосида ташкил этиш.

Тиғиз ахборотлашган жамиятда **“шахс-жамият-давлат”** алоқадорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бир мунча қийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдорбида яшаш каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Маълумки, ҳар бир фуқаро ўз шахсий нуқтаи назари, ўз қарашлари, маънавий-маърифий, ахлоқий-руҳий имкониятлари доирасидагина фаолият кўрсатади. Ўз олами ҳудудида яшайди ва ташқи оламга ўз ақли доирасида шахсий муносабатини билдиради. Ҳар бир индивид мустақил инсон сифатида табиий-биологик камолотидан ва руҳий эҳтиёжидан келиб чиқиб ўзига мос ахборотни қабул қилади, уни таҳлил этади. Унинг атрофида мушоҳада юритади, фикрлайди ва ана шу таҳлиллار асосида ўзининг шахсий ҳулосасига эга бўлади. Натижада ўз нуқтаи назарини шакллантиради.

Демак, ҳар қандай ахборот мазмуни, моҳияти, таъсир этиш даражаси, жамиятга фойдали ёки зарарлилиги, кишини эзгуликка ёки ёвузликка даъват этиши билан **“шахс-жамият-давлат”** мутаносиблигига у ёки бу тарзда таъсир этади. Ана шу жиҳатдан қараганда миллий манфаатларни асраш ва ривожлантиришда ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашнинг роли яна ҳам ошади.

Умуман олганда ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қандай пайдо бўлди? Унинг ҳаётийлиги, инсоният тақдирига дахлдорлиги нимада? Ана шундай савол туғилишининг ўзи муаммонинг долзарблигини ва ўта кескинлигини кўрсатади. Бизнингча ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, ахборот-психологик хавфсизлик – бу бевосита инсон руҳиятига таъсир ўтказиш орқали уни ўз ақидаларидан, муқаддас идеалларидан, эътиқодидан айирадиган бузғунчи ғоялардан асрашдир. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка эҳтиёж, энг аввало бевосита инсон ва жамият, инсон ва давлат, шахс ва унинг дахлсизлиги, миллат ва миллий

қадриятлар, жумладан, урф-одатлар, анъаналар, тарихий ва маданий мерос, авлодлар ворисийлиги, миллатнинг истиқболи билан боғлиқ бўлган қадриятларга **маънавий-руҳий таъсир, бузғунчи ғоялар ва тажовузкор мафкураларнинг мавжудлигидан** келиб чиқади.

Иккинчидан, ахборот-психологик хавфсизликка риоя қилинмаса, унинг таъсирчан чоралари кўрилмаса, бузғунчи ғоялар миллий қадриятларни барбод этиш орқали тарихан мавжуд бўлган халқлар ва миллатларни **геноцидга** олиб келиши муқаррар.

Учинчидан, тифиз ахборотлашган жамиятда ахборот орқали замонавий руҳий таъсир технологияларининг тобора ривожланиб бораётганлиги шахс ва жамият тафаккурининг шаклланишига у ёки бу тарзда кучли таъсир ўтказади. Жамоатчилик фикрининг қай даражада шаклланганлигига, жамиятнинг сиёсий онги, ҳуқуқий билимлар савияси, маънавий-маърифий даражасига қараб жамиятнинг тараққиётга ёки таназулга юз тутиши муқаррар.

Тўртинчидан, ижтимоий фикрни шакллантиришда ахборот таъсирини, ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари ва услубларининг тобора кенгайиб бораётганлигини назарда тутсак, ахборот-психологик хавфсизлик муаммоси яна ҳам кескинлашиб қолади.

Бешинчидан, мазкур атаманинг моҳияти шундаки, у инсон, жамият тушунчалари доирасидан чиқиб кетиб, яхлит инсоният, бутун кишилик тақдири билан боғлиқ бўлган глобал масалаларни ҳам қамраб оладики, натижада ҳозиргача мавжуд бўлган глобал муаммоларнинг энг тажовузкори, энг бузғунчиси ёки, аксинча, энг ташаббускори бўлиб қолиши муқаррар. Бу ҳолатни халқаро сиёсатда, давлатлараро, минтақалараро муаммоларни ҳал этишда буюк давлатчилик шовинизми авж олиши мумкин бўлган ҳолатларда яна ҳам хавфлироқ моҳият касб этади. Бундай пайтда кўпроқ анъанавий сиёсий мувофиқлаштириш тажрибаларидан кенгроқ фойдаланишни тақозо этади. Яъни **шарқона муносабатлар илми** (И.Каримов), мулоҳазалилик, мушоҳадалилик, ҳар қандай воқеа ва ҳодисаларга ақл-идрок йўриғи билан ёндош тамойили устивор бўлмоғи лозим.

Ахборот сиёсатини тифиз ахборотлашган жамият шаклланаётган бир пайтга ҳозирги замонавий талаблардан келиб чиқиб янгилаш, модернизациялаш зарур.

Ахборот орқали юзага келган психологик можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси жамиятни салбий ахборот-психологик ҳуруждан ишончли сақлаш, қатъий ҳимоя қилиш механизмини яратиш билан белгиланади.

Ҳар бир янги ахборот-психологик можаро ҳимоя қилинаётган жамият учун янги таҳдидларни келтириб чиқариши ҳам мумкин. Демак, таҳдид қанча кўп бўлса, қурқув, ҳадик ва ишончсизлик шунча кўпаяди. Ана шундай маънавий, руҳий, ижтимоий вазиятдан келиб чиқиб, жамият кайфиятини мувофиқлаштириб, йўналтириб, бошқариб туриш муҳим аҳамият касб этади.

Олтинчидан, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси маълум бир халқ, миллат, мамлакат ҳаётида жиддий ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан тинчлик ва

барқарор тараққиёт йўлида унумли фойдаланиш, уни бошқариш, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатларга сиёсий тус бермаслик усуллардан фойдаланишни тақозо этади.

Бизнинг назаримизда ахборот-психологик хавфсизлик - бу бевосита сиёсий можароларнинг олдини олиш, энг аввало, инсоннинг ўзини ўзи тушуниши ва фуқаролараро муносабатларни юксак маънавий-маърифий мезонлар асосида шакллантириш, ахборот қуролидан замонавий инсонпарвар тафаккурни, ижодкорлик руҳини, яратувчилик қобилиятини, бунёдкорлик имкониятларини шакллантиришни тақозо этади.

Жамиятни бошқариш, ҳозирги замон меъёрлари асосида кишилик тараққиётини таъминлашнинг янги усул ва услубларини қидириб топиш зарур. Жумладан, сиёсий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва ахборот тизимини бошқариш каби қатор, бир-бирига узвий боғлиқ бўлган йўналишларда бошқарувнинг энг мақбул услубини топишни, бевосита ҳокимият ва унга ишончни, жамият ва давлат тараққиётини таъминлашда фуқаролар яқдиллигини, маънавий ва ғоявий жиҳатдан бирлигини таъминлашни тақозо этади.

Жамият шу даражада шаклланиши лозимки, унинг аъзолари тигиз ахборотлар бозоридан умуммиллий манфаатга хизмат қиладиган, унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотни танлай олсин. Ахборот олиш кафолати бу бевосита шахсий манфаатдан устун турадиган, умуммиллий манфаатга дахлдор бўлган қадриятга айланмоғи лозим. Ана шундай шароитда қандай мазмундаги ахборотни тарқатишни ман этиш, жамиятнинг психологик ҳолатига салбий таъсир этувчи, ижтимоий, миллий, этник, диний тафовут ва келишмовчиликларни кучайтирувчи, зўравонлик ва урушни тарғиб этувчи, порнография, маиший бузуқлик, шахслар мавқеига, обрўсига ва шаънига салбий таъсир этувчи ахборотларни чегаралашнинг норасмий, виждон билан боғлиқ бўлган, соғлом ақл ва юксак тафаккурга таянган маънавий-руҳий меъёрлари вужудга келади.

Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси ана шу тарзда маънавий-ахлоқий мезонга айланади. Эркин шахс ва озод кишилик жамоаси бўлган фуқаролик жамияти шароитида ахборот-психологик хавфсизликнинг ўзига хос тизимлари шаклланиши лозим. Бу бевосита ОАВ фаолияти ва унда хизмат қиладиган ахборот олувчи, сақловчи ва тарқатувчи ходимларнинг сиёсий савиясига, касб маҳоратига ва энг муҳими фуқаролик позициясига, жамият ишига дахлдорлик туйғусига боғлиқ. Зотан, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг бош мезони ва асосий таянчи – миллатпарварлик, ватанпарварлик, фидокорлик туйғуси!

Албатта, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос асослари бор. Булар:

Биринчидан, ташкилий-техник жиҳатдан таъминланганлик. Замонавий техника ва технологиялар билан етарли даражада қуролланиш.

Иккинчидан, мустаҳкам моддий-молиявий асосларга эга бўлиш. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашга хизмат қиладиган соҳа ходимлари моддий манфаатдорлигини ошириш.

Учинчидан, замонавий ахборот технологияларини бошқарадиган, ундан самарали фойдалана оладиган, замонавий билимларга эга бўлган, ҳар томонлама кенг фикрлайдиган қобилиятли кадрларни тайёрлаш.

Демак, ахборот хуружи тобора авж олиб бораётган, **якка тартибда** ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон онгига кучли таъсир ўтказаётган, **кенг миқёсда** олганда эса жамият тараққиёти ва миллат тақдирини ҳал қилишга қодир бўлган, **глобал миқёсда** эса бутун инсоният ҳаётини кафолатлайдиган, унинг тараққиёти ёки таназулини белгилашга қодир бўлган тифиз ахборот тизимини бошқариш, тартибга солиш, ундан фойдаланиш меъёрларини ишлаб чиқиш ҳозирги замоннинг энг долзарб муаммоларидан биридир.

8-маъруза: Очiq оммавий ахборот тизими шароитида шахсинг психологик ўзини-ўзи ҳимоялаши

Режа:

1. Шахс руҳий кечинмаларининг ижтимоий борлиқ қадриятларига боғлиқлиги.
2. Шахс онгида ғоя ва фикрнинг пайдо бўлиши. Мафкура ва психологик хавфсизлик муаммолари.
3. Очiq ахборот коммуникация тизимида инсоннинг ахборот таҳдидларини баҳолаш ва хавфсизликни таъминлаш имкониятлари.
4. Турли ахборот-психологик вазиятларда шахсинг ижтимоий ҳулқи.
5. Шахсинг маънавий-ахлоқий такомили ва ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқариш имкониятлари.
6. Таълим билан қамраб олинмаган аҳолига зиёлилар орқали соғлом ғояларни етказиш усуллари.

1. Ўз вақтида Хиндистоннинг таниқли сиёсий арбоби Махатма Ганди шундай ёзган экан: *“Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини маҳкам беркитиб ўтира олмайман. Чунки унга тоза ҳаво кириб туриши керак. Ва шу баробарида эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб, хонадонимни аздар-тўнтар қилиб, ўзимни йиқитиб ташлашини ҳам хоҳламайман”*. Бу сўзларни бугунги инфор­мацион ҳуружлар ва турли хил маълумотларнинг турли йўллар билан мамлакатимизга, умуман, бошқа мамлакатларга ҳам кириб келиб, у ёки бу минтақада асрлар мобайнида шаклланган қадриятлар, урф-одатлар, эътиқод шакллари­га ва тарбия услубларига салбий ёки ижобий таъсири жараёнлари маъносида қўллаш ҳам мумкин. Зеро, дунёга юз очган, ёшлари дунё тилларини бемалол эгаллаб, “интернетомания” касалига чалиниш арафасида турган Ўзбекистонга ҳам яхши, ҳам ёмон таъсирлар, ҳуружлар мавжудлиги шароитида шахсинг ўзини-ўзи психологик жиҳатдан салбий таъсиротлардан ҳимоя қила олиш имкониятларини кенгайтириш энг долзарб муаммолардан биридир.

Яқинда “Интернет” саҳифалари америкалик сиёсатшунос олим **Патрик Бьюкененнинг** “Смерть Запада” номли китоби пайдо бўлди. Эътиборга молик жиҳат шуки, катта ҳажмдаги бир китобнинг сўз бошисидаёқ, муаллиф яхлит бир миллатлар ва халқлар тақдирига алоқадор бўлган воқеаларни, Ғарбнинг “тақдири”ни жамият маънавиятидаги инқирозларга, жумладан, оила ва никоҳ, туғилиш ва аҳолининг табиий ўсиши борасидаги инқирозлар таҳлилига бағишлаган. Минг таассуф ва афсус билан у “Европа “америкача” маданиятни қабул қилиб, бугун унинг ҳаёт тарзига сингиб кетганлигига қаршилиқ кўрсатишга қодир эмаслигини эътироф этади. Бьюкененнинг фикрича, саноати ва юқори технологиялари ривож топган жамиятда одамларнинг бирдан бойиб кетиш, тўкин ҳаётга эришишга бўлган эгоистик интилиши уларнинг асл қадриятларга, жумладан, оила ва никоҳга, ёшлар тарбиясига бўлган муносабатларида кескин инқирозни келтириб чиқарди. Бу ҳолатни у **гедонистик психологиянинг** асоси деб баҳолаб, унинг оқибати жамиятда

қатор ижтимоий муаммоларни келтириб чиқараётганлигини очик эътироф этади. *Гедонизмнинг* маъноси шундайки, шахс ва унинг хулқ-атвори мотивларида фақат нималардандир лаззатланиш, қониқиш олиш ва ўзидаги ички рухий изтироблардан холи бўлишга интилиш устивор бўлади. Тўғри, аслида инсоннинг тўқ ва фаровон ҳаётга интилиши, бой-бадавлат яшашни ҳоҳлагани айб эмас, лекин бундай тўкинчилик инсонийликка қарши бўлиши мумкин эмас. Муаллифнинг ташвиши ва уни хавортирга солган нарса шуки, бундай онг ва шуурдаги ўзгаришлар европа халқларининг энг зарур ва муҳим қадриятларга нисбатан салбий муносабатларда ифодаланади. Масалан, бугунги Европада туғилаётган болаларнинг ҳар учтасидан биттаси никоҳсиз туғилаётганлиги, туғилишнинг кескин камайиб кетганлигини, умуман аёллар ўзидан соғлом зурриёд қолдиришни истамаётганлиги, маблағи етарли бўла туриб, фарзанд туғилиши ва уни тарбиялашга кетадиган маблағни қизғанаётганлиги яққол намоён бўлмоқда. Умуман Ғарб аёлларининг аксарияти турмушга чиқиб, ўзидан муносиб зурриёд қолдириш ниятидан тобора узоқлашиб бормоқда.

Олимларни мавжуд аҳволни ижобий томонга ўзгартириш учун фарзанд туғилиши учун давлат томонидан ажратиладиган нафақаларнинг, суюнчи пуллар миқдорининг орттирилиши, оналар учун алоҳида имтиёзларнинг жорий этилиши ёки бола сони ортгани учун оилага кўрсатиладиган мурувват аёлларни соғлом оила куриб, унда соғлом фарзандларни тарбиялашга ундармикин, деган савол ўйлантирмоқда ва мулоҳазалар мантиғидан шу нарса аён бўлмоқдаки, замонавий европаликларни бундай имтиёзлардан кўра, мансаб поғоналаридан кўтарилиб, ўз манфаатинигина ўйлаб яшаш кўпроқ қизиқтиради. Чунки замонавий Ғарб ёшлари, хотин-қизлар учун бу каби имтиёзлар бола туғилиши ва бу билан боғлиқ ташвишлар олдида ҳеч гап эмас. Шу каби гедонистик психология бизнинг ёшларимиз онгида пайдо бўлмаслиги, очик ахборотлар маконида бемалол турли маълумотларни қабул қилиш имконияти пайдо бўлган ҳозирги шароитда уларни эзгу мақсадларга йқналтириш, уларда соғлом дунёқараш, эртанги кунга ишонч, собит ғоя, соғлом ҳиссиётлар, эл-юрт олдида, оиласи ва яқинлари олдида инсоний жавобгарлик ва юксак масъулият ҳисларини тарбиялаш миллат манфаатига бевосита алоқадор вазифамиздир.

2. Шахс онгида ғоя ва фикрнинг пайдо бўлиши. Мафкура ва психологик хавфсизлик муаммолари.

Жаҳон ҳамжамиятининг мустақил Ўзбекистонни тан олиши, давлатимизнинг кенг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолияти ўзбек халқининг маънавий қадриятлари ва имкониятлари тикланишига, ўзини бошқа халқлар оиласидаги тўла ҳуқуқли миллат сифатида англаб етишига кенг имкон яратмоқда. Тобора кенгайиб бораётган халқаро алоқалар жаҳон маданиятини янада чуқурроқ билиш, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлиш учун қулай замин яратмоқдаки, бу ўз навбатида ўзбек халқининг турли фаолият соҳаларидаги истеъдоди ривожланишига, унинг тадбиркорлик ва киришимлилик, бир неча чет тилларни ва компьютер технологияларини тез ўрганиб олиш каби иқтидорини рўёбга чиқишига, хориж мамлакатларга бориш, улар билан алоқалар ўрнатиш, дунё стандартлари бўйича олий ўқув юртларида

тахсил олиш имконини берди. Ана шу алоқалар туфайли миллий меҳмоннавозлик ва саҳоват анъаналари янада ривожланди.

Бундай алоқаларнинг кенгайиши ҳақиқий маънавий ва маданий кадриятларни муносиб баҳолаш имконини берди. Ҳозирги ёшлар ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам учраган кинони кўриб, дуч келган маза-матраси йўқ китобларни ўқиб кетаётгани йўқ. Атайлаб юртимизга олиб келинаётган ғарбнинг сунъийлаштирилган санъатидан, “кенг истеъмол”даги маданиятидан норозилик бизнинг халқ билан бўлаётган деярли барча учрашувларимизда сезилиб турибди. Бундай маҳсулотнинг илгариги “ман этилган неъмат”га хос “лаззати”, жозибадорлиги деярли қолмаган. Ҳозирги кунда хорижнинг маданий кадриятларидан фойдалинишга анча жиддий ва танлаб ёндашиш эҳтиёжи кучайиб бормоқда. Лекин очик оммавий ахборот воситалари орқали тинимсиз маълумотлар қуюлиб келаётган шароитда айнан ҳали онги шаклланиб улгурмаган фарзандларимиз учун таҳдид ҳам, атайлаб уюштирилаётган мафкуравий тажовузлар ҳам бор.

Шундай шароитда Президентимиз Ислом Каримовнинг фикрлари биз учун ҳамиша далда бўлади: “Энг муҳими, қалбимизда ғуруримиз, билагимизда кучимиз бор экан, биз тинчликни ҳимоя қилишга, унга хавф солаётган кучларга қарши курашишга, қаддимизни тик тутиб, бошимизни баланд кўтариб яшашга қодирмиз. Бизни қўрқитмоқчи бўлаётган ғаламислар шуни билиб қўйсинки, биз ҳеч кимга бош эгмаганмиз ва ҳеч қачон бош эгмаймиз. Бунда бизга миллий ғоямиз ва мафкура ғоявий таянч ва асос бўлади (2001 йил 10 октябрь).

Зеро, **миллий мафкура** халқнинг мақсад-муддаоларини ифодалайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келадиган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди. У инсонга фақат моддий бойликлар ва неъматлар учун эмас, аввало, Аллоҳ таоло ато этган ақл-заковат, иймон-эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозимлигини англатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг тараққиёт йўлини ёритиб беради. Истиқлол мафкураси кўпмиллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-интилишлари, ҳаётий идеалларини ўзида акс эттиради.

Дарҳақиқат, давлатимиз раҳбари таъкидлаганларидек, “Миллий ғоя ва истиқлол мафкураси ҳақида гап борар экан, биз ниҳоятда кенг қамровли, мураккаб, сер-қирра, инсоният тарихида аниқ ва мукаммал ифодаси, тугал намунаси ҳали-ҳануз яратилмаган тушунчаларни ўзимизга тасаввур қилишимиз керак, деб ўйлайман. Бу тушунчалар Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби юксак ғояларнинг маъно-мазмунини теран англаб етишга хизмат қилади. Бу мафкура халқни халқ, миллатни миллат этадиган, унинг шаъну шарафи, ор-номуси, ишонч-эътиқодини ифодаладиган, жамиятимизнинг ўзига хос тараққиёт йўли, турмуш тарзи, туб манфаатларига таянган ҳолда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар тизимидир.

Халқни буюк келажак ва улуғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган, миллати, тили ва динидан қатъи назар, ҳар бир

фуқаронинг ягона Ватан бахт-саодати учун доимо масъулият сезиб яшашига чорлаш, аждодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий қадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишига эришиш, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш — миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир.

Давлатимиз раҳбарининг кўрсатмалари ва истиқболли ғояларидан келиб чиқиб, ҳозирги мураккаб шароитда халқимиз, аввало, ўсиб-униб келаётган ёш авлодимиз онги ва қалбида **мафкуравий иммунитет** ҳосил қилиш муҳим ва долзарб аҳамият касб этган вазифаларимиздандир. Бу ишни бамисоли ниҳолга мевали дарахт куртагини пайванд қиладиган уста боғбондек нозиклик ва меҳр билан, оқилона йўл билан амалга ошириш лозим.

3. Очик ахборот коммуникация тизимида инсоннинг ахборот таҳдидларини баҳолаш ва хавфсизликни таъминлаш имкониятлари. Шахс турли мафкуравий таҳдидлардан қандай йўллар билан сақланиши мумкин?

Ушбу масалага ойдинлик киритиш учун аввало эгоцентризм каби тушунчаларга изох бериш даркор. Эгоцентризм сўзи латинча **“ego”** - мен ва **“centrum”** – доира маркази сўзларидан олинган. Маъноси – ўз фикр-ўйлари, манфаатлари доирасида қотиб қолган инсоннинг атроф-муҳит ва одамларга оид ўз билимлари ва ўзгаларга муносабатини ўзгартира олмаслигини билдиради. Психологияда эгоцентризмнинг бир қанча турлари - билишга оид, ахлоқий ва коммуникатив эгоцентризмлар фарқланади. Охиргиси – бошқаларга бирор хил маълумот бериш жараёнида уларнинг фикри билан ҳисоблашмаслик, уларни менсимасликда намоён бўлади. Назаримизда, замонавий инфор­мацион хуружларнинг муаллифларида айнан шу каби эгоцентризм кузатилади ва улар ўзларига ўхшаш фақат ўз манфаатинигина кўзлайдиган авлод онгини қамраб олишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам шахсга психологик ҳимоя зарур. Психологик ҳимоя бўлиши учун шахсда мустақил фикр бўлиши лозим.

Демак, очик ахборотлар таҳдиди шароитида ёшларни тўғри яша­шга, ватанпарвар ва инсонпарвар бўлишга, эркин фикрли бўлишга **ўргатиш** орқали уларда мафкуравий иммунитетни тарбиялаш энг долзарб вазифалардир. Зеро, ўргатиш бир томонлама жараён бўлмай, у «педагог-тарбияланувчи» мулоқоти тизимида кўпроқ **тарбияланувчининг фазилатларига** боғлиқ. Бундай мураккаб ишни ташкил этишда ҳар бир ижтимоий тоифа ёки шахснинг индивидуал психологик хусусиятларини инобат олиш зарурати ижтимоий психологияда исботланган. Масалан, агар ўқувчи ёки талабаларни яхлит гуруҳ деб оладиган бўлсак, уларнинг барчаси билан бир вақтда, бир хил эффект билан ишлаш ва шу орқали уларнинг мустақил тафаккурини ўстириш, соғлом эътиқодини тарбиялашнинг иложиси йўқ. Иккинчидан, бир гуруҳ талаба ёки ўқувчи учун мақбул ва самарали деб ҳисобланган услубни бошқасида ҳам айнан жорий этишга уриниш бундай шароитларда тескари самара бериши мумкин.

Демак, бугун таълим муассасаларида таълим олаётган, лекин минг афсуски, ўз мустақил фикрига эга бўлмаганлар билан ишлашда қуйидагиларга эътиборни қаратиш даркор:

Биринчидан, хулқ-атвордаги хатоликлар энг аввало фикрлаш тарзидаги хатоликларнинг оқибати бўлгани учун талабаларнинг негатив **фикрлаш тарзининг схемасини ўзгартириш лозим.**

Иккинчидан, фикрлаш тарзига таъсир кўрсатиш учун педагоглар ўзларининг **тушунтириш услубларини, тарбия методларини** ўзгартиришлари лозим. Яъни, илгари, юқори тонларда, директив оҳангда, “катта роли”да талаба билан мулоқот қилган педагог, энди керак бўлса, “тенгма-тенг”, демократик оҳангда, босқичма-босқич хатти-ҳаракатларни биргаликда таҳлил этишга ўтишлари лозим.

Учинчидан, ўқувчи-талабанинг **ўз-ўзини идрок қилишини**, ўзига бўлган баҳосини ўзгартириш, яъни, талабани ижобий ишларга йўналтириш орқали ўзига бўлган баҳосини ўзгартиришга эришиш керак.

Нихоят, шундай вазият яратиш лозимки, ўқувчи **ижобий тажриба орттирсин**, яъни, ўзига, оиласига ёки синфдош дўстларига, мактабига манфаатли иш қилиб, олқиш олсин, яъни, уларни жамоат ишларига кенг жалб этиш амалиётини кенгайтириш, бу ишдан манфаатдорлигини ошириш лозим.

Демак, таълим ва тарбия жараёнида ҳар бир педагог ёшларнинг мустақил фикрлашлари учун шароит яратиши лозим, акс холда унинг онги тайёр шаблонлар, стереотипларга шу қадар ўрганадики, улар охир-оқибат ҳар қандай бидъат ёки ёт ғояларга эргашиб кетаверадиган бўлиб қолади. Яъни, дарсни ташкил этишнинг ноанъанавий усуллари кенг йўл очиш, дарсларда ўқувчилар билан интерактив мулоқотини ташкил этиш, улар миясининг яхшироқ ишлаши, қизиқиши ва мустақил фикрлашига ёрдам беради.

Психологик манбалардан яна шу нарса маълумки, ёшлар мустақил фикрлашлари учун таълим жараёнининг ўзида жорий этилган тартибларда бюрократияни **минималлаштирилиши**га эришиш керак. Чунки эски таълим тизими ўқитувчининг айтганини, у ёзган маруза матнини айнан кўчириб ёзиб келиш, айтиб беришни талаб қиларди. Бу ҳолат мияни автоматик ишлашга, зомби каби ёдланган бир хил қолипда бўлишга ўргатади, бундай мияда албатта ўзига хос вакуум ҳосил бўладики, бу вакуумга кейинчалик бошқа ёт ғоя ва тушунчалар жуда тез сингади, чунки мия деярли тормозланган, ҳар қандай бошқача хабар унинг миясига осон кириб олади.

Демак, давримиз педагоглардан, раҳбарлардан ўз иш услубларини ўзгартириш, мулоқот қобилиятларни такомиллаштиришни талаб қилмоқда. Бу унинг таъсир кўрсата олиш ҳислатининг самарали бўлишини талаб этади. Бу эса бевосита ёшларда мустақил, эркин тафаккурнинг ривожланиши учун реал замин бўлади.

Ўқитувчилар ёшларни турли ёмон таъсирлардан асрашда ахлоқий кадриятлардан фойдаланиши ва бунда ахлоқий таъсир кўрсатиш технологиясидан оқилона ўз фаолиятида жорий эта олиши лозим бўлади. Ахлоқийликка ўргатиш, ахлоқан ва маънан юксак бўлиш, умуман тайзикни, куч ишлатишни рад этади. Маъмурий тайзик ёшларни ёт таъсирлардан асраб қололмайди. Бунинг ягона йўли – ўқувчи билан муносабатда гуманистик тамойилларни жорий этиш, эркин фикр алмашилиш муҳитининг яратилишидир. Зеро, мамлакатимизда қурилаётган эркин фуқаролик

жамиятининг асосчиси Ислом Каримов бу эзгу ишларни амалга оширишда ҳамиша ёшларга, уларнинг мустақил фикрли, иқтидорлиларига ишонадилар.

4. Турли ахборот-психологик вазиятларда шахснинг ижтимоий хулқи. Психологик ҳимоя тушунчаси. Очiq ахборот коммуникацияси жараёнида ёшлар онгига таъсир этаётган ёт ғояларга қарши ҳимоя воситаларини ишлаб чиқишдан аввал ёшларнинг ижтимоий хулқ-атворини ўрганиш лозим. Ижтимоий хулқда кўзга ташланадиган энг муҳим ҳолатлардан бири *ташвишланиш, нималардандир чўчиш* ва шу туфайли *ижтимоий муносабатлардан ўзини олиб қочишга интилиш* ҳисларининг намоён бўлишидир. Чунки агар *психологик ҳимоя ҳолатининг моҳиятидан келиб чиқиладиган бўлса, бу – шахс ички кечинмаларини ифодаловчи шундай ҳолатки, унда одам ички руҳий муътадилликни асраш учун ўзидаги хавотирланиш, кўркув ва ҳадиксирашларини босишга, улардан ҳалос бўлишга интилади. Психологик ҳимоя – шахсни турли салбий таъсирлардан асрашга, психологик дискомфортни бартараф этишга хизмат қилади.* Шундай ҳолатларда одам одатда шахслараро муносабатларда ўзини бошқачарoқ тутадиган бўлиб қолади. Психологлар **ҳимоя механизмларига** одатда қўйидагиларни киритадилар:

- очiq ҳис-кечинмаларни *босиш, кўрсатмасликка уриниш*;
- *рад этиш*, яъни номаъқул маълумотни очiq рад этиш, кўшилмаслик;
- *проекция* – ўзидаги ҳиссиёт ва кечинмаларни ташқи объектларга кўчириш орқали пайдо бўлган ҳолатнинг сабабларини ташқаридан кидиришга мойиллик;
- *идентификация* – ўзини ахборот эгасига ўхшатиш, унинг ўрнига ўзини қўйиш орқали қадриятларни рад этиш ёки танқидсиз ўзлаштириш;
- *регрессия* – илгари ҳаётида, масалан, ёшлигида бўлиб ўтган қайсидир воқеаларга қайтиш, уларнинг яхши ва маъқулларини яна хотирада тиклаш ва хулқда қайтариш орқали ўзида психологик ҳимоя ёки оқловни ташкил этиш;
- *ёлғизланиш*-жамиятдан ўзини олиб қочиш, ўзидаги ўзгаришларни бошқаларга билдирмасликка интилиш, айрим талабалар ўқишга бормай қўядилар;
- *рационализация* – мулоҳаза ва фикр юритиш орқали ўзида ҳимоя инстинктларини пайдо этиш;
- *конверсия*- мулоқотдаги қандайдир тўсиқлар ёки барьерларни олиб ташлаш учун кутилмаган усулларни қўллаш, масалан, хавотирли информацияни юмористик билан алмаштириш йўли.

5. Шахснинг маънавий-ахлоқий такомили ва ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқариш имкониятлари.

Очiq ахборот хуружлари вазиятида шахснинг ўзини ўзи ҳимоя қилишини *бошқаришда* айрим жиҳатларга алоҳида эътибор бериш лозим. Аввало, ҳар бир инсон учун *мустақил фикр* зарурлигини таъкидладик. Мустақил фикрга эга бўлган инсонгина ўзига нисбатан қаратилган яхши ёки ёмон маълумотнинг

моҳиятига етиши ва унга нисбатан адекват реакция кўрсатиши, ҳимоя механизмларини ишга солиши мумкин.

Иккинчидан, ёшлар турли ёт ва бемаза ахборот хуружларига берилмаслиги учун биз уларда **миллий ғурурни** тинимсиз тарбиялашимиз ва бунда ҳар бир фан предмети ва тарбиявий мулоқотлардан оқилона фойдаланишимиз зарур. Масалан, 2006 йилнинг ўзида нишонланган қатор тантаналар, жумладан, Маъмун Академияси ва унинг нима учун айнан Ўзбекистон ҳудудида ташкил этилганлигига ёшлар эътиборини қаратиш ва уларни очик фикр алмашинувига чорлаш уларда миллий ғурурни уйғотади.

Миллий ғурурнинг аҳамияти шундаки, бундай сифати бор инсон бошқаларга қул бўлишни, жумладан, ахборот хуружларига тобе бўлмайди.

Учинчидан, миллий ғурури бор инсонда имон, инсоф ва диёнат тушунчаларини шакллантириш мумкин. Чунки инсон қалби билан боғлиқ бу қадриятлар Интернет ва очик ахборотлар оламида адаштирайдиган “компас” ролини ўйнайди. Бир рус олими таъкидлаганидек, **“Интернет” шундай ўрмонки, унда компасиз юриб бўлмайди”**.

Тўртинчидан, олий ўқув юртларида профессор-ўқитувчиларнинг **авторитетини**, улар айтадиган **ҳар бир сўзнинг аниқ мўлжалли бўлишини** таъминлаш зарур. Домла айтадиган фикрлардан бири – ахборот қандай бўлишидан қатъий назар, у қабул қилувчи инсоннинг измида бўлиши, унинг манфаатига хизмат қилиши керак. Бунинг учун ёвуз ниятли, ёт ғояларни тарғиб этувчиларнинг асл ниятларини, улар сайёи-ҳаракатларининг охир-оқибати нима билант тугашини очик айтавериш лозим.

Шундай қилиб, ахборот хуружларига қарши туришнинг психологик йўллари ҳар бир мураббий ва талабага етказиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун қўйидагиларни ёдда тутиш лозим:

а) аслида атайлаб таъсир этишга мўлжалланган хабарни шахс дарров қабул қилмайди. Чунки, биринчидан, унда илгаридан психологик ҳимоя мавжуд ва иккинчидан, ҳар қандай янги нарсанинг сингиб кетишида муайян ахборот тўсиқлари ҳам бўлади.

б) бундай шароитларда “учинчи шахс таъсири” эффекти рўй беради (эффект третьего лица). Унинг маъноси – “бу хабарга ҳамма ишонаверсин, менга таъсир қилмайди” деб ўйлайди шахс, лекин маълум маънода шу фикр таъсирида у ахборот таъсирида тушиб бўлган бўлади. Халиги фикрни ўзи учун ҳар эҳтимолга қарши ҳаёлидан ўтказади;

в) Ишончтирувчи чақириқларга, масалан, реклама орқали етказилаётган хабарларга ёш болалар жуда ўч бўлади ва айнан улар ота-онани кўндиради. 90% оналар айнан реклама қилинган товарларни болаларига харид қилиб олиб беради. Худди шундай “Интернет”га уланиш, уйда замонавий компьютерга эга бўлиш фикри ҳам болалардан чиқади, бунга ота-онани кўндирадилар ҳам. Бу маънода ёшлар энг ҳимояланмаганлар тоифасига киради.

г) хабарнинг асл мақсади аслида маълумот бериш эмас, балки ишонтириш эканлигини тушуниш керак. Одамнинг маълумотлилик даражаси қанчалик юқори бўлса, унинг турли хабарларга ишонқирамай

муносабатда бўлиши ҳам юқори бўлади. Лекин хабарга ишонқирамай қарашимиз бизнинг уни қабул қилишимиз ёки қилмаслигимизни билдирмайди. Яъни, агар биз очик ёшларга “бу ахборот манбаига ишонманглар”, “Улар атайлаб ёлғон маълумот бермоқда” десак, бу нарса уларнинг шу турли ахборотни қабул қилмасликларини кафолатламайди. Лекин **“огоҳлантирилган одам қуролланган, муҳофазаланган бўлади”** деган тамойилдан келиб чиқиб, биринчи огоҳлантиришдан сўнг, яна ўз фикримизни фактлар билан асосласак, улардаги иммунитет кучлироқ бўлади. Лекин шуни назарда тутиш лозимки, огоҳлантириш муддатлари ҳам роль ўйнайди. Масалан, экспериментларда бир ҳафта аввал огоҳлантиришнинг таъсири узокроқ муддатдан кўра камроқ эканлиги маълум бўлган. Ёки уйда холи, комфорт шароитда қабул қилинган таъсир билан одамлар орасида, кўпчиликнинг ичида ёмон хабарни қабул қилиш фарқланади, чунки ёлғиз уйдаги таъсир скептизмни кучлироқ намоиш этиши кузатилган.

Иккинчи томондан, бевосита ахборотни қабул қилиш арафасидаги огоҳлантириш қарши аргументлар ишлаб чиқиш вақтини камайтиради, ундан сал аввалроқ огоҳлантириш эса инсон миёсида маълумотни қайта ишлашга имкон беради.

д) Таниш нарсалар ҳақида маълумотга эга бўлган одамни ишонтириш тезроқ амалга ошади. Лекин самарали тактикалардан бири – ахборот каналлари орқали берилаётган маълумотларни очикчасига жамият манфаатларига зид эканлиги, уларнинг адолатсиз, худбинларча узатилаётганлиги, нималаридир қонунга хилоф эканлигини қайд этиш мумкин. Яъни, тарбиячи, ўқитувчи очик тарзда ўз норозилигини баён этиш, тарғиботчи фикрига қарши эканлигини айтиши мумкин. Бу ҳолат ҳам аудиторияни ўйлашга мажбур этади.

Яна ўзига хос стратегиялардан бири – очик ахборот манбаларидан кетган маълумотни, ундаги айрим фактларни очик тан олишдир. Масалан, дарҳақиат, бизга дасрликларнинг сифати талаб даражасида эмаслигини, маҳаллаларда ночор ва нотинч оилалар хануз мавжуд эканлигини ва ҳ-зо. (Быть честными с фактами, которые нам provостоят!). Масалан. Агар Ўзбекистонга қарши бўхтонлар бўлса, уларнинг айримлари “Ҳа, дарҳақиқат буларни биз ҳам биламиз, Сизлар билармидийлар?” деб аудиторияни тинчлантириш ва аниқ далиллар билан камчиликларнинг бартараф этилиши йўллари хусусида ўз фикрини айтиш.

Бундан ташқари, ўқитувчига хос бўлган усуллардан бири – ўз қарашларига нисбатан иккиланиш позицияси борлиги очик тан олиш: “балки мен ноҳақдирман, лекин бу масалада шундай асосларим бор эди..., деб “за” ва “против” асосларни келтириш. (Нельзя сопротивляться пропаганде, пряча головы в песок).

6. Таълим билан қамраб олинмаган аҳолига зиёлилар орқали соғлом ғояларни етказиш усуллари.

Миллий ғоя мамлакатимизда истиқомат қилаётган салкам 26 миллион аҳолининг мақсад-муддаолари, истиқболда тинч ва фаровон яшашига кафолат берувчи ғоявий куч бўлиб, у миллатни миллат, халқни халқ этиб

бирлаштирувчи кучли омилдир. Бугунги кунда миллий ғоя, миллий мафкура тарғиботи билан кенг жамоатчилик шуғулланмоқда, айниқса, таълим тизимида бир қатор илмий манбалар, дарсликлар яратилиб, ўқув жараёнларида қўлланилмоқда ва ёшларни ўз Ватанига содиқ, мард, фидойи, юксак маънавий фазилатлар эгаси бўлишга ундалмоқда. Лекин мамлакатимизда таълим тизими билан қамраб олинмаган аҳолига ҳам миллий ғояни сингдириш зарурати бор. Таълим билан қамраб олинмаган аҳоли онгида миллий ғурур, ватанпарварлик, юртга садоқат, халқ ишига камарбасталик психологиясини шакллантиришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш муҳим вазифалардандир.

Миллий ғоя ҳар бир фуқаронинг оиласи, жамият, эл-юрт олдидаги бурч ва маъсулиятини қай даражада акс этаётганини белгилайдиган мезондир. Шунинг учун инсонларда мана шу эътиқодни, маъсулиятни кучайтириш учун тарғиботнинг самарали усулларни қўллаш зарур. Тарғиботнинг самарали кечиши учун қандай омилларга муурожаат этиш керак?

Тарғиботнинг энг самарали йўлларида бири халқ ичига фаол кириб бориш, яъни маҳаллаларда аҳоли билан юзма-юз **бевосита суҳбатлар** олиб бориш зарур. Давра суҳбатларига таниқли эл-юрт ишончини оқлаган олимлар, меҳнат фахрийларини таклиф этиб, инсонларда Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатни янада кучайтириш мумкин.

Тарғиботни самарали кечадиган жараёни **таълим тарбияни оила** инситути орқали олиб бориш ҳам ўз натижасини беради. Инсон дастлабки ҳаёт ҳақидаги тасаввурларини ўз оиласидан олади. Машҳур рус ёзувчиси Л.Толстой “Ҳамма тасаввурларим 5 ёшгача олган таассуротларим йиғиндисидан иборатдир” дегани бежиз эмас. Чунки инсоният илк бора атроф-муҳит ҳақидаги маълумотларни жамиятнинг асосий ўзаги бўлмиш оиладан олади. Оилада яхши тарбия топган бола мактабда, маҳаллада, жамоат жойларида ҳам ножўя ҳаракат қилмайди. Педагог А.С.Макаренко ота-оналарга қарата шундай деган эди “Сизнинг хулқ-атворингиз ҳал қилувчи омилдир. Сиз болани фақат у билан гаплашаётганда унга бирор нарсани ўргатаётганда ёки буйруқ бераётганда ўргатаман деб ўйламанг. Сиз уни ҳаётингизни ҳар бир сониясида, ҳатто, ўзингиз уйда йўқ чоғингизда ҳам тарбиялайсиз. Сизнинг қандай кийинишингиз, бошқа кишилар билан қандай гаплашишингиз, қандай қувонишингиз ва ташвишланишингиз, дўстларга ва душманларга қандай муомала қилишингиз, қандай кулишингиз, қандай газета ўқишингиз бола учун катта аҳамиятга эга. Товушингиздаги озгина ўзгаришни ҳам бола сезади ёки ҳис этади, фикрингиздаги барча бурилишлар кўринмас йўллар орқали унга етиб боради”. Демак, фарзандларга оилада таълим тарбия берилаётганда ота-оналарнинг ўзлари улар учун намуна, ибрат бўлишлари керак. Шунинг учун миллий ғояни инсонлар қалбига ва онгига сингдиришни энг аввало оиладан бошлаш керак.

Маънавий-маърифий тарғиботни ҳамма оилада, маҳаллада, кенг жамоатчиликка ахборот тармоқлари, нотиқлик клублари, жамоат ташкилотлари орқали узатиш мумкин. Бизнинг ижтимоий хулқ-атворимиз, хатти-ҳаракатларимиз бизнинг установкаларимиз билан белгиланади. Тарғибот ва ташвиқот ҳам таълим-тарбиянинг бир кўринишидир, агарда тўғри тарғиб қилинса, инсонларни бузғунчи ғоялардан асрайди, установкаларни ўзгартиради.

Ижтимоий сўровлар орқали жамоатчилик фикрини ўрганиб, уларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари асосида мафкуравий тарғиботни олиб бориш мумкин. Жамоатчилик фикрини ўрганаётганда асосан учта омилга аҳамият бериш керак. Биринчи омил- сўровда иштирок этаётганларни мазкур сўровдан *ижтимоий манфаатдорлигини*, иккинчи омил- *баҳс-мунозарага сабаб бўладиган вазият*, учинчи омил – иштирок этаётганлар мазкур *фикрга нисбатан аниқ фикрлари* бўлиши керак.

Тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усулларида бири бу – *оммавий ахборот воситасидир*. Оммавий ахборот воситалари кенг жамоатчилик фикрига тез ва кучли таъсир эта олади. Чунки ҳар бир оилада оммавий ахборот воситалари хабарларидан фойдаланилади ва инсонларнинг маълумот олиш манбаи бўлган бу восита орқали халқимизга миллий ғояларни сингдириш қулайроқдир.

Биз ҳар куни ишонарли маълумотларга бой бўлган хабарларга дуч келамиз, улардан унчалик муҳим бўлмаган қисми ҳам таъсир этиши мумкин. Бирор бир хабар, ғоя инсоннинг хулқ-атворини ўзгартириши мумкин, бунда *психологик таъсир этишининг* олти босқичига мурожат қилиш керак:

1. **Хабар, ғоя аудиторияга берилиши керак.**
2. **Берилган хабар, фикр аудиториянинг диққатини жалб қилиши керак.**
3. **Аудитория хабар, фикрнинг моҳиятини тушуниши керак.**
4. **Берилган хабардан янги ғоя сифатида хулоса чиқариши керак.**
5. **Янги ғояни ёдда сақлаб қолиш керак.**
6. **Ёдда сақланган ғояни ўзининг хулқ-атворида қўллай олиши керак.**

Урф-одатлар, миллий қадриятларимиз орқали ҳам халқимизга миллий ғояни тарғиб этиш мумкин. Ўзбек оилаларининг ўзига хос миллий қадриятлари мавжудки, бу одатлар ер куррасининг ҳамма ерида ҳам топилавермайди. Масалан, оддий овқатланиш маданиятини олайлик. Ҳамма оила аъзолари жам бўлгандан сўнг дастурхонга таом тортилади, сўнг таомга биринчи бўлиб оиланинг каттаси бува, буви, ота кетма-кетлигида таомга қўл узатилади. Оддий кундалик давом этадиган бу жараёнда ҳам катталарни ҳурмат қилишга, сабр-қаноатли бўлишга ундалади.

Бадий адабиёт орқали халқимизга сабр-қаноат, ҳаллоллик, ватанпарварлик, садоқат каби фазилатларни қалбларга сингдириш мумкин. “Адабиёт атомдан кучли, лекин унинг кучини ўтин ёришга сарфламаслик керак” (Абдулла Қаҳҳор). Мамлакатимиз олим ва ёзувчи, шоирларининг асарларида миллий ментелитетимизга мос ғояларга асосланиб, ғоя эса асарга мос ва мутаносиб тарзда яратилиши керак.

Ёзувчи **А.Қаҳҳор** “Бирор бир асар ўқувчида қандай таъсир қолдирса, уни қайси йўлга бошласа, ғояси ўшанда” деган фикрни билдирган. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ёшларни турли ёт ғояларга берилиб кетмасликлари учун уларни эзгу ғояларига ундаш керак ва бу ғоялар уларнинг маслагига айланишига эришмоқ лозим. Шундагина инсонларни турли бузғунчи ғоялардан сақлай оламиз.

9-маъруза: Жамоатчилик фикри ва ахборот хавфсизлиги

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи бугунги кунда фавқулодда муҳим аҳамиятга эгадир. Ахборот хавфсизлигини самарали таъминлаш эса жамоатчилик фикри феноменини чуқур англашни тақозо этади. Жамоатчилик фикрини ўрганиш эҳтиёжи эса бир томондан, давлат ва жамият тузилмаларининг демократия тамойилларига нечоғли асосланишига, иккинчи томондан эса мавжуд эмпирик манбаларни илмий аналитик мушоҳадалаш, назарий қайта ишлаш, синтезлаш ҳолатларига бевосита боғлиқ, ҳолда шаклланади. Ана шу икки жиҳатлардан бирор бири бўлмаса жамоатчилик фикрини ўрганиш ҳам уни демократик услубларда шакллантириш ҳам самарали кечмайди. Жамоатчилик фикри ижтимоий онгдан ҳам давлат ёхуд тузумнинг директив қарашларидан ҳам, ёки алоҳида шахс фикр-қарашларидан ҳам фарқ қилади. Жамоатчилик фикри ижтимоий онгнинг ҳосиласи, жамият турли табақаларининг фикр-қарашлари, муносабатларининг реал ва умумлашма ифодасидир. Жамоатчилик фикри муайян ижтимоий-сиёсий ҳолат, турмуш тарзи, иқтисодий ўзгаришлар хусусида умумий ёки бир неча хил муносабатларга, мавжуд ҳолатларнинг келиб чиқиш сабаблари, ҳаракатлантирувчи кучлари, муаммонинг ечимига ҳилоф бўлаётган омиллар борасида эса мутлақо қарама-қарши ҳамда ўзгарувчан қарашларга эга бўлади. Жамоатчилик фикрининг тез ўзгарувчан табиати ҳам уни ижтимоий онгнинг фаол қисми сифатида характерлайди.

Айни чоғда, жамоатчилик фикрининг ўзгарувчанлик табиатига таъсир ўтказиш уни муайян меъёрларда ушлаб тура олиш ҳамда мақсадли шакллантириш давлат, жамият хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш кафолати ҳам саналади.

Мамлакатда амалга оширалаётган барча ислоҳотлар, мақсадли ижтимоий ўзгаришлар, янгиланишлар жараёни жамоатчилик фикрида намоён бўлади.

Шу боисдан, жамоатчилик фикрини хаотик асосларда, ёхуд инерцион тарзда шаклланишига йул қўйиш кутилмаган натижаларга олиб келиши мумкин. Тарихда собиқ шўролар ҳукуматининг сўнгги лидерлари томонидан амалга оширмоқчи бўлган қатор лойиҳалар, ижтимоий ўзгаришлар ислохотининг инқирозга юз тутганлиги фикримизнинг далили бўла олади.(масалан, қайта қуриш дастурини амалга ошириш орқали собиқ сиёсий тузум асосларини мустаҳкамлашга уриниш, Сибир дарёларини буриш, англоланган эҳтиёжларини шакллантириш, алкоголизмга қарши кураш ҳаракатлари ва ҳ.к.)

Шу боисдан ҳам, ислоҳотларни амалга ошириш жараёнларини жамоатчилик фикрида қандай намоён бўлаётганлиги, уни қандай шакллантириш, оммани янгиланишлар руҳида тарбиялаш ва энг муҳим жиҳатлардан бири бўлган ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари юртбошимизнинг диққат-эътиборида бўлиб келаётганлиги бежиз эмас.

Яқин ўтмишимиздан маълумки, шўролар даврида жамоатчилик фикрига ҳукуматнинг ҳеч қандай эътирозларга ўрин қолдирмайдиган директив кўрсатмалари, махсус сиёсий-назарий йўналишлар орқали узлуксиз равишда

таъсир ўтказилиб келинар эди. Бунинг учун эса ўзига хос икки босқичли таъсир услуби амалга оширилар эди. Биринчи босқичда вертикал таъсир услуби, яъни энг юқоридан энг қуйи бўғинларгача давлат томонидан режалаштирилган ҳукмрон фикр тазйиқи тизимий тартибларда мукаммал дастурлар асосида амалга оширилса, иккинчи босқичда горизонтал таъсир услублари ишга туширилиб, ишлаб чиқариш корхоналари, таълим тизими муассасалари, жамоат ташкилотларида «бўйортма» қилинган сиёсий фикр алоҳида ижтимоий қатламлар онгига мунтазам равишда сингдирилар эди. Ана шу механизмни ҳаракатга келтириш учун эса давлат тизими марказлашган партия ва турли хил ташаббус гуруҳлари ниқоби остида мунтазам равишда фаолият юритиб келар эди.

Директив кўрсатмалар таъсири ва тазйиқи остида сиёсий ва маънавий забун бўлган халқ ўз характерида табиий равишда ялпи тазйиқдан ҳимоя стандартларини шакллантирган эди.

Бугунги кунда ана шу услубда, яъни жамоатчилик фикрига режавий тарзда бевосита таъсир ўтказиш амалиёти Хитой, Шимолий Корея, Куба, Ироқ сингари мамлакатларда сақланиб турибди. Аммо, ривожланган Ғарб ва Шарқ мамлакатларида жамоатчилик фикрининг билвосита услублари кенг қўлланилиб келмоқда. Бу услуб демократия тамойилларига асосланган бўлиб, асосан оммавий ахборот воситалари, реклама, норасмий лидерлар таъсири, шоу дастурлар ва бошқа омиллар воситасида амалга оширилади.

Фуқаровий жамиятда инсоннинг ўз салоҳиятларини юзага чиқариш ҳамда ўз-ўзини ҳимоялаш эҳтиёжи учун табиий равишда муайян ижтимоий-сиёсий гуруҳларга аъзо бўлиши тақоза этилади. Бу эса инсонга ўзи аъзо бўлган жамият, партия орқали ташқи воқеликка ижтимоий таъсир этиш имкониятини ҳам юзага келтиради. Ривожланган мамлакатларда жамоатчилик фикрини шакллантиришнинг умумий (оммавий ахборот воситалари, телевидения, реклама, шоу-дастурлар) ва горизонтал (жамоат ташкилотлари, оила, норасмий лидерлар, корхоналар, партиялар) йўналишлари амал қилиб келади. Айни вақтда таъкидлаш жоизки, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ниқоби остида ахборот хуружини глобаллаштиришга интилишдан иборат шовинистик ҳаракат ҳам авж олдирилмоқда. Масалан, жамоатчилик фикрини бошқариш деб номланувчи (Public Relation) тизими орқали Америка Қўшма Штатларида жамоатчилик фикрини махсус шакллантириш борасида 200.000 кишидан кўпроқ киши доимий фаолият юритиб келади. Биргина АҚШ мудофаа вазирлиги фаолиятини тарғиб этиш бўйича 15.000 мутахассис ишлайди.

Худди шундай тизим Англия, Франция, Италияда ҳам мавжуд бўлиб, бу мамлакатларда берилаётган ахборотларнинг таъсири, уларнинг аҳолининг турли қатламлари орасида ижтимоийлашуви кўламларини ўрганишга ихтисослашган социолог-психолог штатлари амал қилиб келади. Мисол учун, Рено заводининг Париждаги илмий лойиҳалаш ва моделлаштириш маркази (марказда 2,5 минг киши фаолият юритади) да 35 кишидан иборат социолог ва психологлар гуруҳи доимий иш олиб боради. Шунга ўхшаш мисолларни бошқа кўплаб йирик мамлакатлар ахборот индустрияси иш тажрибаси орқали ҳам кўрсатиш мумкин.

Ахборот интевенциясининг бугунги моҳияти тоталитар тузум давридаги давлат ва ҳукмрон партиянинг директив кўрсатмаларини аҳоли онгига тазйиқий сингдириш услубидан фарқ қилади. Бугунги кунда ахборот тайзиқи асосан, билвосита услублар орқали, яъни, санъат ва маданият, дин, саноат маҳсулотлари, таълим тизими орқали амалга оширилмоқда. Ахборот ҳуружларига қарши кураш жамоатчилик фикри социологияси фанини ривожлантиришни тақозо этади. Ўзбекистонда истиқлол йилларининг илк даврлариданок жамоатчилик фикрини ўрганиш ва ана шу реал эҳтиёжлар асосида халқнинг маънавий сарчашмалари блокинни очиш, ўзлигини намоён этиш имкониятларини тиклаш борасида муҳим қадамлар қўйилди. Биринчидан, ана шу ижтимоий жараёни ҳам назарий ҳам амалий ўрганишга мутасадди бўлган социология соҳасининг илмий-педагогик асослари таркиб топтирилди.

Ўнлаб ўқув-услубий адабиётлар, монографиялар, илмий тўпламлар нашрдан чиқазилди. Иккинчидан, социология фанининг илмий-назарий потенциали таркиб топтирилди. Ҳозирги пайтда Республикамизда 3 та социология фанлари доктори ва 6 та фан номзоди фаолият юритмоқда. Учинчидан, жамиятнинг турли табақалари орасида ижтимоий фикрни ўрганишга ихтисослашган профессионал нодавлат ташкилотлар тизими шаклланди.

Биргина «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш марказида ўтган беш йил мобайнида 103 та махсус социологик сўровлар ўтказилиб, 130 мингдан зиёдроқ киши тадқиқотларга жалб этилди. Агар мамлакатимиздаги ўнлаб ихтисослашган социологик марказлар, ташкилотларнинг мустақил равишда ўтказувчи сўровларига ялпи жалб этилган аҳоли сони тахмин этилса, бу рақам бир неча юз мингдан ошиб кетади.

Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиш орқали ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳолатини умумий баҳолайдиган бўлсак, бу жараён бугунги кунда ўзининг фаол шаклланиш босқичида эканлигига амин бўламиз.

Хўш, шаклланиш босқичидан ўтиш ҳолатида қандай сабоқларга социология фани ўз эътиборини қаратиши лозим? Биринчидан, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ишларининг тизимий ҳолатда эмаслиги, социологик тадқиқот ўтказиш ишларининг пировард, якуний мақсадга қатъий бўйсундирилмаганлиги яъни ахборотга бўлган ижтимоий эҳтиёжлар негизида аниқланган фикр-хулосаларнинг тегишли давлат ва нодавлат ташкилотларнинг амалий ҳаракат дастурларига жорий этилмаслиги, иккинчидан, тадқиқотларнинг етарли профессионал билим ва маҳоратга эга бўлмасдан ўтказишнинг одатий ҳолга айланганлиги жиддий муаммолардан саналади. Мисол учун, мамлакатимиздаги жамоатчилик фикрини ўрганишга ихтисослашган «Ижтимоий фикр» марказидан бошқа бирор бир социологик тадқиқот ўтказувчи ташкилотда социология фани бўйича ихтисослашган, мутахассис социолог олимлар ишламайди. Учинчидан, ўтказилган сўров натижалари турли ахборот воситалари, радио ва телевидения орқали халққа етказилмасдан оммалаштирилмай келинмоқда. Бунинг оқибатида эса жамоатчилик фикрини ўрганиш иши ижтимоий фикрни шакллантиришдан иборат пировард мақсадга хизмат қилмай келмоқда.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов жамоатчилик фикри омилига жиддий эътибор қаратиб, мазкур соҳанинг фуқоралик жамиятини барпо этиш ва жамиятни эркинлаштириш борасида катта имкониятлари мавжудлигини бир неча бор таъкидлаганликлари бежиз эмас. Айниқса, жамоатчилик фикрини мақсадли шакллантириш, аҳоли турли табақалари онгини эзгулик ғоялари руҳида тарбиялаш, маънавият, маърифат, одоб-ахлоқ тамойилларини устувор мавқеларга қўтаришда социологиянинг аҳамиятига бежиз урғу берилмади.

Жамоатчилик фикри масаласида ўз қарашларинг илгари сурган профессор С.Жўраев мазкур масаланинг бениҳоя муҳимлигини чуқур асослаб беради. («Халқ сўзи» 2002йил, 19- Октябрь сони) Айни чоғда профессор С.Жўраев «жамоатчилик фикрини ўрганишни давлат даражасида ташкил этиш» таклифини илгари суради-ки, бизнингча бундай ёндошув бироз бахсли ҳисобланади. Негаки, ошкоралик ва демократия шароитида жамоатчилик фикрини ўрганишни фақат давлат масъуллиги доирасига қўчирилиши бу жараённинг эркинлигини бўлиши мумкин. Шу ўринда давлатнинг ўрни қандай бўлади, деган ҳақли савол туғилиши табиийдир. Давлат ошкоралик ва демократия шароитида фуқаровий жамият эркинлигини таъминлаш гранти сифатида намоён бўлади. Бу жараёнларда давлатнинг иштироки фақат ташкилий-ҳуқуқий, техникавий, моддий шароитларни таъминлашга қўмаклашиш билан чегараланади. Жамоатчилик фикрини ўрганиш ишларини эса нодавлат жамоат ташкилотлари, партиялар, илмий муассасалар, социологик марказлар бевосита, тўғридан-тўғри амалга ошириб борадилар.

Хўш, бугунги кунда мамлакатимизда ижтимоий фикрни мақсадли шакллантириш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида қандай потенциалларимиз мавжуд? Ҳозирги кунда Республикамизда 507 та газета ва 157та журнал рўйхати олинган. Пойтахтимизда 5 та телеканал 30 дан ортиқ таҳририят орқали кўрсатувлар тайёрланмоқда. Вилоятларда 10 та телестудия фаолият юритмоқда. Бундан ташқари, мамлакатимизнинг бутун ҳудудлари радио тулқинлари билан тўла қамраб олинган. Юртимизда 37 та радио маҳсулотлар тарқатувчи марказлар куну-тун иш олиб бормоқда.

Айни чоғда Ўзбекистан ўрта ва ўрта махсус таълим тизимида 300 мингдан ортиқроқ ўқитувчи педагоглар 300 мингдан зиёдроқ инженерлар ҳамда олий маълумотли қишлоқ хўжалик мутахассисларидан иборат зиёлилар армияси мавжуддир.

Шунингдек мамлакатимизда 12 минг кишидан иборат олий ва ўрта махсус маълумотга эга бўлган маданий-маърифий соҳа ходимлари фаолият юритмоқдалар. Барча вилоят ва туман ҳокимликлари қошида «Маънавият ва маърифат» марказлари ишлаб турибди.

Хўш, ана шундай потенциалдан қандай фойдаланилмоқда. Таассуфки, мазкур имкониятлардан фойдаланиш ҳолати талаб даражасида эмас. Масалан, Республикадаги 6 минг клуб ва маданият уйлари, 17 минг кутубхона, 320 та музей, 120 та маданият ва истироҳот боғларида ишловчи ўн минглаб малакали зиёлилар жамоатчилик фикрини шакллантиришга фаол хизмат қилишлари керак эди. Маданият вазирлиги тасарруфидаги мазкур ташкилотлар, ҳамиша ҳам туманлардаги маънавият ва маърифат марказлари билан бақамти, уйғун

ҳамкорликда фаолият юритмаётирлар. Шундай қилиб жамоатчилик фикрини шакллантирувчи маънавий марказларида мутахассис кадрлар, социологлар, бино, маблағ кам бўлгани ҳолда юзлаб туманлардаги маданият уйлари, клублар аҳоли онгида мунтазам шакллантирилиши зарур бўлган маънавий маҳсулотни қаердан олишни билмайдилар. Жойлардаги маданий-маърифий муассасалар фаолияти оммага фақат санъат жанрларини тарғиб этиш, ёшларни бадиий ҳаваскорлик ишларига жалб этиш билан чекланиб қолмоқда. Маълумки, клуб муассасалари, телевидение ёки газеталардан фарқ қилиб, конкрет аудитория, реал аҳоли гуруҳлари ўртасида бевосита иш олиб бориш имкониятларига эгадир. Аслида улар аҳоли билан жонли, юзма-юз мулоқотга киришиш, мафкуравий таъсир кўрсатиш имкониятларига кўра бошқа ижтимоий таъсир омилларидан устунроқ мавқега эгадирлар. Бу биринчи муаммо. Иккинчи катта муаммо-бу ўрганилган ижтимоий воқелик, жараёнлар тўғрисидаги ижтимоий фикрни оператив тарзда оммавий ахборот воситалари ҳамда телевидение орқали мунтазам равишда бериб берилмаслигидир.

Социологик тадқиқотлар воситасида ўрганилган жамоатчилик фикрининг дахлсизлиги масаласининг нечоғли муҳимлигини теран англаш ва уни қадрият даражасида баҳолаш ҳам муҳимдир. Маълумки, телевидение ёки бошқа оммавий ахборот воситалари социологик сўров натижаларидан телевидение ёки газета манфаатлари йўлидагина фойдаланишга интиладилар. Жамиятнинг холис фикри сифатида социологик сўров натижалари минбарлари ташкил этилмаган. Учинчи муаммо жамоатчилик фикрини шакллантиришда миллий менталитет омилидан етарли фойдаланмай келаётганмиздир. Маълумки, ўзбеклар табиатан жамоавий халқ бўлишларига қарамай лидернинг ибратига, раҳбарнинг, обрў-мартабали шахсларнинг намунасига қараб иш қилувчи халқ ҳисобланадилар. Жамоатчилик фикрини шакллантиришда жойлардаги обрў-эътиборли шахсларга таяниш, уларнинг рухлантирувчи потенциалидан фойдаланиш имкониятига етарли даражада эътибор берилмай келинмоқда. Яна бир муаммо бу ўтказиладиган маънавий-маърифий тадбирлар аудиториясидир. Социологик кузатувлар шундан гувоҳлик берадики, ҳозирги пайтда маҳаллалар, туманлар ва хатто ишлаб чиқариш корхоналаридаги маънавий-маърифий масалаларга бағишланган мажлисларда аксарият доимий қатнашувчи бир хил одамлар гуруҳи таркиб топиб қолаётганлиги ҳам эътиборга олинishi зарур.

Жамоатчилик фикрини шакллантириш механизмини йўлга қўйиш мақсадларида қуйидагилар таклиф этилади;

1. Мамлакатимизда жамоатчилик фикрини фақат ўрганувчи эмас, балки уни шакллантириш ишлари билан ҳам бевосита шугулланувчи олий малакали кадрлар тайёрлаш ишларини қўйиш, жамоатчилик фикрини шакллантирувчи социология мутахассислигини алоҳида таълим йўналиши сифатида жорий этиш керакдир.

2. «Истеъдод» жамғармаси орқали Олий ўқув юртларида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчиларни ривожланган мамлакатларда малака оширишлари, хориждаги иш тажрибаларни ўзлаштириш имкониятларини янада кенгайтириш лозим.

3. Ўзбекистон Фан ва Технологиялар қўмитаси кўмагида ахборот

хавфсизлигини таъминлаш борасида жамоатчилик фикрини шакллантириш мавзуида муаллифлар жамоаси илмий тўпламини тайёрлаш ва нашр эттириш мақсадга мувофиқ бўлиб, мазкур ишга Фанлар Академиясидаги ижтимоий фанлар соҳасидаги етук олимлар, олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчиларини жалб этиш соҳанинг ривожига хизмат қилади.

4. Бугунги кунда мамлакатимиздаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасидаги жамоатчилик фикри ҳолатини оммага етказаётган даврий нашрларга барча ташкилот ва муассасаларни обуна қилишга эришиш ҳам муҳимдир.

5. Ахборот хавфсизлигини маданият ва санъат соҳалари орқали Ўзбекистондаги минглаб клублар фаолиятини жойлардаги маънавият ва маърифат марказлари иши билан уйғунлаштириш, ягона маъмурий бошқарув тизимини йўлга қўйиш кун тартибидagi масала ҳисобланади.

6. Оммавий ахборот воситаларида социологик марказлар томонидан ўрганилган ижтимоий фикр натижаларини оператив тарзда бериб бориш аниқроғи таҳририятлар манфаатларига бўйсундирмаслик ва уларнинг мазмунини яхлитлигича, бузмасдан эълон қилиш, социологик тадқиқотлар якунларининг даҳилсизлиги ҳусусида шартномалар имзоланиши мақсадга мувофиқ. Шунингдек оммавий ахборот воситаларида доимий эълон қилиб бориловчи «Социолог минбари» рубрикасини жорий этиш зарур. Доимий рубрика эса социологик тадқиқот натижаларини мунтазам равишда кетма-кет бериб боришни тақозо этади. Бу социологияга нисбатан реал тақлиф бозорини юзага келтиради. Фан ва соҳа ривожига кенг йўл очилади.

7. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун оммавий ахборот воситаларининг юқори ва қуйи бўғинлари рейтинги мониторингини жорий этиш ва ҳар уч ойда ҳолис социологик марказлар кўмагида мазкур нашрларнинг жамоатчилик фикридаги ижтимоий мавқеи даражасини аниқлаб бориш ҳамда матбуотда оммалаштириш ҳам бугунги кун талабларидан ҳисобланади.

8. Амалдаги социологик марказлар фаолиятини сифат кўрсаткичларини аниқлаш, касб маҳоратларини ошириш мақсадларида, шунингдек янги тузиловчи социологик марказларининг ҳаётда амал қилиши учун доимий фаолият юритувчи Социология илмий-амалий Марказини тузиш ва ана шу Марказда аттестациядан ўтганидан сўнг уларга амалий фаолият учун рухсат лицензияларини олишлари мақсадга мувофиқдир.

9. Социологик марказлар фаолиятларини уйғунлаштириш мақсадларида уларнинг фаолиятларини координация қилувчи "Ўзбекистон Социологлари" миллий ассоциацияни тузишга кўмаклашиш керак.

10. Ахборот ва мафкуравий хуружларга қарши фаолият юритувчи туманлар ва вилоятлар ва вилоятлар ҳокимликларида уларнинг мавжуд штатлари рўйхати доирасида социолог штатларини жорий этишни амалга ошириш жоиздир.

Ахборот хавфсизлигини масаласида жамоатчилик фикрини шакллантириш жараёнларида миллий менталитетни ўзгараётган замон мантиғига мувофиқ равишда ўзгартириш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Президентимизнинг «Тафаккур» журнали бош муҳарририга берган интервьюсида, ҳамда «Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати мажлисида сўзлаган

нутқларида ва бошқа чиқишларида ёш авлод табиатида шижоат, ташаббускорлик, янгиликка интилиш, ғайратчанлик сингари фазилатларни шакллантириш хусусида тўхталган эдилар. Бу эса миллат менталитети таркибида мустақиллик, индивидуал ривожланишга эриша билиш хусусиятларини ривожлантиришни ҳам табиий равишда тақозо этади. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш, мафкуравий таъсирдан огоҳлик масаласида фаолият дастурларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш заруратини кун тартибига қўяди.

Хуллас, мамлакатимиз Президенти халқимизни озод ва обод жамият барпо этиш ишларига қатъий азму қарор, шижоат билан киришишга даъват этмоқда. Бунинг учун эса кўпгина масалалар ечими ўзимизга боғлиқ, эканлигини теран англамоғимиз, енг шимариб, ғайрат билан ишга киришмоғимиз лозим.

10-майруза. Ўзбекистонда ОАВ ва жамиятнинг ахборот психологик хавфсизлигини таъминлаш

Режа:

1. Янги замонавий технологиялар ва замонавий журналистика.
2. Ўзбекистонда ОАВ ва жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашдаги муаммолар.

Янги ва юқори ахборий технологиялар асосан, интернет халқаро майдонда ўзига хос янги ҳолатни юзага келтирди. Журналистика одамлар, жамият ва давлатлараро янгича муносабатларнинг шаклланишига тобора кўпроқ таъсир ўтказяпти. 20 асрнинг 60 йилларидаёқ Торонто Университети профессори Маршалл Маклюэн томонидан тасвирий ифодланган “Глобал қишлоқ” бугун ҳақиқатга айланиб улгурди.

Ҳозирги пайида бутун одамзотнинг жамоа ҳажмигача қисқариши кузатиляпти. Саноатлашган жамият ўрнини ахборотлашган жамият эгаллаши оқибатида оммавий коммуникация ва ахборотнинг роли бениҳоя ўсмоқда.

Компьютер, уяли телефон, интернет миллионлаб инсонлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб қолган. Коммуникациянинг ушбу воситалари журналист учун нафақат доимий ҳамроҳ, балки унинг асосий меҳнат қуролига, шунингдек, унинг маслаҳатчиси, кутубхонаси, улкан олам билимларини қамраб олган электрон энциклопедиясига ҳам айланиб қолди.

Бугун компьютер ва мобиль телефон журналистга у қаерда бўлишидан қатъий назар, ҳатто одам яшамайдиган оролда ҳам, ўз материалини газета ва журналларга санокли дақиқаларда етказиш, агар гап телевидение ёки радио ҳақида кетар экан, тўғридан-тўғри эфирга чиқиш, интернет орқали эса халқаро тармоқнинг деярли барча фойдаланувчиларига ахборот узатиш имкониятини беради.

Ҳақиқатдан ҳам, ҳозирда замонавий технологияларнинг ижтимоий ва иқтисодий ҳаётга жорий этилиш суръати (айни шу кўрсаткич-белгиловчи хусусият) га тенг тезлик йўқ. Худди шу ахборий технологиялар сабаб журналистика қатор ўзгаришларни бошидан кечирди. Бошқа томондан, журналистнинг ҳам имкониятлари сезиларли ўсди. Айтиш мумкинки, янги технологиялар журналистни чиндан ҳам мустақил қилиб қўйди.

Агар авваллари у ёки бу таҳририятнинг ижодкор ходими ўз аудиториясига мурожаат қилиш учун вақт билан, ОАВ тармоғининг имконияти ва ниҳоят, раҳбарлар билан ҳисоблашишга мажбур бўлган бўлса, ҳозир у буни ишлаб чиқариш жараёни занжирининг кўрсатилган жарангини ўтказиб оқ бажариши мумкин.

Агар авваллари одамлар уларга у ёки бу канал орқали таклиф этилган кўрсатувлар танловини чеклашга мажбур бўлган бўлсалар, ҳозир улар ўз кузатувлари асосида ўзларининг кўрсатув дастурларини тузатишлари мумкин. Яъни, замонавий ахборий технологиялар нафақат журналистга, балки аудиториянинг ўзига ҳам эркинлик яратиб берди.

Шу ўринда оммавий коммуникация назарияси соҳасидаги америкалик олим Уолтер Липпиакнинг сўзларини эслаб ўтиш ўринлидир: “материалингиз ёзиш чоғида, сиз-мустақилсиз, лекин уни менинг қўлларимга топширишингиз билн сизнинг эркинлигингиз билан сизнинг эркинлигингиз тугаб, менинг эркинлигим бошланади. Сизнинг қўлёзмангизни нима қилишни энди мен ҳал қиламан. Ҳохласам-нашрдан чиқарман, истасам ахлат челаққа ташлаб юбораман”. Бу 1922 йилдаёқ айтилган эди.

Юқоридагиларни сўзлай туриб, у ўз замони журнлаистининг бошқа йўли ҳам бор-у материални бошқа таҳририят, бошқа одамга ҳам бериши мумкин. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам журналист ўзидан юқоридаги шахсга маълум маънода тобе эди. Ҳозирда бундай тобелик емирилиб бормоқда.

Янги технологиялар бугунги кунда журналист ва таҳририят имкониятларини тенглаштиряпти. Шунинг учун уларга шерик сифатида қараш лозим. Шунингдек, бугун журналистика тараққиёти даражаси кичик газета ёки маҳаллий радио ва телевидениенинг ижодий ходими имкноиятлари билан йирик миллий масс-медиа имкониатларини деярли тенглаштириб қўйди.

Айнан шулар ва бошқа айрим сабаблар жамиятда журналист ва журналистиканинг роли ва ўрнини белгилаш заруриятиним қатъий талаб қилмоқда. Бугун журналистика инсоният тараққиётидаги масалаларнинг амалга оширилишидаги ўз имкониатларини тоборо кўпроқ очиб бермоқда.

Социологларнинг эътироф этишича, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ахборотлар қанча кўп тўпланса, жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ўсиши шунча тезлашади. Модомики, журналистика шу турдаги ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш, тартибга солиш, таҳлил қилиш билан шуғулланар экан, шунжай хулоса чиқариш мумкин: журналистиканингсифати қанчалик юқори бўлса, у ўзига юкланган вазифани шунчалик тўлиқроқ бажаради, жамият шунчалик самарали ва тез ривожланади, давлат институтлари ва ҳокимият бошқарув вазифасини тўлиқроқ бажаради, жамият ривож, истиқболини олдиндан айтиб, унинг режаларини ишлаб чиқади.

Эътиборли жиҳати-ҳозир дунёда турли йўналишдаги газета ва журналлар микдорининг сезиларли ўсиши кузатилмоқда. Масс-медиа бўйича машҳур мутахассис Майкл Коннифф айтган эди: “20 аср охирларидаёқ Америка кунлик газеталарининг даври тугагандек туюлганди. Лекин бундай бўлмади. Газеталар электрон-ахборий революциянинг асосида туради. Улар истеъмолчиларга янгиликлар тасмаси, савдо-сотикқа оид ахборот маҳаллий телефон абонентлари фойдалана оладиган аудиоматнлар ва хатто, жуда кўп ахборий воситалар хизматини таклиф этмоқдалар.

Бугун анъанавий вақтли нашр билан бир қаторда якка тартибли журналистика юзага келиб, самаралиривожланмоқда. Ривожланган мамлакатларда жамият фикрини шакллантириш жараёнига тобора кўпроқ таъсир ўтказаётган ўнлаб электрон газета ва журналлар мавжуд.

Бу жараён келгусида янада кучга киради. “Майкрасофт”нинг ташкилотчиси Билл Гейтс эътироф этганидек, яқин келажакда компьютер ва интернет барча учун барабар бўладива уни сотиб олиш дарсликдан арзонроқ ва қулайроқ бўлиб қолади.”

Янги ахборот технологиялар бизнинг ҳаётимизда сўзсиз ижобий роль бажариш чоғида нопок кишилар қўлида бузғунчилик ғояларга ҳам хизмат қилиши мумкин. Авваданок мутбуот якка ҳокимлик қилиб келган. Буни исботловчи етарли даражада кўп адабиётлар мавжуд.

Баъзи сўнгги ҳодисалар ҳам бунга гувоҳ бўла олади. АҚШ Конгрессидаги охирги сайловолди компаниясини эшлаш кифоя. Худди шундай ҳодиса Ироқ ҳарбий компанияси - республикачилар ва демократлар томонидан турлича талқин этилган.

Сиёсий шахслар, давлат арбоблари, ёзувчилар, олимлар, бир сўз билан айтганда VIP (ўта аҳамиятли шахслар) обрўсини тўкиш учун хизмат қиладиган Интернет сайтлари ва порталларини ҳам эслаб ўтиш жоиз.

Юқорида айтилганлар жамият ҳаётида ОАВнинг нақадар муҳим ўрин тутиши, ҳокимият ва халқ уларга қанчалар умид боғлашини яна бир бор исботлайди. Шу ўринда Ўзбекистон ҳам мустасно эмас.

Мустақиллигимиз эълон қилинган кундан эътиборан давлат ва жамият нашр ривожини, радио ва телевидение, ахборот агентликларига катта эътибор қарата бошлади. Агар 90 йиллар бошларида республикада 200 га яқин вақтли матбуот нашриётлари фаолит кўрсатган бўлса, бугунга келиб уларнинг сони 1000 дан ошди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ОАВга махсус ўрин берилган. Уларнинг эркин ва тўлақонли ривожланиши учун махсус қонунлар ишлаб чиқилган. Жамиятимизда журналистиканинг аҳамиятини ўстириш, уни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти билан бир қаторга қўйиш ва уни “тўртинчи ҳокимият”га айлантириш учун давлат сиёсати даражасидаги қатор тadbирлар аалга оширилмоқда. 1996 йил Ўзбекистон Халқаро Интернет тармоғига уланди. Ҳозирда кўплаб ОА каналлари интернетда ўз версиясига эга. Электрон газеталар ҳам пайдо бўлди. Жаҳон журналистикаси тизимига қўшилиш жараёни юзага келди. Бугунги куни нафақат бизнинг аудитория хорижий ОАВдан фойдаланади, балки интернет орқали бизнинг газета ва журналларимизни ўқиш, радиомизни эшитиш, телеканалларимизни кўриш имконияти мавжуд. Бу ҳолат жамиятимизни янада кўримли, янада очиқ-ойдин қиладди. Энди хорижда қизиққан институтлар ва доиралар содир бўлаётганини таҳлил қилишлари, кейин нималар бўлиши ҳақида ўзлари таҳмин қилишлари, жамиятимиз учун у ёки бу тараққиёт сценарийларини тузишлари мумкин.

Буларнинг барчаси Ўзбекистон республикаси ахборот каналлари зиммасига улкан маъсулият юклайди. Таҳририят жамолари, ОАВ ходимлари агар ОАВ ўзлари ҳаётимиздаги муаммоларни масалаларни кўтариб чиқмас экан, вужудга келаётган қарама-қарши фикрлар имконига ёрдам беришга ҳаракат қилмас экан, у ҳолда буни ҳозир содир бўлаётганидек-оппонентларимиз амалга оширишлари мумкинлигини англаб етишлари лозим. Эътиборга олиш керакки, улар ҳар доим ҳам эзгу мақсад йўлида ҳаракатланмайдилар.

Ўзбекистон ОАВ ҳаётининг турли жабҳаларига чуқурроқ сингиб боришлари, одамларни хавотирга солаётган ёхуд уларда қизиқиш уйғотаётган мавзуларга эътиборсиз қолдирмасликлари лозим. Матбуот ўз чиқиш доираини кенгайтириш керак. Аудиитоияни нафақат нархларининг ўсиши-ю, инфляция

даражаси ёки ўзбек этардаси юлдузлари Юлдуз Усмонова ё Насиба Абдуллаеванинг ҳаёти балки бизнинг сиёсат, жамоат ва давлат арбобларимизнинг яшаш тарзи, меҳнат фаолияти ва дам олиши ҳам қизиқтиради. Яъни омма уларни бўялган ва лакланган суратларини эмас, бутун фазилят ва тинчликлари билан кўришни истайди. Уларни тирик инсонлар сифатида кўришни истайди.

Афсуски, бизнинг ОАВ мизнинг аудиторияси ниҳоятда суст. Тўғри, улар таҳририятга хат ёзадилар, ўзларининг қувонч ва қайғуларини жуурналистлар билан бўлишадилар, лекин шу билан биргаҳеч нарса кутмайдилар. Аудиитоия ОАВнинг жамиятимизда тутган ўрнини умуман юқори баҳоламайди. Айтиш мумкинки, матбуот ўзининг ҳаёти билан, аудитория ҳам ўзиники билан яшайди. Яъни, улар “сен менга тегма мен сенга тегмайман” қабилида иш тутадилар. Иккала томоннинг ҳам гаплари бир жойдан чиқмагани камдан-кам кузатамиз. Матбуот жамиятни кўзғалишга интилиб, уни фикр бўлишга ҳаракат қилмагунга, у ҳақиқий матбуот бўла олмайди. Матбуотимизнинг характерли хусусияти унинг бир йўналишлилиги, бир маънолилиги ва турлича номланишига қарамай, бир хиллилигидадир.

Матбуотга бевосита ёки билвосита алоқадар ҳамма матбуотимизнинг бугунги ҳолатига баҳо бериш жараёнида унинг турли асосий камчилиги ҳар бир журналистдаги ички цензуранинг мавжудлигида деб айтадилар. Шунинг учун у яъни, журналист орқа-ўнгига қараб иш қилади, кўрқувни ҳис қилади, ўз-ўзини сақлаш инстинкти эса уни бир қолипда ишлашга мажбур қилади. Бунини бартараф этиш учун эса, жамият фақат ҳаётнинг яхши томонинигина кўрадиган журналистларни эмас, балки у ёки бу масала ечимининг тўғрилиги шубҳасини ифодаляётган журналистни ҳам қўллаб-қувватлаши керакдир?! Балки бундай журналистларни кўпроқ ёқлаш, ҳимоя қилиш лозимдир?

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 28 январ 2005 йил Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳар икки палатасининг умумий мажлисида, аудитория ОАВ дан ҳокимият ва бошқа бошқарув органлари фаолиятигатавқидий назар, мавжуд муаммоларга профессионал таҳлил, жамиятимиз янгилалиши ва ислохотларнинг амалга ошиши йўлида турган тўсиқларни баотараф этиш борасидаги йўл-йўриқларни кутишини эътироқ этган эди.

Вақини ўтиши билан бирор муаммо борасида аудиториядан фикрлар баҳолар олиш имкони юзага келади. Шунинг учун ким амалда кўпроқ ҳаракатланса ўша воқеалар ривожини назорат қилади ва бошқаради. Агар қайсидир жабҳа ОАВ назаридан четда қолса, у ҳолда ҳосил бўлган бўшлиқ тез орада турли овозалар, ғийбатлар, ёлғон ва ўйдирмалар билан тўлиб кетади. Оммавий ахборот каналлари уларнинг кенг ёйилишига хизмат қилиши мумкин. Амалда бундай “хатолардан” энг кўп хорижий оппонентларимиз фойдаланиб, бу бўшлиқни тез фурсатда тўлдирадилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.
2. Ўзбекстон Республикасининг 1997 йил 26 декабрдаги “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида” ги Қонуни.
3. “Ахборот воситаларини рўйхатга олиш тартиби тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Низоми.
4. Ўзбекстон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги “Ахборот олиш кафолотлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонуни.
5. Ўзбекстон Республикасининг 1997 йил 24 апрелдаги “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни.
6. Ўзбекстон Республикасининг “Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолотлари тўғрисида”ги Қонуни.
7. Ўзбекстон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги “Реклама тўғрисида”ги Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш Давлат қўмитасининг “Рекламани жойлаштириш тўғрисида”ги Қарори.
9. Ўзбекстон Республикасининг 1996 йил 30 августдаги “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонуни.
10. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майдаги “Давлат сирларини сақлаш тўғрисида”ги Қонуни.
11. “Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
12. “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
13. Ўзбекстон Республикасининг 1999 йил 15 апрелдаги “Архивлар тўғрисида”ги Қонуни.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тафаккур” журнали муҳбири билан суҳбати. “Ўзбекистон матбуоти” журнали 1998 йил №5 сон.
15. И. Каримов. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва ислоҳ этишдир. “Халқ сўзи” газетаси, 2005 йил, 29 январь.
16. И. Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби. 5-жилд. Тошкент, 1997 йил, 149-бет.
17. И. Каримов. Демократик ўзгаришлар — жамиятимиз янгиланиши асоси. Дипломатия корпуси раҳбарлари, халқаро ташкилотлар ва оммавий ахборот воситалари вакиллари билан учрашувда сўзланган нутқ. 1996 йил 27 декабрь.
18. Янгича фикрлаш ва ишлаш — давр талаби.-Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 290б.
19. И.Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.Т.: Ўзбекистон 1997.
20. И. Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида.-Т.: “Ўзбекистон”, 1998 йил, 208-бет.

21. И.Каримов. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ.-Т.:”Ўзбекистон”, 2004 йил, 350-бет
22. Ислон Каримов. Маънавий юксалиш йўлида. “Ўзбекистон”, Тошкент, 1998 йил, 328-бет.
23. И.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, 1996, 72-бет.
24. И.Каримов. Иқтисодий ҳамкорлик Ташкилоти давлатлари раҳбарларининг олий даражадаги иккинчи учрашувида сўзланган нутқ. 1993 йил, июль.
25. И. Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз.-Тошкент. “Ўзбекистон” нашриёти. 1997 йил.
26. И. Каримов. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари — олий қадрият. Ўзбекистон Конституцияси 13 йиллигига бағишланган тантанали мажлисда сўзланган нутқ. Халқ сўзи газетаси, 2006 йил 8 декабрь.
27. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13–жилд.-Т.: Ўзбекистон. 2005.
28. А. Бегматов. Маънавият фалсафаси ёхуд Ислон Каримов асарларида янги фалсафий тизимнинг яратилиши Т.: “Шарқ”, 2000.
29. Карим Бахриев. “Оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий асослари” Т. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 2001й. 2-китоб.
30. Россия Федерациясининг “Ахборот хавфсизлиги тўғрисида”ги доктринаси.
31. Ярочкин В.И. “Информационная безопасность” М.2003.
32. А.Г.Рихтер. «Правовые основы журналистики» Хрестоматия. Институт проблем инф-ного права. М.2004.
33. Под редакцией Г.В. Винокурова, А.Г.Рихтер, В.В. Чернышова «Законодательство о СМИ стран бывшего СССР» Институт проблем инф-ного права. М. 2002 том 1
34. Монро Э.Прайс. «Масс-медиа и государственной суверенитет» Институт проблем инф-ного права М.2004.
35. Запасник М. Ложь в политике//Философские науки. 1991. №8, стр.98.
36. “Полис” журналы, Москва, 1994 йил, 1-сон, 42-бет.
37. П.с.с. Т.41. с.399.
38. Machiavelli Н. Opere Scolte, 1973, Р.8.
39. Концепция виртуальных миров и научное познание.- СПб.: РХГИ, 2000.
40. Новая технократическая волна на Западе. -М.: Прогресс, 1986.
41. Сиберт Ф.С., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории прессы. -М.: 1998.
42. Харрис Дж. Психология массовых коммуникаций. -М.: 2001.
43. Чазов А.В. Ценности как фактор формирования политических предпочтений. Политический анализ.-СПб.: 2000.